

IMA NEKOLIKO UČENIKA KOJI MI SE
RUGAJU IZ ČISTA MIRA, A JA IM
ODMAH UZVRATIM, ALI SE NE
OSJEĆAM BOLJE. JA NJIMA, BAR MISLIM
NISAM NIŠTA NAPRAVIO. ZBOG
ČEGA BI TREBALO DA ME MRZE.
A SADA SU I OD MENE NAPRAVILI
NASILNIKA NE VIDIM IZLAZ IZ TOGA.
PONEKAD MISLIM ZAŠTO SAM DOŠAO
NA SVIJET. ZBOG TOGA DA MI SE
SVI RUGAJU. AKO NEKO INA NEŠTO
PROTIV MENE, JA ĆU TO POPRAVITI.

Priručnik

IMA NEKOLIKO UČENIKA KOJI MI SE
RUGAJU IZ ČISTA MIRA, A JA IM
ODMAH UZVRATIM, ALI SE NE
OSJEĆAM BOLJE. JA NJIMA, BAR MISLIM
NISAM NIŠTA NAPRAVIO. ZBOG
ČEGA BI TREBALO DA ME MRZE.
A SADA SU I OD MENE NAPRAVILI
NASILNIKA. NE VIDIM IZLAZ IZ TOGA.
PONEKAD MISLIM ZAŠTO SAM DOŠAO
NA SVIJET. ZBOG TOGA DA MI SE
SVI RUGAJU AKO NEKO INA NEŠTO
PROTIV MENE, JA ĆU TO POPRAVITI.

Priručnik

ŠKOLA BEZ NASILJA – KA SIGURNOM I PODSTICAJNOM OKRUŽENJU ZA DJECU
Kako spriječiti nasilje u školi – Program prevencije nasilja među djecom u školi

Izdavači:

Ministarstvo prosvjete Crne Gore i UNICEF

Autorka:

Ljiljana Krkeljić

Lektura:

Svetlana Čabarkapa

Korektura:

Sanja Marjanović

Fotografije:

UNICEF Crna Gora i UNICEF Hrvatska

Adaptacija dizajna i priprema za štampu:

Praxis Montenegro

Dizajn publikacije preuzet od kancelarije UNICEF-a u Hrvatskoj

Štampa:

DPC

Tiraž:

2000 primjeraka

Priručnik je izrađen u okviru projekta „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu“ koji je razvijen i izvodi se u partnerstvu Ministarstva prosvjete i sporta, Zavoda za školstvo i Kancelarije UNICEF-a u Crnoj Gori.

Pored autorke, u izradi Priručnika učestvovala je i Radna grupa sačinjena od predstavnika partnera u projektu.

Sva prava zadržavaju izdavači.

Ova knjiga ne izražava nužno službene stavove UNICEF-a.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-568-05-4 (Ministarstvo prosvjete Crne Gore)
ISBN 978-9940-582-01-2 (UNICEF)
COBISS.CG-ID 22153744

Sadržaj:

02	Predgovor
04	I dio: O nasilju
04	Nasilje u školi – školsko nasilje
05	Što je bullying
06	Nasilje nad djecom van škole, a prepoznaje se u školi
07	Cyberbullying – nasilje preko interneta
08	O agresivnosti
09	Nasilje i antisocijalno ponašanje
10	Nasilje među djecom – predrasude i činjenice
10	Ko su djeca koja trpe nasilje
11	Ko su djeca koja se ponašaju nasilno
12	Porodična dinamika i nasilno ponašanje i ostali faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja
14	Koje su posljedice vršnjačkog nasilja
15	Pol, uzrast i vršnjačko nasilje
15	Nasilje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama
16	Počeci bavljenja vršnjačkim nasiljem
17	II dio: Vršnjačko nasilje u svijetu i kod nas
17	Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja u svijetu
18	Istraživanja u Crnoj Gori
24	III dio: Projekat „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu”
24	Prva iskustva u radu na projektu
26	Struktura i organizacija projekta u školi
26	Komponente školskog programa
27	Implementacija projekta kroz sedam koraka
27	Shema sedam koraka
31	Korak 1.
35	Korak 2.
91	Korak 3.
179	Korak 4.
185	Korak 5.
191	Korak 6.
195	Korak 7.
196	Kriterijumi za proglašenje „Škole bez nasilja”
198	Prilog 1
200	Prilog 2
202	Literatura

Predgovor

Ministarstvo prosvjete i sporta i Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori od školske 2005/2006. godine realizuju program „Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje”.

Program je započeo u dvije osnovne škole, da bi se tokom 2008. godine proširio na još šest, a školske 2011/2012. godine u njega je uključeno još osam osnovnih škola. Ovaj program je namijenjen učenicima/ učenicama, nastavnom i vannastavnom osoblju, roditeljima, kao i cjelokupnoj zajednici s ciljem da cijela škola adekvatno odgovori na pojavu vršnjačkog nasilja i time smanji i spriječi nasilje među školskom djecom.

Tokom školske 2010/2011. godine sprovedeno je istraživanje u okviru koga je sagledana percepcija, načini reagovanja i odnos prema pojavi nasilja iz ugla učenika/učenica, nastavnika/nastavnica, nenastavnog osoblja i roditelja. Rezultati istraživanja poslužili su kao polazište za nastavak projekta „Škola bez nasilja – sigurno školsko okruženje“ i izradu Priručnika za rad na prepoznavanju i sprečavanju nasilja u školi.

Priručnik predstavlja okvir za rad na prepoznavanju i sprečavanju nasilja u školi. On će pomoći upravi, stručnim saradnicima, nastavnicima/nastavnicama i ostalim zaposlenima u školi da izgrade sopstveni odnos prema pojavi nasilja, primijene znanja u radu i pruže pomoć djetetu žrtvi nasilja i djetetu koje se ponašalo na nasilan način.

Priručnik sadrži nekoliko cjelina koje pružaju informacije o tome što je nasilje, posebno vršnjačko, koje su njegove vrste i nudi mogućnost razumijevanja ove pojave. U njemu su određeni struktura i organizacija sistematskih i kontinuiranih aktivnosti u školi na suzbijanju nasilja i odgovoru na nasilje.

Polazeći od činjenice da je škola sredina kroz koju se prelamaju mnoga društvena kretanja, porodične okolnosti i individualne karakteristike djece, u Priručniku se nude mehanizmi za mijenjanje predrasuda u vezi sa nasiljem, a samim tim i načini mijenjanja obrazaca ponašanja djece i odraslih.

U okviru Priručnika aktivnosti za prevenciju nasilja predstavljene su kroz sedam koraka koji služe kao vodič za rad na prepoznavanju i sprečavanju nasilja u školi.

Cilj **prvog koraka** je podizanje svijesti i nivoa znanja učenika/učenica, roditelja, nastavnika/nastavnica i drugih zaposlenih u školi o vršnjačkom nasilju. U okviru **drugog koraka** ukazano je kako se u školi definišu i uspostavljaju vrijednosti i pravila koja će se poštovati i primjenjivati, odnosno kako se izgrađuje takozvana zaštitna mreža. Kroz **treći korak** pokazano je kako ova mreža postaje operativna. **Četvrtim korakom** predstavljen je sistem saradnje sa drugim službama i procedura upućivanja slučajeva nasilja prema tim službama. U **petom koraku** razrađeno je kako se učenici/učenice osposobljavaju da u skladu sa dogovorenim vrijednostima i pravilima tačno znaju kada, kome i zbog čega u školi treba da se obrate. **Šesti korak** opisuje kako, kada i na osnovu čega se utvrđuje da li škola pruža adekvatan odgovor na učeničke potrebe, dok se u okviru **sedmog koraka** daju indikatori na osnovu kojih se škola može smatrati sigurnim okruženjem za djecu.

Priručnik sadrži i pregled edukativnih radionica za interventni i preventivni program, vršnjačku edukaciju, aktivnosti za roditelje, kao i protokole postupanja unutar škole i van nje. Priručnik takođe nudi putokaze za njegovanje kulture nenasilja i promovisanje atmosfere sigurnog okruženja za svako dijete.

Vjerujemo da će ovaj Priručnik biti pravi podsticaj školama da primjenjujući predložene korake unaprijede školski etos i stvore optimalne uslove za boravak i razvoj sve djece.

I dio

O nasilju

- Nasilje u školi – školsko nasilje
- Što je bullying
- Nasilje nad djecom van škole, koje se u školi prepoznaje
- Cyberbullying – nasilje preko interneta
- O agresivnosti
- Nasilje i antisocijalno ponašanje
- Nasilje među djecom – predrasude i činjenice
- Ko su djeca koja trpe nasilje
- Ko su djeca koja se ponašaju nasilno
- Porodična dinamika i nasilno ponašanje i ostali faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja
- Koje su posljedice vršnjačkog nasilja
- Pol, uzrast i vršnjačko nasilje
- Nasilje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama
- Počeci bavljenja problemom vršnjačkog nasilja

Nasilje u školi – školsko nasilje

U užem smislu, nasilje u školi definiše se kao pojava nasilnog ponašanja koje se događa u samoj školi. Ono podrazumijeva nekoliko mogućih odnosa: nasilno ponašanje jednog učenika/učenice prema drugom, nasilno ponašanje jedne grupe prema drugoj grupi učenika/učenica, nasilno ponašanje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama. Na osnovu ovakvog određenja stiče se utisak da se nasilje u školi definiše prema samom mjestu dešavanja. Međutim, ovo nije jedini način koji nas upućuje na razumijevanje ovog pojma.

Istraživanja pokazuju da se nasilje među djecom dešava i u školskom dvorištu, na putu od škole do kuće, na autobuskim stajalištima. I ne dešava se nasilje samo među djecom. Sukobi djece i odraslih ili odraslih međusobno (roditelja i nastavnika/nastavnica) podstaknuti zbivanjima u školi pojave su koje se ponekad, takođe, mogu registrovati i van školskog prostora. Stoga samo mjesto dešavanja nasilja ne može biti jedini kriterijum određenja nasilja u školi.

Za razumijevanje ovog pojma veoma je važno imati na umu da je nasilno ponašanje bilo kojeg od navedenih subjekata u vezi s odnosima u školi i okolnostima u njoj. Svaka pojava vršnjačkog nasilja, međutim, nije direktno vezana za život škole.

Iako pojam školsko nasilje implicitno podrazumijeva da škola, kao institucija, sama po sebi generiše pojavu nasilnog ponašanja u sopstvenoj sredini, sa takvom konstatacijom ne možemo se složiti.

Dakle, nasilje u školi moglo bi se odrediti kao pojava koja se može desiti u vršnjačkoj interakciji među djecom, u interakciji odrasli – dijete, kao i među odraslima, ako je suština nasilnog odnosa u vezi sa životom škole.

Istraživanja pokazuju da se nasilje među djecom dešava i u školskom dvorištu, na putu od škole do kuće, na autobuskim stajalištima.

Što je bullying

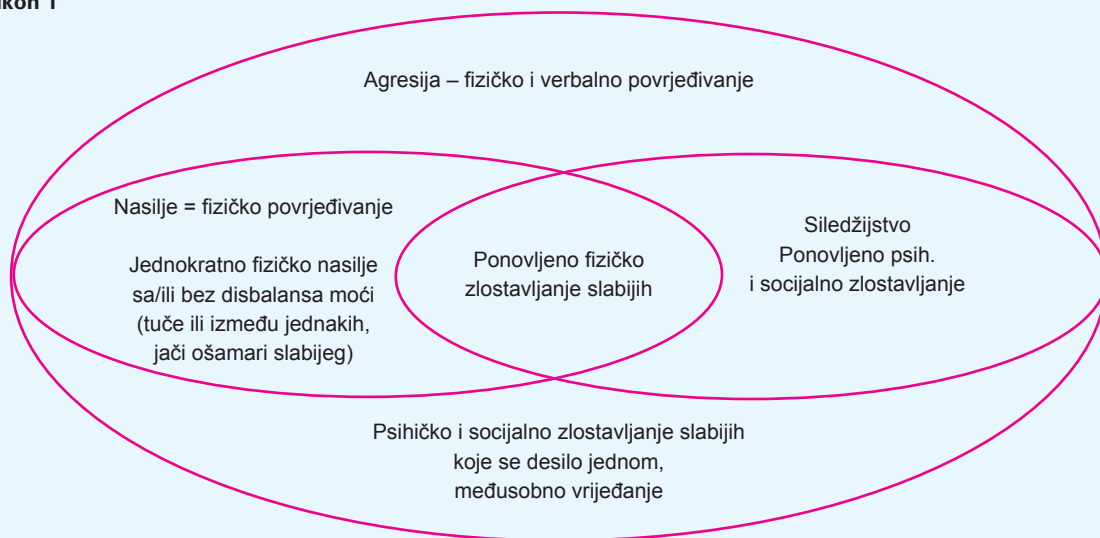
U fokusu programa „Škola bez nasilja“ upravo je vršnjačko nasilje. Odomaćeni engleski termin bullying (koji je u posljednjih desetak godina sve više u upotrebi i na našim prostorima) često se koristi kada je u pitanju vršnjačko nasilje. U prevodu ima nekoliko značenja – siledžijstvo, zlostavljanje, nasilje, maltretiranje. U našem jeziku ne postoji riječ čije se značenje suštinski podudara sa riječju bullying. Ovaj pojam označava „agresiju jačeg prema slabijem pri čemu napadač i napadnuta strana mogu biti pojedinac ili grupa“.¹

Korišćenje ovog termina povezuje se sa početkom bavljenja pojavom nasilja u školama u skandinavskim zemljama, a posebno od strane Norvežanina Dana Olweusa, jednog od prvih psihologa koji se sedamdesetih godina počeo baviti vršnjačkim nasiljem u školama. U njegovoj definiciji bullyinga, koja se veoma često koristi, vršnjačko zlostavljanje ili bullying određuje se kao „zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni, usmjereni na istog učenika/učenicu od strane jednog učenika/učenicice ili grupe učenika,“ (1998²). Ono uključuje prisustvo nesrazmjere moći, jer dijete koje se ponaša nasilno je fizički jače, starije ili je riječ o grupi usmjerenoj prema pojedincu.

Nesrazmjera moći ne odnosi se samo na fizičku snagu. Hazler i saradnici (2001) nalaze da je nasilnik ne samo „fizički jači“ već može biti „verbalno i socijalno vještiji od žrtve“.³

Schema preuzeta iz knjige „Nasilje u školi“ Dragana Popadića (2009) pomoći će pojašnjavanju odnosa između Olweusovih određenja agresije, nasilja i siledžijstva (Grafikon 1)

Grafikon 1

¹ Popadić, Dragan: Nasilje u školama, Institut za Psihologiju Beograd, UNICEF, Srbija, 2009.

² Pregrad, Jasenka: PRIRUČNIK, Projekat za sigurno i podsticajno okruženje u školama – prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003-2005), UNICEF Hrvatske

³ Popadić, Dragan: Nasilje u školama, Institut za Psihologiju Beograd, UNICEF, Srbija, 2009.

Da bismo uopšte mogli prepoznati nasilno ponašanje, treba razjasniti što su **negativni postupci**. Negativni postupci određuju se kao zadavanje ili nastojanje da se zada povreda ili nanese neka druga neprijatnost ili šteta drugoj osobi i uvijek su **namjerni**.

Nasilno ponašanje može biti:

- **Fizičko** – nanošenje fizičke povrede (udaranje, guranje, nanošenje fizičkog bola, čupanje, fizičko sputavanje)
- **Verbalno** – ruganje, ucjenjivanje, zadirivanje, ogovaranje, omalovažavanje, nazivanje pogrđnim imenima, ismijavanje, prijethnja
- **Socijalna izolacija (izopštavanje iz društva)** – procjenjivanje u negativnom svjetlu, uticaj na drugu djecu da se određeno dijete izopšti iz društva, ogovaranje, ignorisanje, uvredljive grimase i gestikulacija, namjerno isključivanje iz kruga prijatelja.

Kao podvrste nasilnog ponašanja navode se:

- **Seksualno** – neželjeni dodiri, štipkanje, komentari sa seksualnom konotacijom itd.
- **Kulturno** – vrijeđanje na obrazovnoj, klasnoj, etničkoj, religijskoj i rasnoj osnovi
- **Ekonomsko nasilje** – krađa, iznuđivanje novca

Nasilje nad djecom van škole, koje se u školi prepoznaje

Nažalost, nasilje vezano za školu nije jedino sa kojim se susreću zaposleni u njoj. Oni su u prilici da čuju priču djeteta koja ukazuje na porodično nasilje ili nasilje koje se dogodilo na nekom trećem mjestu – van škole i porodice. Katkad neki signali upućuju na sumnju da je dijete, možda, zlostavljano. Nastavnici/nastavnica je pred veoma delikatnim zadatkom: prvo, da bude siguran/sigurna u pogledu prepoznavanja indikatora nasilja nad djetetom, a potom, oko preduzimanju koraka u cilju pomoći djetetu. U nekim slučajevima, posebno kada se radi o fizičkom nasilju,

to i nije tako komplikovano. Ukoliko se, na primjer, dogodi da dijete duži vremenski period ne pohađa školu bez objašnjenja, onda se, pored ostalog, može posumnjati i na zanemarivanje. Mnogi problemi u učenju ili ponašanju s kojima se nastavnici/nastavnice susreću mogu se dovesti u vezu sa zlostavljanjem ili zanemarivanjem djeteta i treba ih prepoznati.

Da bismo olakšali razumijevanje pojave zlostrobre (zlostavljanje i zanemarivanje) djece, navodimo nekoliko definicija koje sa različitih aspekata osvjetljavaju ovu pojavu:

- „Zlostrobre djece obuhvata sve djelatnosti čovjeka (činjenje ili nečinjenje) ili okolnosti koje je stvorio i/ili koje čovjek toleriše, a koje kočje i onemogućavaju razvoj urođenih potencijala djeteta“ (David Gil, 1981)⁴. Kao ilustracija ove definicije mogu se navesti mnogi primjeri: da roditelji ne vode dovoljno računa o obrazovanju djeteta, o njegovim zdravstvenim potrebama, pa dijete, na primjer, nije vakcinisano ili nema pomagala koja su potrebna itd.
- „Izostanak aktivnosti (propust, nečinjenje) ili vršenje aktivnosti (roditelji, staratelji) koje se procjenjuju kao neprikladne ili štetne za dijete, shodno postojećim društvenim vrijednostima i znanju stručnjaka“ (Garbarino&Gilliam, 1983)⁵. Primjeri koji se odnose na ovu definiciju: davanje lijekova na svoju ruku, liječenje kod nadriježakara, upućivanje djeteta na rad koji nije primjeren njegovom uzrastu i društvenim vrijednostima, neobezbjeđivanje knjiga i školskog pribora itd.
- „Zlostrobre djece sačinjava sve ono što pojedinci, institucije ili čine ili ne čine, a što direktno ili indirektno škodi djeci ili oštećuje njihove izgledje na bezbjedan i zdrav razvoj ka odraslom dobu“ (Nacionalni komitet Velike Britanije za zaštitu djece, 1996)⁶. Primjera koji potkrepljuju ovu definiciju ima u različitim oblastima. U medijskom izvještavanju o djetetu koje je pretrpjelo zlostavljanje ponekad

⁴ Ispanovic, Veronika, Lopičić, Zorka: Seminarski materijal „Nasilje nad djecom“ – Institut za nacionalno zdravlje Crne Gore, 2003.

⁵ Isto

⁶ Ispanovic, Veronika, Lopičić, Zorka: Seminarski materijal „Nasilje nad djecom“ – Institut za nacionalno zdravlje Crne Gore, 2003.

se ne vodi dovoljno računa o njegovom pravu na privatnost, pa se objavljuju lični podaci na osnovu kojih se ono može prepoznati. Intervjuisanje djeteta o kritičnom događaju je procedura u kojoj dijete više puta mora, pred različitim profesionalcima, ispričati svoju priču o iskustvu zlostavljanja ili zanemarivanja. Iako se sve procedure rade u cilju sprovođenja mjera zaštite, one ipak za dijete predstavljaju visok rizik za pojavu sekundarne viktimizacije (dijete se nanovo izlaže nasilju kroz priču o proživljenim događajima). Zbog toga se koristi screen/razgovor sa djetetom u ozvučenoj prostoriji, koji se posmatra iza jednosmjernog stakla, što omogućava da se na osnovu jednog intervjuisanja djeteta dobiju svi podaci relevantni za proceduru zaštite.

Dok navedene definicije upućuju na tri komponente pojave zlopotrebe djece, definicija Svjetske zdravstvene organizacije je sveobuhvatna i opšta:

- „Zlopotreba ili zlostavljanje djeteta obuhvata sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zlopotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja djetetovog zdravlja, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć.” (Svjetska zdravstvena organizacija – SZO, 1999.)

U Prilogu 1 opisani su indikatori koji mogu pomoći zaposlenima u školi da prepoznaju pojedine oblike nasilja nad djetetom.

Cyberbullying – nasilje preko interneta

Moderne tehnologije (internet, mobilni telefon) omogućile su djeci i odraslima sticanje mnoštva informacija i neslućene komunikacijske mogućnosti. Dopadljivi virtualni svijet, gotovo bezgraničan, posebno je izazovan za djecu i mlade, podstiče njihovu radoznalost i privlači ih prividom slobode i samostalnosti.

Specifične karakteristike komunikacije putem modernih tehnologija, posebno interneta

Jedna od karakteristika ove forme komunikacije je anonimnost. Sjedeći za svojim računarima, skrivena iza nadimaka (nickova), djeca imaju doživljaj velike slobode da sa drugima podijele mnoge sadržaje iz svog života i privatnosti što bi se inače ustručavali u stvarnim komunikacijama. Iako su svjesni da je zahvaljujući jednostavnoj tehnologiji moguće otkriti identitet, djeca i mladi ne razmišljaju o tome da je ova „sloboda“ prividna i gube iz vida činjenicu da mogu doći u kontakt sa nedobronamjernim osobama. Druga osobenost korišćenja modernih tehnologija u komunikacijama je što osoba koja šalje „poruku“ ne može da vidi reakciju osobe koja je prima, odnosno nema tu vrstu povratne informacije kao u stvarnom odnosu kada riječima iskazane poruke dopunjuju izraz lica, gestovi i „govor tijela“ u cjelini.

Nasilje preko interneta i mobilnog telefona može biti veoma ozbiljno, čak i mnogo ozbiljnije od nasilja koje se dešava u realnom životu, zbog toga jer:

- može biti prisutno 24 sata
- dijete koje je uznemiravano ne osjeća se nigdje sigurnim, čak ni u sopstvenom domu

Dopadljivi virtualni svijet, gotovo bezgraničan, posebno je izazovan za djecu i mlade, podstiče njihovu radoznalost i privlači ih prividom slobode i samostalnosti.

- kontakti djeteta preko elektronskih medija mogu biti jako brojni
- broj djece koja učestvuju u nasilnom odnosu prema nekom djetetu uvećava se, ponekad i veoma brzo, kao i broj posmatrača tog ponašanja
- anonimnost djece koja se ponašaju nasilno obično je veliki izvor straha i nesigurnosti za dijecu koja su izložena nasilju
- djeca i mladi teže shvataju posljedice ovog nasilnog ponašanja zato što nijesu u neposrednom, fizičkom kontaktu s onima koji se ponašaju nasilno.

Samo pretraživanje interneta skriva brojne rizike da djeca dođu u kontakt sa sadržajima koji su neprimjereni njihovom razumijevanju. To mogu biti razne montirane ili stvarne fotografije, video isječki, poruke, chat, blog, kao i internetski forumi koji imaju velike mogućnosti zloupotrebe.

Postoje dvije vrste napada preko interneta:

- direktni
- indirektni.

Direktni napad se dešava kada se djetetu ili mladoj osobi:

- šalju uznemirujuće poruke mobilnim telefonom, e-mailom ili na chatu
- ukrade ili promijeni lozinka za e-mail ili nadimak na chatu
- objavljuju privatni podaci ili neistine na chatu, blogu ili internet stranici
- šalju uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobilnom telefonu
- postavljaju internetske ankete o žrtvi
- šalju virusi na e-mail ili mobilni telefon
- šalju pornografski sadržaji i neželjena pošta na e-mail ili mobilni telefon
- učesnici u komunikaciji lažno se predstavljaju.

Indirektni napad ili nasilje preko posrednika

najopasnija je vrsta nasilja preko interneta jer često uključuje odrasle koji mogu zloupotrebjavati komunikaciju sa djecom. Ono se dešava kada osoba koja je počinilac ovog nasilja napada žrtvu preko treće osobe, a da ta osoba ne mora biti i najčešće nije svjesna toga. Na primjer, dijete može ukrasti lozinku e-mail adrese drugog djeteta i sa te adrese slati uznemirujuće poruke, slike i video zapise djetetu žrtvi.

Vršnjačko nasilje putem interneta uključuje: podsticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, izlaganje neprimjerenim sadržajima, širenje nasilnih komentara, isključivanje djeteta iz mreže komunikacija itd.

Čest je problem to što su djeca vještija u korišćenju interneta i mobilnih telefona od odraslih i što imaju, nerijetko, mnogo više znanja o tome.

Zbog svih ovih opasnosti važno je razgovarati sa djecom u školi i kod kuće i objasniti im rizike korišćenja interneta i mogućnosti njegove zloupotrebe. Pri tome treba istaći i sve što je pozitivno i korisno u upotrebi interneta.

O agresivnosti

Agresivnost postoji kao jedan od oblika ponašanja i kao biopsihosocijalni motiv.

Agresivno ponašanje ima različite forme ispoljavanja. Može se izražavati na **otvoren** i **prikriven** način. Otvoreno izražavanje agresivnosti određuje se „kao direktan čin sukobljavanja među djecom koji uključuje fizičko nasilje“.⁷ Djeca koja se ponašaju otvoreno agresivno imaju niži nivo agresivne tolerancije od djece koja izražavaju prikrivene oblike agresivnosti. Bježanje od škole ili od kuće, podmetanje požara,

⁷ Mr Nedimović, Tanja: Vršnjačko nasilje u školama: pojavni oblici, učestalost i faktori rizika (doktorska disertacija), Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, 2010.

krađe i sl. pripadaju skrivenim oblicima ispoljavanja agresivnosti. Djeca koja se ponašaju prikriveno agresivno anksiozna (napeta) su, nedruštvena, nepovjerljiva prema drugima, a istraživanja pokazuju da ova djeca nemaju dovoljan stepen podrške svojih roditelja (Loener, Stouthamer-Loeber 1998).⁸

Agresivnost može biti reaktivna i proaktivna.

Reaktivna je ona koja se javlja kao reakcija djeteta na neku spoljašnju situaciju, događaj ili nečije ponašanje koji mogu biti stvarno ugrožavajući ili ih dijete takvim doživljava. Istraživanja pokazuju da su djeca koja ispoljavaju reaktivne oblike agresivnosti – oprezna, nepovjerljiva i sklona da u svom okruženju traže i nalaze neprijatelje (Crick i Dodge, 1996).⁹

U slučaju kada djeca namjerno i planirano koriste agresivno ponašanje da ostvare određeni cilj govori se o **proaktivnoj** agresiji. Istraživanja koja se odnose na tendenciju ispoljavanja agresivnosti djece u proaktivnoj formi pokazuju da su ova djeca samouvjerenija i da očekuju da će ishod njihovog agresivnog ponašanja biti „pozitivan“, odnosno da će na taj način ostvariti neki svoj cilj. Pri tome ova djeca očekuju da će im agresivni postupci pomoći da se osjećaju vrednijim ako nadvladaju drugu djecu koju će potčinjavati. Za njih je agresivno ponašanje – ponašanje koje se „isplati“ (Crick i Dodge, 1996).¹⁰

Kada se agresivnim ponašanjem uništavaju socijalni odnosi, prijateljstvo ili pripadnost grupi ili se verbalnim prijetnjama i drugim postupcima nanosi šteta s ciljem isključivanja i odbacivanja pojedinca iz grupe vršnjaka, govorimo o agresivnosti u oblasti vršnjačkih odnosa (**socijalnoj agresivnosti**).

Instrumentalna agresivnost pruža djetetu koje se ponaša nasilno „nagradu“ ili „prednosti“ koje su povezane sa trpljenjem djeteta nad kojim se nasilje dešava.

Agresivnost kao biopsihosocijalni motiv omogućava djetetu način odbrane od mogućih prijetnji. U tom slučaju agresivnost je sastavni dio mehanizama koji

omogućavaju preživljavanje. Pitanje na koje nije lako dati odgovor je: kada agresivnost prestaje da bude adaptivni mehanizam, a kada poprima destruktivne oblike?

Različiti socijalni uticaji tokom života „oblikuju“ dječju agresivnost i svi ovi uticaji (zavisno od njihovih osobnosti) pomažu ili ne pomažu djetetu da upravlja svojim agresivnim postupcima. Ako djeca ne usvoje socijalno prihvatljive načine ostvarivanja svojih ciljeva ili rješavanja konflikata, u vršnjačkim odnosima mogu postati povučena i defanzivna ili suprotno tome agresivna u ostvarivanju svojih ciljeva i rješavanju problema.

Nasilje i antisocijalno ponašanje

Gotovo da ne prođe niti jedan skup u vezi sa „Školom bez nasilja“ da nastavnici/nastavnice veliki dio vremena ne posvete isticanju primjera slučajeva ekstremno neadaptiranog ponašanja učenika/učenica koji ispoljavaju agresivno ili nasilno ponašanje.

Nakon bližeg upoznavanja sa primjerima koje nastavnici/nastavnice iznose može se zaključiti da se radi o učenicima/učenicama sa tzv. antisocijalnim poremećajem ponašanja koji je kao pojava širi od samog nasilnog ponašanja. Osnovna teškoća učenika/učenica s antisocijalnim poremećajem ponašanja je ostvarivanje emocionalno bliskih odnosa s okolinom (otežano ostvarivanje odnosa povjerenja), iako njihov racionalni odnos prema normama ponašanja može biti potpuno ispravan. To znači da oni znaju što je u redu, a što nije, ali se ne ponašaju u skladu sa tim. Zbog teškoća u kontroli impulsivnosti, kao i usljed teškoća odlaganja zadovoljenja svojih potreba (žele i nastoje da svoje potrebe zadovolje odmah, sada i bez obzira na posljedice), učenici/učenice obično krše norme socijalnog ponašanja. Oni se mogu ponašati nasilno, ali postoje još neke osobnosti koje možemo naći

⁸ Isto

⁹ Isto

¹⁰ Isto

u opisu ovih učenika/učenica: nedisciplinovanost na času, interesovanje za društvo koje takođe ispoljava poremećaje ponašanja, sklonost laganju, tvrdoglavost, neodgovornost prema školskim obavezama, nezainteresovanost, slaba pažnja, mnogo slabija uspješnost u školi od stvarnih mogućnosti, sklonost tučama, krađi itd.

Primjeri ovakvog ponašanja nijesu karakteristični za školu, a samim tim ne mogu se u potpunosti tretirati u okviru tipičnog vršnjačkog nasilja. Djeci koja ispoljavaju ovakvo ponašanje potrebna je posebna pažnja i pomoć stručnjaka u saradnji škole i socijalnih, kao i zdravstvenih ustanova.

Nasilje među djecom – predrasude i činjenice

Često se može čuti da je nasilje među djecom „normalna pojava“ sa kojom se raste i u skladu sa tim postoje očekivanja da će dječje nasilno ponašanje biti spontano prevaziđeno tokom razvoja. Međutim, da nasilje nije dio uobičajenog toka odrastanja, govore mnogi obrasci ponašanja koje dijete može ispoljavati. Posljedice počinjenog i proživljenog nasilnog ponašanja mogu biti ne samo neposredne nego i trajne – za čitav život. Prema tome, nasilno ponašanje nije uobičajena pojava i treba intervenisati da bi se ona spriječila.

Predrasude postoje i u pogledu razumijevanja manje vidljivih oblika nasilnog ponašanja kakvi su verbalno

Posljedice počinjenog i proživljenog nasilnog ponašanja mogu biti ne samo neposredne nego i trajne – za čitav život.

i socijalno-emocionalno nasilje. Mnoga djeca, a i odrasli, ne shvataju ozbiljnosti stalnog omalovažanja, nazivanja pogrdnim imenima, vrijeđanja, ignorisanja, uhođenja itd. Obično se nalaze racionalni „razlozi“ da ovo ponašanje i nije baš nasilno, da se njime želi postići određeni cilj ili napraviti „šala“ i sl.

Među učenicima, obično dječacima, raširena je predrasuda da nasilje osnažuje dijete.

Česta predrasuda koja se može čuti u školi jeste da nije moguće uticati na različite vrijednosti i oblike ponašanja koje djeca „donose u školu“.

Škola treba da ima i/ili da izgrađuje kapacitet da se dijete identifikuje i integriše u sredinu na način koji će omogućiti razvoj njegovih potencijala u skladu s unaprijed utvrđenim vrijednostima, pravilima i društvenim ulogama, uključujući uspostavljena pravila protiv nasilja i vrijednosti u skladu sa tim.

Ko su djeca koja trpe nasilje

Još je Dan Olweus (1998)¹¹ opisao sklop osobina djeteta koje trpi nasilje, kao i djeteta koje se ponaša nasilno. Sva istraživanja nakon toga potvrđuju njegove nalaze – osobenosti obje grupe djece.

Ovdje će biti navedene neke prepoznatljive osobine djece koja trpe nasilje:

- imaju **slabo samopoštovanje** (sebe opažaju kao neprivlačne, slabije)
- povučena su, **pasivna, oprezna, tiha i osjetljiva**
- **anksiozna su**
- imaju **malo prijatelja**
- obično su **fizički slabija i nesigurnija**
- obično su **više uplašena** i za njih se zna da neće uzvratiti ako ih neko napadne (uglavnom nijesu agresivna)
- najčešće su **prezaštićena** od svojih roditelja
- **lako zaplaču i povlače se.**

¹¹ Pregrad, Jasenka: PRIRUČNIK, Projekat za sigurno i podsticajno okruženje u školama – prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003-2005), UNICEF Hrvatske

Djeca koja trpe nasilje najčešće fizički odudaraju od ostale djece (previše slaba, mala ili previše krupna) ili su na drugi način različita: nadarena djeca, djeca sa smetnjama i teškoćama u razvoju, djeca druge etničke pripadnosti, socijalnog porijekla, kao i djeca novi učenici/učenice u razredu, odnosno školi.

Mnoge razvojne okolnosti utiču da se razviju osobine koje se mogu prepoznati u ponašanju djece koja trpe nasilje. Odnos roditelj – dijete ima ogroman značaj za sticanje bazičnog povjerenja, samopoštovanja i stvaranje pozitivne slike djeteta o sebi. U toku ranog razvoja djeteta emocionalni odnos sa roditeljima u velikoj mjeri „oblikuje“ kasniji djetetov odnos prema sebi i drugima, osjećanje sigurnosti, samopoštovanja, odnos prema svojim potrebama, vještine komuniciranja i još mnogo toga.

Prezaštićenost od strane roditelja (staratelja) podstiče kod djece manje zrele oblike ponašanja u odnosu na uzrast djeteta, onemogućava ih da se oslanjaju na sopstvene snage i stiču iskustva u skladu sa svojim uzrastom. Na taj način se u doživljaju djeteta stvara slika nerealnog svijeta koji u susretu sa stvarnim događajima slabi djetetove psihološke odbrane. Ono se povlači kao slabo i nesigurno manje ili više svjesno situacije u kojoj se nalazi. Sve ovo su važne osobenosti djece koja najčešće trpe vršnjačko nasilje.

I roditelji i nastavnici/nastavnice znaju da ne mogu kontrolisati sve što dijete vidi, čuje i sve sa čime dođe u kontakt, a što može uticati na njegovo samopoštovanje i sliku o sebi, ali imaju privilegiju da izgrađuju odnose povjerenja koji će „štititi“ dijete, odnosno omogućiti mu da razvija socijalno

i emocionalno usklađene odnose sa drugima kroz cijeli život. Odnos povjerenja je jedini put koji omogućava odraslima da spoznaju realnost svakog djeteta i, ukoliko je potrebno, pruže pomoć i podršku.

Za školu je veoma značajno da odnos djeteta koje trpi nasilje i djeteta koje se ponaša nasilno može biti neko vrijeme, čak i veoma dugo, skriven i nevidljiv za nastavnike, roditelje, pa i stručnjake. Nerealno je, ponekad, očekivati da dijete (naročito mlađeg uzrasta) samo otkrije da je žrtva nasilja, jer je možda nezrelo da shvati uzročno-posljedične veze nasilnog ponašanja. Stoga ono uključuje svoje mehanizme odbrane koji mu pomažu da se izbori sa stidom, strahom od osвете i drugim neprijatnostima. Dijete može misliti da mu niko ne može pomoći i da će, ako reaguje, biti optuženo za „cinkarenja“ ili biti krivo za to što mu se dešava. Ovo su neki od važnih razloga zbog kojih je teško prekinuti krug nasilja.

Djetetu koje trpi nasilje neophodna je pomoć kako u smislu jačanja njegovih psiholoških snaga, tako i stvaranjem atmosfere u školi u skladu sa pravilima i vrijednostima koje čine „okvir“ za reagovanje kada se nasilno ponašanje dogodi.

Ko su djeca koja se ponašaju nasilno

U nasilnom ponašanju djece može se zapaziti nekoliko karakterističnih osobina. Ova djeca obično:

- **ponašaju se agresivno**, prema roditeljima, nastavnicima/nastavnicama i drugoj djeci
- **dominiraju** (imaju želju da vladaju drugima i pokažu svoju moć) i na taj način traže **pažnju, priznanje**

Odnos roditelj – dijete ima ogroman značaj za sticanje bazičnog povjerenja, samopoštovanja i stvaranje pozitivne slike djeteta o sebi.

- misle da su **bolja** ili **vrednija** od drugih
- daju sebi za pravo da **kontroliraju** druge tako što će fizički napadati ili omalovažavati drugu djecu
- **ne prihvataju različitosti** i nijesu tolerantna
- drugima djeluju **superiorno**
- **impulsivna su**
- **manipulativna**
- mogu imati **izrazitu potrebu za sticanjem koristi** (materijalne).

Navedene „vidljive“ osobine djece koja se ponašaju nasilno upućuju na važnost razumijevanja dubljih slojeva dječjeg doživljajnog svijeta. „Ispod“ ovako „superiorne slike“ krije se bazična nesigurnost, sumnja u sopstvene vrijednosti i slabo samopoštovanje. U svjetlu ovih saznanja nasilno ponašanje djece može se razumjeti kao njihov način „odbrane“ od napetosti koju podstiču osjećanja nesigurnosti, potištenosti i depresije. Da bi se oslobodila unutrašnje napetosti, ona „vide“ spoljašnje opasnosti i traže neprijatelje, opažaju „namjerne“ provokacije i prijetnje (čak i prema prijateljskom ponašanju). Ovakav stav ih podstiče na razvoj mržnje, bijesa i prezira što se može ispoljavati kroz određeni odlik nasilnog ponašanja.

Djeca koja se ponašaju nasilno imaju izrazite teškoće da „uđu u kožu“ drugog djeteta, odnosno djeteta koje trpi nasilje, jer nijesu u mogućnosti da saosjećaju sa njim. Vođeni su željom da zadovolje svoje potrebe, po svaku cijenu, najčešće neposredno, bez odlaganja i pri tome ne razumiju kako se osjeća dijete koje trpi nasilje. Ova djeca imaju poteškoće da predvide i razumiju uzrok i posljedice i prihvate odgovornost za svoje postupke.

Ličnost djece koja se ponašaju na zlostavljajući način prema Olweusu imaju određene karakteristike. To su djeca koja pokazuju veliku potrebu za dominacijom nad vršnjacima, odnosno potrebu za potčinjavanjem druge djece, impulsivna su, razdražljiva i teško podnose neuspjeh. Kod ove djece zapažena je tendencija da se hvale

stvarnom ili zamišljenom moći nad drugima. Teško prihvataju pravila, osujećenja i prepreke. Odgađanje zadovoljenja potreba za njim, takođe, predstavlja napor i teže zadovoljenju svojih potreba po principu „sada i ovdje“. Sklona su da varanjem dođu do svojih dobiti.

Porodična dinamika i nasilno ponašanje i ostali faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja

Ponašanje djeteta koje je nasilno, kao i djeteta žrtve, od samog početka života razvija se u okviru porodičnih odnosa (prije svega u odnosu sa roditeljima ili njihovom zamjenom). Ključno za odnos roditelj – dijete je razvoj bazičnog povjerenja, emocionalne sigurnosti i postavljanje granica.

Ukoliko je dijete odraslo u porodičnim okolnostima zasićenim agresivnošću ili nasiljem bilo koje vrste, a posebno ako je agresivnost ili nasilje usmjeravano na samo dijete, može se očekivati da će i ono prihvatiti ovakve modele ponašanja, odnosno da će se i samo ponašati agresivno/nasilno. U ovakvoj porodičnoj klimi dijete je u stalnom strahu od roditeljske agresivnosti. Da bi prevladalo svoj strah, ono se identifikuje s agresivnim/nasilnim roditeljem, postaje slično njemu, pa je i samo agresivno prema slabijima od sebe. Ne znači, međutim, da će svako dijete odraslo u agresivnim/nasilnim porodičnim okolnostima biti agresivno ili nasilno.

Jedan od vrlo osjetljivih zadataka roditelja, a kasnije i nastavnika/nastavnica jeste da djetetu postavi granice i na taj način mu omoguće da doživi i prepozna ono što je dobro ili nije dobro, što može ili što ne može da uradi. **Kažnjavajući** odnos prema djetetu u određivanju ovih granica dovodi dijete u situaciju da se svojim ponašanjem brani od straha i napetosti. Kažnjavanje ne omogućava djetetu da stekne uvid u to što je dobro, a što nije, da stekne sopstveno iskustvo, razumije i prihvati određeno ponašanje.

Ne postavljanjem granica roditelji svojim ponašanjem idu u drugu krajnost. Popustljivi roditelji ne postavljaju granice, što se ponekad može izjednačiti i sa zanemarivanjem djece. To su roditelji koji djeci daju sve dozvole, da jedu kada i kako hoće, spavaju, igraju se, imaju određene zahtjeve koje ostvaruju prema svojim potrebama, bez ograničenja i sl. tako da su djeca često izložena mnogim iskustvima koja prevazilaze njihove uzrasne mogućnosti razumijevanja i savladavanja uzrasnih zahtjeva.

Stoga su ona razdražljiva i agresivna kada se suoče i sa najmanjim zabranama, jer nijesu bila u mogućnosti da razviju frustracionu toleranciju (toleranciju na osujećenja svojih potreba).

Oba ova potpuno oprečna stava u postavljanju granica imaju isti efekat – dijete u iskustvu nema pravila ponašanja.

Opisana bazična iskustva djeteta su podloga na koju se nadograđuju sva iskustva i svi kasniji uticaji. To su svi oni uticaji koje klasifikujemo kao faktore rizika za pojavu vršnjačkog nasilja:

- **Porodična dinamika** koja je već opisana.
- **Poremećaj socijalne kognicije** – način na koji ljudi misle o sebi i socijalnom svijetu.
- **Socijalno-ekonomski status** porodice. U odnosu na ovu grupu faktora rizika postoje oprečna mišljenja. U svakom slučaju, socijalno-ekonomski status porodice ne može se direktno dovesti u vezu sa nasilnim/agresivnim ponašanjem, ali se nizak socijalno-ekonomski status porodice reflektuje na druge faktore koji dovode do problema u ponašanju djece i mladih. Roditelji niskog socijalno-ekonomskog statusa mogu biti ograničeni u svojim vaspitnim postupcima ili se može desiti da svoj status doživljavaju kao frustraciju (osujećenje) i „brane“ se agresijom koju djeca prihvataju kao model ponašanja.

- **Socijalno okruženje**, posebno uticaji vršnjačkih grupa koje mogu biti u osnovi prosocijalno i antisocijalno orijentisane, tj. mogu imati podsticajan uticaj na razvoj socijalnih vještina ili mogu razvijati neadaptirane oblike ponašanja. Podržavajući se međusobno, grupe djece antisocijalne orijentacije mogu demonstrirati različite (i stalno nove) oblike ponašanja i tako stvarati prilično tvrdokorne obrasce koji se šire u socijalnim grupama.
- **Uticaji medija i mas kulture.** S obzirom na raznovrsnost medija i mas kulture, ovdje su prikazani samo mehanizmi njihovog uticaja na ponašanje djece i mladih. Redovno gledanje emisija nasilničkog sadržaja:
  - izaziva uzbuđenje koje može da otkoči agresivne tendencije, koje su u određenoj mjeri prisutne kod svake osobe,
  - može da desenzibilise djecu i mlade u vezi sa nasiljem tako da agresivno ponašanje počinju smatrati prihvatljivim i normalnim,
  - može modelovati i potkrijepiti predstave, saznanja i stavove o nasilju djeteta ili mlade osobe.
- **Modeli vaspitnih stavova.** Odnose se na pitanja kontrole koja, pored dvije krajnosti: popustljivosti i ograničenja, uključuju i emocionalni odnos roditelja prema djetetu, kao i roditeljsku odlučnost.
- **Neprihvatljivo ponašanje kao posljedica vaspitanja.** Za dijete su posebno nepovoljna frustraciona stanja koja ono ne može da razumije, a posebno u slučaju kada ima osjećaj da je zanemareno od strane roditelja. Dijete se ne osjeća dovoljno voljenim i napeto je. Ukoliko ovo stanje traje duže vremena, što je posebno nepovoljno za dijete, čak i ugrožavajuće, ono može biti podsticaj da se dijete ponaša nasilno prema svojim vršnjacima jer želi da bude istaknuto i zapaženo.

Koje su posljedice vršnjačkog nasilja

Poznate su mnoge i ozbiljne posljedice vršnjačkog nasilja koje se mogu vidjeti i kao neposredan „odgovor“ na nasilno ponašanje i kao manje ili više dugoročne, a nekada su to posljedice i za cio život. Kolike će posljedice proživljeno nasilno ponašanje imati na dijete zavisi od mnogih okolnosti: osjećanja sigurnosti ili nesigurnosti, načina reagovanja, uzrasta, zrelosti, vrste nasilja, odnosno vremena djetetove izloženosti nasilju itd. Djeca koja se osjećaju sigurnom i imaju više samopouzdanja pronalaze konstruktivnije načine da se zaštite (traže pomoć odraslih, prijavljuju nasilno ponašanje), a imaju i bolje mogućnosti savladavanja traumatskih iskustava nasilja od nesigurne djece koja imaju nizak nivo samopoštovanja. Očekuje se da su starija djeca spremnija da se suoče sa vršnjačkim nasiljem od mlađe. Ukoliko nasilje nad djetetom traje duže, posljedice su teže i trajnije. Takođe, postoje bolji izgledi da dijete „obrađi“ i prevaziđe iskustvo nasilja jedne vrste od iskustva kombinovanog nasilja.

Posljedice vršnjačkog nasilja mogu biti vrlo ozbiljne po fizičko zdravlje, psihološku stabilnost i socijalnu ravnotežu i na kraju život žrtve.

Neposredne posljedice proživljenog vršnjačkog nasilja su:

- povučенost i nesigurnost, izbjegavanje društva (dijete je uglavnom samo u toku školskih odmora)
- razdražljivost, napetost i sklonost djeteta da reaguje plačom
- poremećaj pažnje
- pad uspjeha u školi
- gubitak motivacije za pohađanje škole: dijete odbija da ide u školu ili nerado ide u školu
- dijete izbjegava uobičajeni put do škole
- ne želi da u školu ide samo i traži od roditelja da ga vode
- „bolesno“ je kada treba da idu u školu i žali se na mnoge tegobe za koje ljekari ne nalaze organski osnov

- ima slabiji apetit kao i probleme sa snom (nesanice/noćne more)
- nesigurno je i u školi traži društvo/blizinu nastavnika/nastavnica
- ne uključuje se u zajedničke ili sportske aktivnosti
- depresivno je, a katkad i agresivno prema drugoj djeci
- prijete samoubistvom, a ponekad i pokušava samoubistvo.

Djeca mogu imati i trajnije posljedice izloženosti vršnjačkom nasilju:

- Poremećaji navika:
  - poremećaj sna
  - noćno mokrenje
  - nekontrolisana stolica
  - somatske (tjelesne) tegobe iako je dijete fizički zdravo (glavobolje, bolovi u stomaku, teškoće disanja).

Djeca koja su u djetinjstvu bila izložena nasilju u adolescenciji mogu ispoljavati:

- depresivnost
- nasilje prema svojim vršnjacima
- nesigurnost i nisko samopoštovanje
- rizične „stilove“ života kao što su različiti tipovi zavisnosti o psihoaktivnim supstancama (PAS).

U odrasloj dobi:

- neki premećaji ličnosti
- sklonost depresijama
- rizik od suicida
- rizik od različitih tipova zavisnosti od PAS-a.

Djeca koja se osjećaju sigurno i imaju više samopouzdanja pronalaze konstruktivnije načine da se zaštite.

Pol, uzrast i vršnjačko nasilje

Vršnjačko nasilje približno jednako trpe i djevojčice i dječaci. Uopšteno gledano, može se kazati da su dječaci skloniji fizičkom i verbalnom nasilju u odnosu na djevojčice, ali su djevojčice više sklone socijalno-emocionalnom nasilju, odnosno izolaciji. To pokazuju i naša istraživanja urađena u periodu 2006-2008. godine. Ali, druga istraživanja pokazuju da nije jednostavno utvrditi povezanost oblika proživljenog ponašanja i pola. Prema rezultatima istraživanja iz 2011. godine zapaženo je da nekim oblicima socijalne izolacije jednako ili čak i više pribjegavaju dječaci.

Pojavni oblici nasilja mijenjaju se i razlikuju se kod djece osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta. Među djecom od prvog do petog razreda osnovne škole često se pojavljuju tuče i fizičko maltretiranje. S uzrastom se povećava analitičnost (sposobnost pronicanja u suštinu društvenih situacija i motiva ljudskih postupaka) i socijalna svijest koja utiče da se smanjuje otvoreno fizičko izražavanje agresivnosti. Istraživanja pokazuju da s uzrastom opada ispoljavanje fizičkog nasilja od strane djece, ali se pojavljuju drugi oblici nasilnog ponašanja kao što su verbalno nasilje i socijalna izolacija, kulturološko, ekonomsko nasilje itd. Adolescencija je period razvoja u kome se i kvalitet i intenzitet ispoljavanja agresivnosti mijenjaju. Jedan od razvojnih „zadataka“ ovog perioda je ovladavanje (kanalisanje) ispoljavanja agresivnosti. Ispoljavanje nasilnog ponašanja u ovom uzrastu ima skrivenije forme.

Vršnjačko nasilje približno jednako trpe i djevojčice i dječaci.

Nasilje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama

Odnos djece i odraslih u školi, takođe, može biti opterećen nasilnim ponašanjem kako učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama, tako i obrnuto, nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama.

Kada se radi o nasilju učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama, primjećuje se da se ono dešava s vremena na vrijeme od strane jednog ili grupe učenika/učenica prema nekim nastavnicima/nastavnicama u smislu vrijeđanja, omalovažavanja, a ponekad i fizičkih napada.

Nasilje nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama najčešće je emocionalno.

Već pominjano istraživanje koje je obavljeno u periodu mart-jun 2011. obuhvatilo je, između ostalog, i stav prema nasilju koje se dešava u školi na relaciji odrasli – dijete. U četiri osnosne škole koje su učestvovala u ovom istraživanju 34,2% zaposlenih smatra da u školama postoji nasilje učenik/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i ostalim zaposlenima. U istoj grupi 16,9% ispitanika misli da u školama postoji nasilje nastavnika/nastavnica ili drugih zaposlenih prema učenicima/učenicama.

Međutim, da projekat treba da se posveti i nasilju učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama izjasnilo se 85,1% nastavnika/nastavnica, a njih 71,1% smatra da u projekat treba uključiti i istraživanje nasilja nastavnika/nastavnica i ostalih zaposlenih u školi prema učenicima/učenicama.

Počeci bavljenja pojavom vršnjačkog nasilja

Tokom istorije, kao i danas, vršnjačko nasilje je, nažalost, pojava vrlo rasprostranjena u cijelom svijetu. Ovoj pojavi, kao i uopšte pojavi nasilja nad djecom, empirijski se pristupilo veoma kasno, tek u 20. vijeku, tačnije u drugoj polovini 20. vijeka. Pitanje je da li je ozbiljnosti pristupa vršnjačkom nasilju u školi doprinijela sama učestalost ove pojave ili veća društvena osviješćenost o ovom problemu i njegovom uticaju na razvoj djece.

Skandinavske zemlje su ranih sedamdesetih godina 20. vijeka prve pristupile rasvjetljavanju pojave vršnjačkog nasilja u školama, prije svega siledžijstva kao njegove specifične forme koja je u najvećoj mjeri zaokupljala pažnju javnosti.

U norveškom gradu Stavangeru održan je avgusta 1987. godine prvi Evropski seminar o nasilju u školi, iako u to vrijeme među mnogim njegovim učesnicima nije postojala jasna svjesnost o tome što je to vršnjačko nasilje, kao i koje su najadekvatnije terminološke odrednice ovog pojma. Samoubistvo tri četrnaestogodišnja učenika koji su bili žrtve vršnjačkog nasilja, u Norveškoj (1983. godine), bilo je povod da Ministarstvo obrazovanja ove zemlje pokrene nacionalnu kampanju za borbu protiv siledžijstva. Profesor psihologije bergenskog univerziteta Dan Olweus bio je na čelu jednog segmenta te kampanje (program za borbu protiv siledžijstva). U programu, koji je započeo 1983. godine, prema procjeni prof. Olweusa učestvovalo je 85% norveških škola.

Posebna longitudinalna studija o vršnjačkom nasilju sprovedena je u Bergenu i u periodu od dvije i po godine obuhvatila je oko 2500 učenika/učenica osnovnih i srednjih škola, 300-400 članova školskog osoblja i 1000 roditelja (Olweus, 1993). Ova studija je pokazala da je svaki sedmi učenik od prvog do devetog razreda u Skandinaviji (oko 15%) uključen u vršnjački odnos nasilja.

Ovo su počeci bavljenja vršnjačkim nasiljem u školi, a danas je ono predmet pažnje, istraživanja i programskih ciljeva u mnogim zemljama širom svijeta.

II dio

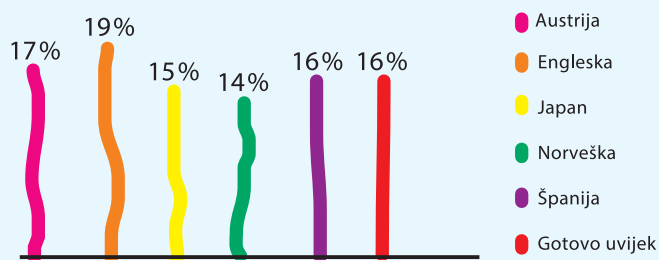
Vršnjačko nasilje u svijetu i kod nas

- Neki podaci i istraživanja
- Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja u svijetu
- Istraživanja u Crnoj Gori

Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja u svijetu

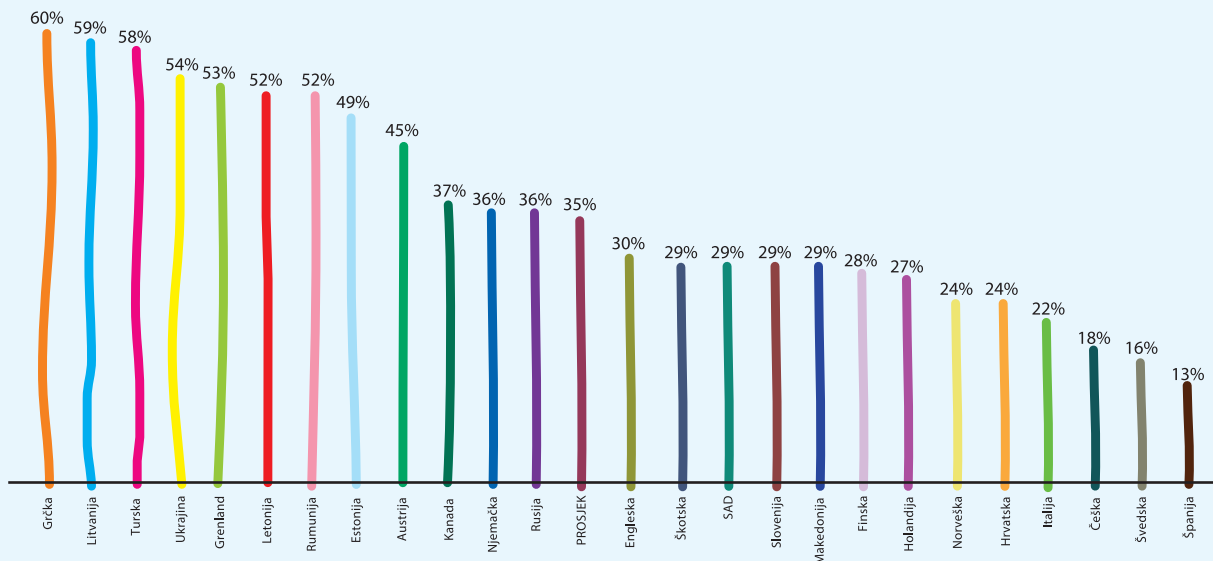
Na ovom mjestu biće predstavljeni podaci o rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja u školi u nekoliko zemalja svijeta, koji će nam poslužiti (ne ulazeći u metodologiju sprovedenih istraživanja) kao okvir za razumijevanje i poređenje rezultata istraživanja u Crnoj Gori.

Grafikon 2¹²

Istraživanje SZO 2005/2006. godine u 41 državi/regionu (D. Popadić) – procenat trinaestogodišnjaka koji su izjavili da su tokom posljednjih par mjeseci bar jednom bili izloženi nasilju.

Grafikon 3

¹² Grafikon je napravljen na osnovu podataka: Usić, Uma, Priručnika za roditelje i nastavnike, Vršnjačka medijacija, OSCE, 2010.

Istraživanja u Crnoj Gori

1. Participativno istraživanje¹³ stavova prema nasilju (2005)¹⁴

U cilju sagledavanja problema nasilja u školi i razumijevanja ove pojave od strane učenika/učenica, nastavnika/nastavnica i roditelja, u periodu jul-avgust 2005. urađeno je prvo (participativno) istraživanje u Crnoj Gori koje je pokazalo da se pojavom nasilja u našim školama treba sistematski baviti.

Pilot uzorak je uključio učenike/učenice dvije škole: „Štampar Makarije“ – Podgorica i „Mahmut Lekić“ –

Tabela 1

Tuzi. Istraživanjem je obuhvaćeno osam fokus grupa djece u svakoj školi, kao i po jedna fokus grupa nastavnika/nastavnica i roditelja.

Odgovori su pokazatelji razumijevanja pojave nasilja u školi u ovim fokus grupama:

• Djeca

u potpunosti razumiju problem nasilja u školi. („**Nasilje u školi je psihološko i fizičko maltretiranje djece.**“). Djeca na prvo mjesto stavljaju emocionalno pa zatim fizičko nasilje u školi.

• Nastavnici/nastavnice

Manje precizno određuju pojam nasilja nego njihovi učenici/učenice:

„**Nasilje u školi je ne dozvoliti djeci da se iskažu, ne dati im prostora, ne poštovati ličnost djeteta, dozvoljavati površan odnos u radu i stvaranju uslova u kojima je normalno ne poštovati pravila ponašanja.**“

• Roditelji

U svojoj diskusiji iznijeli su vrlo široku lepezu okolnosti i uzroka za pojavu nasilja, ali ne i specifična obilježja ove pojave. („**Nasilje u medijima doprinosi nasilnom ponašanju djece.**“ je samo jedna od konstatacija roditelja koje se zapravo ne odnose na stavove prema nasilju.)

Djeca u potpunosti razumiju problem nasilja u školi.

¹³ Istraživanje koje je urađeno uz učešće fokus grupa u diskusijama na osnovu prethodno strukturiranih pitanja o stavovima prema nasilju. Ovaj istraživački model omogućava učesnicima aktivno učešće u istraživanju, a i u budućim aktivnostima. Istraživač u ovom procesu gubi ekskluzivno pravo da bude superioran. On učesnicima daje šansu da budu aktivni i efikasni u toku diskusije.

¹⁴ Ministarstvo prosvjete i sporta Crne Gore, UNICEF i CRNVO – Centar za razvoj nevladinih organizacija). NVO Udruženje roditelja Crne Gore omogućilo je učešće grupe roditelja u ovom istraživanju.

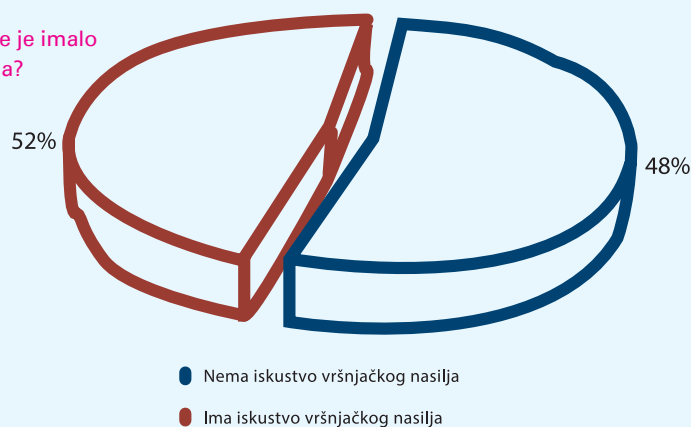
2. Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu (2006-2008)¹⁵

Istraživanje je obavljeno na uzorku od oko 6300 djece iz osam osnovnih škola u Crnoj Gori, uzrasta od drugog do osmog razreda.

Ovdje će biti predstavljeni neki od rezultata koji takođe pokazuju da je nasilje u školama u kojima je sprovedeno istraživanje pojava kojom se treba ozbiljno i sistematski baviti.

Grafikon 4

Djeca o sebi – Koliko djece je imalo iskustvo vršnjačkog nasilja?

Da je doživjelo neku vrstu nasilja od strane vršnjaka za posljednjih nekoliko mjeseci, izjavilo je 48% djece.

Tabela 2

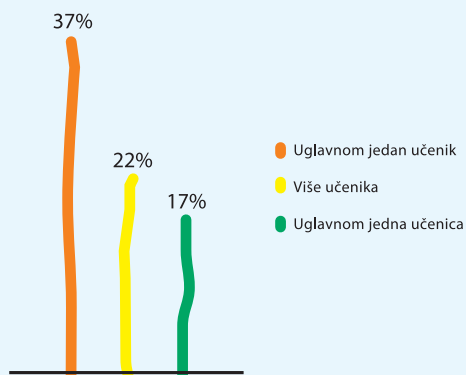
Koji su najčešći oblici vršnjačkog nasilja?

1. Verbalno	Nazivanje pogrdnim imenima, zadirkivanje na podmukao i uvredljiv način.
2. Socijalna izolacija	Isključivanje učenika/učenica iz kruga prijatelja.
3. Kulturološko	Nazivanje pogrdnim imenima i komentarisanje porijekla djeteta.
4. Materijalno	Uzimanje novca i ostalih stvari, kao i njihovo uništavanje.
5. Fizičko	Udaranje nogom drugog učenika i zaključavanje u prostoriji.

¹⁵ Ministarstvo prosvjete i sporta i UNICEF

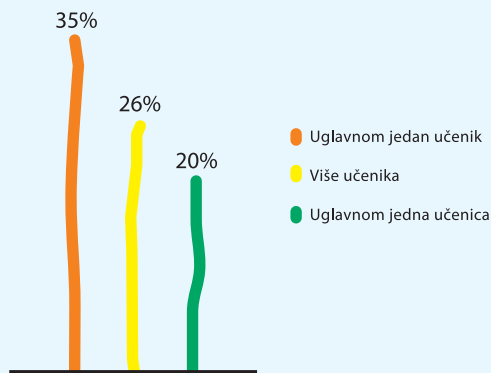
Ko su djeca koja se ponašaju nasilno?

Grafikon 5

Djeca trpe nasilje najčešće od strane dječaka.

Grafikon 6

Djeca najčešće trpe nasilje od svojih vršnjaka iz neposrednog okruženja (odjeljenja), pa zatim od starijih učenika/učenica i od učenika/učenica istog uzrasta, ali i iz drugih odjeljenja.

¹⁶ Ministarstvo prosvjete i sporta i UNICEF

3. Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu (mart-jun 2011)¹⁶

Ovim istraživanjem bile su obuhvaćene četiri škole, dvije u okviru eksperimentalne grupe (OŠ „Radomir Mitrović“ iz Berana i OŠ „Pavle Rovinski“ iz Podgorice) i dvije u okviru kontrolne grupe (OŠ „Sutjeska“ iz Podgorice i OŠ „Drago Milović“ iz Tivta). Kratak prikaz rezultata odnosiće se samo na stavove prema vršnjačkom nasilju iako su ciljevi istraživanja bili širi.

U istraživanju su učestvovali:

- učenici/učenice (2249)
- nastavnici/nastavnice (237)
- nenastavno osoblje (44)
- roditelji (268)

Kao i prethodna istraživanja, ovo istraživanje pokazuje da svi, i djeca i odrasli, zapažaju da je problem vršnjačkog nasilja u školi pojava kojom se treba baviti. Istraživanje takođe pokazuje da se pojava nasilja razumije i da se razlikuju njene vrste. Ono je uputilo i na smjernice za rad u okviru škole, kao i za saradnju sa roditeljima i lokalnom zajednicom.

Ovdje su prikazani neki podaci ovog istraživanja.

Da je nasilje prisutno u školama u kojima je istraživanje sprovedeno, potvrdilo je:

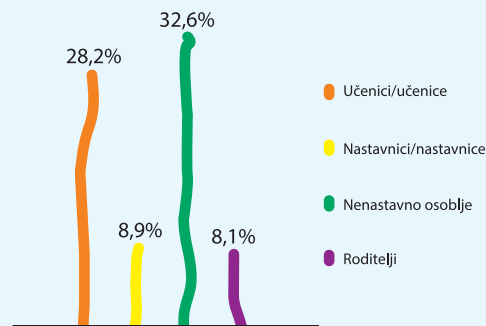
- 69,5% od 2249 učenika/učenica
- 93,3% od 237 nastavnika/nastavnica
- 77,8% od 44 zaposlena van nastave, a
- 47,8% od 268 roditelja izjasnilo se da su njihova djeca bila izložena vršnjačkom nasilju u toku tekuće školske godine.

Grafikon 7 prikazuje odgovore svih subuzoraka (djeca, roditelji, nastavnici/nastavnice, nenastavno osoblje) na pitanje koliko se učenici/učenice osjećaju sigurnim u školi.

Grafikon 7

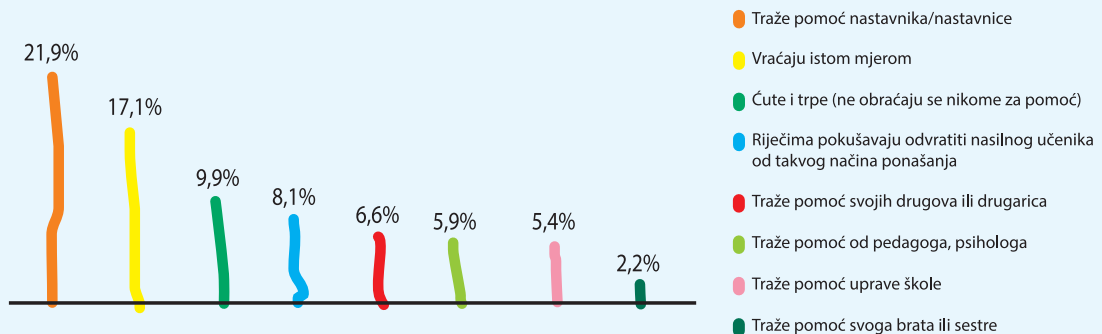
Koliko se učenici/učenice osjećaju sigurnim u školi?

Da se djeca osjećaju sigurnim u školi, saopštilo je 28,2% učenika/učenica, 8,9% nastavnika/nastavnica, 32,8% nenastavnog osoblja i 8,1% roditelja.

Grafikon 8

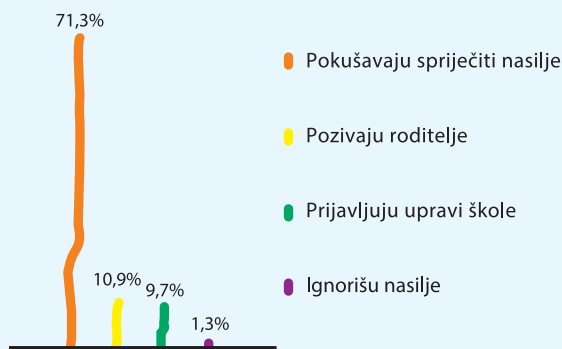
Od koga djeca traže pomoć kada se nasilje dogodi?

Koliko su nastavnici/nastavnice ključne figure u školi govori i podatak da se djeca najčešće obraćaju za pomoć upravo njima (21,9%). Visok procenat učenika/učenica na nasilno ponašanje reaguje neadekvatno, „vraća istom mjerom“ (17,1%), zatim ćute i trpe (ne obraćaju se nikome za pomoć) (9,9%), verbalno pokušava spriječiti nasilje (8,1%), traži pomoć druga/drukarice (6,6%), pedagoško-psihološke službe (5,9%), pomoć uprave škole (5,4%) i pomoć brata ili sestre (2,2%).

Grafikon 9

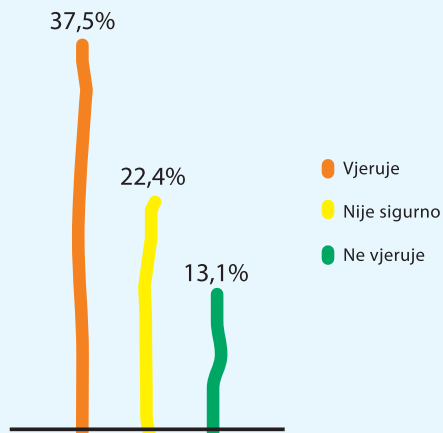
Kako nastavnici/nastavnice vide sopstvene reakcije?

Kao što pokazuje grafikon 9, nastavnici/nastavnice najčešće pokušavaju spriječiti nasilno ponašanje učenika/učenica (71,3%), pozivaju roditelje (10,9%), prijavljuju upravi škole (9,7%) i ignorišu nasilje (1,3%).

Grafikon 10

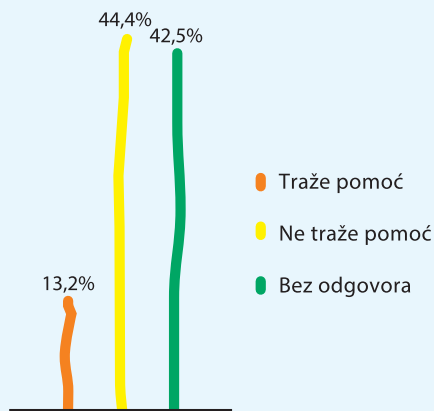
Koliko nastavnici/nastavnice vjeruju da sama škola (zaposleni u njoj) može doprinijeti smanjenju nasilnog ponašanja učenika/učenica?

Manje od polovine ispitanih nastavnika/nastavnica vjeruje da zaposleni u školi mogu doprinijeti smanjenju vršnjačkog nasilja u njoj (37,5%), 22,4% nije sigurno, a 13,1% ne vjeruje da zaposleni u školi mogu uticati na smanjenje vršnjačkog nasilja.

Grafikon 11

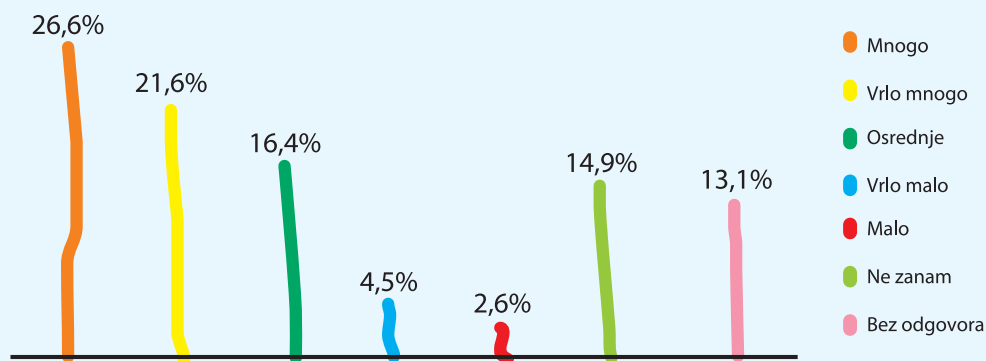
Ako je dijete žrtva, da li roditelji traže pomoć?

U slučaju da je dijete žrtva nasilnog ponašanja, pomoć traži 13,2% roditelja, nikome se ne obraća za pomoć 44,4% roditelja, a 42,5% roditelja na ovo pitanje nije dalo nikakav odgovor.

Grafikon 12

Stav roditelja u odnosu na trud zaposlenih u školi da suzbiju vršnjačko nasilje

Da nastavnici/nastavnice mnogo pomažu u sprečavanju vršnjačkog nasilja misli 26,5% roditelja, vrlo mnogo 21,6%, osrednje 16,4%, vrlo malo 4,5%, malo 2,6%. Odgovor na ovo pitanje nije znalo 14,9% roditelja, a 13,1% roditelja nije odgovorilo na ovo pitanje.

III dio

Projekat „škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu“

- Prva iskustva u radu na projektu
- Struktura i organizacija projekta u školi
- Komponente školskog programa
- Implementacija projekta kroz sedam koraka

Prva iskustva u radu na projektu

U periodu između 2006. i 2008. godine uz podršku UNICEF-a stečena su prva iskustva u radu na projektu čiji je cilj podizanje nivoa svjesnosti i znanja o pojavi vršnjačkog nasilja u školi, definisanje i funkcionisanje zaštitne mreže kao odgovora cijele škole na pojavu vršnjačkog nasilja, kao i povezivanje škole i lokalne zajednice u cilju unapređivanja i održivosti aktivnosti u školi.

Projekat su prvobitno činile tri komponente: školski program, medijska prezentacija aktivnosti i prikupljanje sredstava u lokalnoj zajednici potrebnih za rad u školama. Nakon dvogodišnjeg iskustva, pokazalo se da treću komponentu nije bilo moguće razviti do nivoa koji bi obezbjeđivao kontinuirano uključivanje svih škola, tako da je u sadašnjem nastavku projekta ova komponenta isključena kao dio cjelokupnog pristupa u okviru „Škole bez nasilja“.

Spremnost sredine da pruži finansijsku podršku ovakvim aktivnostima jedan je od važnih indikatora prepoznatljivosti nasilja kao pojave i kao problema koji zajednica želi da rješava.

Uprkos nemogućnosti da se lokalna zajednica uključi u finansiranje projekta, „Škola bez nasilja“, u svom programskom dijelu, ostala je dosljedna osnovnoj ideji da je nasilje među djecom pojava koja treba da angažuje cijelu školu i lokalnu zajednicu, kao i da probudi saradnju sa drugim sistemima i institucijama koje se bave djecom.

U cilju izvođenja projekta edukovano je 25 profesionalaca (mentora) čija je uloga da pomažu školama da postave organizacionu strukturu programa, rade na edukaciji zaposlenih, prate izvođenje programa i obavljaju druge aktivnosti značajne za sve ove segmente u školi.

Program predstavlja odgovor cijele škole na pojavu nasilja zato što uključivanje samo nekih nastavnika/nastavnica, učenika/učenica ili stručnih saradnika ne može stvoriti opštu klimu pogodnu za rad na prepoznavanju i sprečavanju nasilja u školi.

U pripremama za edukaciju mentora i izvođenje programa u školama napisani su i materijali, odnosno radne verzije priručnika:

- Struktura i organizacija projekta u školi
- Priručnik za interventni program
- Priručnik za preventivni program
- Priručnik za vršnjačku edukaciju
- Priručnik za rad sa roditeljima
- Protokol postupanja

U pilot fazu sprovođenja projekta bile su uključene sljedeće osnovne škole:

- „Štampar Makarije“ – Podgorica,
- „Dušan Korać“ – Bijelo Polje,
- „Pavle Rovinski“ – Podgorica,
- „Vuk Karadžić“ – Podgorica,
- „Pavle Žižić“ – Bijelo Polje,
- „Kekec“ – Sutomore,
- „Mileva Lajović“ – Nikšić,
- „Radomir Mitrović“ – Berane.

Nakon pilot faze urađeno je (već pomenuto) komparativno istraživanje (2011) u cilju uočavanja efekata rada u školama iz perioda 2006-2008. Posmatrane su dvije škole u kojima je realizovan projekat „Škola bez nasilja“ i dvije škole koje nijesu učestvovala u ovom projektu. Tom prilikom registrovane su neke razlike u eksperimentalnoj grupi koje bi se mogle dovesti u vezu sa radom na sprečavanju nasilja u školi:

- primjećuje se da učenici/učenice eksperimentalne grupe u poziciji žrtve biraju konstruktivnije načine reagovanja u odnosu na učenike/učenice kontrolne grupe;
- izvjesne razlike postoje u pogledu načina reagovanja na nasilje od strane svjedoka, a čini se da je u eksperimentalnoj grupi nešto jasnija tendencija pokušaja da se zaštiti žrtva;
- izgleda da su učenici/učenice eksperimentalne grupe spremniji od učenika/učenica kontrolne grupe da prijave nasilje odjeljskom starješini ili drugoj odrasloj osobi u školi;
- učenici/učenice eksperimentalne grupe u većem statistički značajnom broju procjenjuju da nastavnici/nastavnice reaguju svaki put kada se nasilje desi;
- u kontrolnoj grupi je više djece izjavilo da ih roditelji podržavaju da „vrate istom mjerom“, što znači da su roditelji eksperimentalne grupe konstruktivnije usmjeravali djecu da reaguju na nasilno ponašanje.

Međutim, nema značajnih razlika u:

- stavu učenika/učenica prema prisustvu vršnjačkog nasilja u školi,

- procjeni sigurnosti djece u školi,
- identifikaciji nasilnog ponašanja i njegovih vrsta.

O utiscima nastavnika/nastavnica o značaju iskustva rada na vršnjačkom nasilju u okviru iste komparativne studije uočili smo:

- skoro dvije trećine nastavnika/nastavnica misli da je sprovođenje projekta pomoglo razumijevanju pojave nasilja u školi, kao i boljem razlikovanju vrsta nasilnog ponašanja djece;
- u cjelini projekat je podstakao veće reagovanje na nasilje;
- više od polovine nastavnika/nastavnica tvrdi da se u školi koristi metoda restitucije (obnavljanje prekršenih/ugroženih vrijednosti);
- visok procenat saopštava da u školama postoje i obnavljaju se pravila protiv nasilja;
- manje od polovine nastavnika/nastavnica je izjavilo da se procedure uspostavljene u toku prve godine implementacije projekta primjenjuju i u toku 2011. godine, kada je rađeno istraživanje.

Struktura i organizacija projekta u školi

Za izvođenje ovih aktivnosti neophodna je organizacija tijela, pojedinaca i aktivnosti kako u školi tako i kroz odgovarajuću „horizontalnu“ i „vertikalnu“ organizaciju.

Aktivnosti školskog programa gledano kroz „vertikalnu“ organizaciju uključuju:

1. sistem obrazovanja i vaspitanja (podrška Ministarstva prosvjete i sporta, koordinacija Zavoda za školstvo)
2. školu
3. lokalnu zajednicu

„Horizontalna“ organizacija programa odnosi se na uloge: uprave škole, koordinacionog tima, koordinatora koordinacionog tima, stručne službe, nastavničkog vijeća i nenastavnog osoblja, učenika/učenica i roditelja u organizaciji i realizaciji projektnih aktivnosti.

Komponente školskog programa

Tabela 3

Aktivnosti u školi

Vannastavne mogućnosti za izvođenje aktivnosti	Vannastavni plan i program aktivnosti	Program vršnjačke edukacije Program za roditelje Ostale slobodne aktivnosti
Interventni program	Pravila i vrijednosti i restitucija nasilnog ponašanja (radionice za djecu i odrasle)	Edukacija nastavnika/nastavnica/nastavnica Edukacija nenastavnog osoblja Edukacija za djecu na času odjeljenskog starješine
Preventivni program	Razvoj komunikacijskih vještina Kooperacija Afirmacija Tolerancija različitosti Rad na osjećanjima Razvoj empatije među djecom	Radionice za djecu

4. Implementacija projekta kroz sedam koraka¹⁷

KORAK 1: Učenici/učenice, roditelji, nastavnici/nastavnice i drugi zaposleni u školi imaju veći nivo svjesnosti i znanja o problemima vršnjačkog nasilja.

KORAK 2: Škola izgrađuje zaštitnu mrežu – definiše njene elemente (uspostavljanje vrijednosti i pravila).

KORAK 3: Zaštitna mreža uspostavljena i operativna.

KORAK 4: Sistem upućivanja na druge službe uspostavljen (saradnja sa drugima van škole uspostavljena).

KORAK 5: Učenici/učenice traže pomoć kroz zaštitnu mrežu.

KORAK 6: Koraci za pomoć poznati su učenicima/učenicama i mreža pruža adekvatan odgovor na njihove potrebe (škola djeluje po protokolu).

KORAK 7: Učenici/učenice, roditelji i nastavnici/nastavnice smatraju školu sigurnim okruženjem za djecu.

¹⁷ Struktura i organizacija cijelog programa napravljena je po analogiji sa programom projekta „Škola bez nasilja“ UNICEF-a Hrvatske, s određenim izmjenama i dopunama.

Tabela 3
Implementacija projekta
kroz sedam koraka

	Aktivnosti	Učesnici	Nivo škole	Nivo odjeljenja	Edukacija		
KORAK 1.	Upoznavanje sa programom	Sastanak uprave i mentora Nastavničko vijeće	Uprava škole i mentori Kordinacioni tim i mentori	Nastavničko vijeće			
	Istraživanje	Priprema istraživanja, sprovođenje istraživanja	Odjeljske starješine i mentori		Odjeljenja IV–IX razreda	Edukacija nastavnika/nastavnica za primjenu i obradu upitnika	
		Obrada podataka na nivou odjeljenja	Odjeljske starješine				
		Obrada podataka za cijelu školu (prezentacija)	Kordinacioni tim				
	Upoznavanje sa pojavom nasilja	Prezentacija istraživanja i razgovor o nasilju	Mentor i koordinator	Svi zaposleni u u školi			
Planiranje daljih aktivnosti	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim	Svi zaposleni u školi		Susreti podrške s mentorima		
KORAK 2.	Uspostavljanje vrijednosti i pravila	Odjeljska	Odjeljske starješine i učenici/učenice		Sva odjeljenja	Radionica	
		Školska	Kordinacioni tim	Nastavničko vijeće			
		Pravilnici	Uprava škole i nadležna tijela	Nastavničko vijeće			
		Roditeljski sastanak	Odjeljske starješine i roditelji		Sva odjeljenja		
	Obrada teme o nasilju na času odjeljske zajednice	Radionica	Nastavnici/nastavnice i učenici/učenice		Sva odjeljenja	Radionica	
	Upoznavanje sa metodom restitucije	Radionica	Nastavnici/nastavnice i učenici/učenice		Sva odjeljenja	Radionica	
	Formiranje školskog tima	Sastanak	Kordinacioni tim, uprava i mentori	Nastavničko vijeće			
	Uključivanje udruženja roditelja	Sastanak	Kordinacioni tim i mentori	Sastanak			
	Planiranje aktivnosti za sljedeći korak	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim	Svi zaposleni u školi		Susreti podrške s mentorima	
Poštovanje vrijednosti i pravila		Odjeljske starješine, učenici/učenice i nastavnici/nastavnice		Sva odjeljenja	Konsultacije i supervizija		
KORAK 3.	Zaštitna mreža	Nadzor		Kordinacioni tim		Radionice za sve zaposlene	
		Kutija povjerenja		PP služba			
		Zaduženje – grupe	Svi	Različite grupe			
		Radionice na času OS		Odjeljske starješine/ nastavnici/nastavnice			
	Vršnjački program	Inicijalna grupa	Stručna (Pedagoško-psihološka – PP) služba – nastavnici/nastavnice		Oglašavnje u odjeljenju		
		Priprema inicijalne grupe	PP služba				
Vršnjačke grupe rade program vršnjačke pomoći/ podrške		PP služba	Prostor za rad				
Rad s roditeljima	Radionica	Odjeljske starješine		Sva odjeljenja			
Planiranje aktivnosti za sljedeći korak	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim	Svi zaposleni u školi		Susreti podrške s mentorima		
KORAK 4.	Saradnja s lokalnom zajednicom	Uspostavljanje kontakata	Direktor i kordinacioni tim	Kontakti i sastanci		Susreti podrške s mentorima	
		Razvijanje saradnje		Izrada akcionog plana			
	Saradnja s roditeljima	Okupljanje zainteresovanih	Kordinacioni tim	Kordinacioni tim			
		Rad s roditeljskim grupama Rad u akcionim grupama	Zaduženi nastavnici/nastavnice i saradnici Kordinacioni tim	Organizacija sprovođenja programa za roditelje			
Planiranje aktivnosti za sljedeći korak	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim	Svi zaposleni u školi				
KORAK 5.	Praćenje	Učenici/učenice traže pomoć	Svi	Svi zaposleni u školi Nastavničko vijeće		Susreti podrške s mentorima	
		Ojačavanje koraka koji se sprovode u sporijem tempu			Sva odjeljenja		
Planiranje aktivnosti za sljedeći korak	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim					
KORAK 6.	Škola djeluje po protokolu	Škola djeluje po protokolu				Susreti podrške s mentorima	
		Rad sa roditeljima i djecom sa teškoćama u razvoju	Odjeljske starješine i stručni saradnici				
		Saradnja sa specijalizovanim službama					
Planiranje aktivnosti za sljedeći korak	Sastanak	Mentori i kordinacioni tim					
KORAK 7.	Škola je sigurnije okruženje	Evaluacija i pregled rezultata	Svi Kordinacioni tim	Nastavničko vijeće Savjet roditelja Predstavnici lokalne zajednice	Sva odjeljenja		
		Sticanje priznanja „Škola bez nasilja“	Svi	Svi	Svi		

Korak 1.

KORAK 1: Učenici/učenice, roditelji, nastavnici/nastavnice i drugi zaposleni u školi imaju veći nivo svjesnosti i znanja o problemima vršnjačkog nasilja

Hronološki prikaz aktivnosti:

- **Osnivanje koordinacionog tijela (osniva ga uprava škole uz pomoć mentora)**
- **Izbor koordinatora (kojega bira koordinacioni tim)**
- **Upoznavanje sa programom (mentori)**
  - Prezentacija programa na sjednici nastavničkog vijeća
- **Organizovanje i sprovođenje istraživanja vršnjačkog nasilja u školi (mentori i koordinacioni tim)**
  - Edukacija odjeljskih starješina i nastavnika/nastavnica koji im mogu biti zamjena za primjenu i obradu upitnika na nivou odjeljenja ukoliko se ne planira drugačiji način obrade podataka
  - Sprovođenje istraživanja na istom času za prijedpodnevnu i poslijepodnevnu smjenu (IV-IX)
  - Obrada podataka na nivou odjeljenja (odjeljske starješine)
  - Obrada podataka na nivou škole (koordinacioni tim, odjeljske starješine)
- **Uključivanje nastavnika/nastavnica u istraživanje – inicijalni upitnik za nastavnike – percepcija nasilja i stavovi prema nasilju (mentori)**
  - Obrada podataka (mentori i koordinacioni tim)
- **Upoznavanje s pojavom nasilja u školi: prezentacija rezultata istraživanja koje je sprovedeno upitnikom za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi i inicijalnim upitnikom. Ona se priprema za cijelu školu, roditelje i lokalnu zajednicu.**
  - Planiranje aktivnosti sljedećeg koraka (mentori i koordinacioni tim)

Već je rečeno da je suština početka rada na pojavi vršnjačkog nasilja podizanje svjesnosti učenika/učenica i svih zaposlenih da je vršnjačko nasilno ponašanje u školama realnost, dio svakodnevnog života. Ako škole prihvate postojanje vršnjačkog nasilja kao realnost, očekivalo bi se da prihvatanje tog saznanja može biti veoma podsticajno za sve u školi da sprovede aktivnosti u cilju suzbijanja pojave nasilja.

Pilot faza pokazuje negiranje pojave nasilja kao čest psihološki mehanizam odbrane naročito izražen u grupi zaposlenih. On se ogleda u izjavi: „Kod nas u školi nema nasilja, a i ako se ponekad nešto dogodi, mi to možemo da riješimo.“

Dakle, ako nasilja u školi „nema“, onda se pojedini oblici nasilnog ponašanja ne doživljavaju na pravi način. Primjer je već poznata priča o doživljaju pojedinih oblika verbalnog nasilja.

Mehanizmom negiranja mogu biti praćene i početne aktivnosti u školama. Nakon prezentacije školi i lokalnoj zajednici rezultata sprovedenog istraživanja, imali smo prilike čuti komentar: „Nije to baš tako... djeca nijesu znala što su pisala... upitnik je bio pretežak...“

Postoji još nekoliko važnih osobenosti pristupa u radu za koje su škole manje ili više spremne, na koje ih treba uputiti na samom početku. Neophodno je ohrabriti nastavnike/nastavnice i ostale zaposlene da izgrađuju svoju važnu ulogu u radu na sprečavanju vršnjačkog nasilja. To podrazumijeva lični rad, sticanje novih znanja i ovladavanje metodologijom specifičnom za rad na sprečavanju nasilja što sve zahtijeva dodatni napor, posebno ako se zna da se u našim školama odvijaju i drugi programi u kojima su nastavnici/nastavnice aktivno uključeni. U cilju podsticanja njihove motivacije ovdje će biti razmotreno nekoliko bitnih promjena u pristupu radu na sprečavanju vršnjačkog nasilja u školi.

Susrećući se sa svim „što djeca donose iz kuće“ kao nepoznanicom, nastavnici/nastavnice osjećaju se vrlo odgovornim pred programom koji se u suštini bavi promjenom ponašanja učenika/učenica.

Da bi im pristup bio olakšan, potrebno je staviti težište na sljedeće:

- Umjesto da polaze od individualnih slučajeva vršnjačkog nasilja za koje će tražiti tumačenja kako bi pomogli djetetu koje trpi nasilje, program nastavnicima/nastavnicama omogućava jednostavniji pristup. Nasilno ponašanje djeteta određuju prema pravilima i dogovorenim procedurama kako prema djetetu koje je proživjelo nasilje tako i prema djetetu koje se ponašalo nasilno.
- Ovakav pristup olakšava angažovanje zaposlenih u školi i time što ih štiti od ličnog pristupa nasilnom ponašanju učenika/učenica, omogućava im pružanje pomoći djeci koja trpe vršnjačko nasilje, ali i onima koja se ponašaju nasilno.
- Istovremeno im omogućava da učenike/učenice usmjere da budu dio istog sistema (funkcionalne zaštitne mreže) o kome će i sami brinuti i podsticati ga.
- Sve to ohrabruje da će se planiranim načinom rada na problemima vršnjačkog nasilja smanjiti prostor za prebacivanje odgovornosti škole na roditelje i roditelja na školu.
- Metod rada na sprečavanju nasilnog ponašanja omogućava nastavnicima/nastavnicama da „izađu na kraj“ sa poznatim pitanjem vremena koje im nedostaje da poklone pažnju problemima učenika/učenica koji su izvan samog nastavnog procesa.

Nakon sprovedenih organizacionih aktivnosti (osnivanje koordinacionog tijela i izbor koordinatora, kao i upoznavanja sa programom kroz prezentaciju na sjednici nastavničkog vijeća), u cilju podizanja nivoa svjesnosti i znanja škole o pojavi vršnjačkog nasilja, ključna aktivnost je utvrđivanje nivoa nasilja i njegovih vrsta za odjeljenje i školu.

1.1. Utvrđivanje nivoa nasilja i njegovih vrsta za odjeljenje i školu

Primjenom upitnika za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi dobija se slika ove pojave u konkretnoj školi. Svaka škola koja je uključena u projekat dobija upitnik (s uputstvom za primjenu) i tablice za obradu podataka. Upitnik je namijenjen djeci od IV do IX razreda osnovne škole. Ispitivanje ovim upitnikom je anonimno.

Mentori pomažu u primjeni upitnika u školama. Zapravo, oni obučavaju nastavničko vijeće kako će primijeniti upitnik i na koji način će organizovati obradu podataka na nivou odjeljenja, razreda i cijele škole. Koordinacioni tim organizuje dva sastanka: jedan za prijedpodnevnu i drugi za poslijepodnevnu smjenu. Sastanci su posvećeni uputstvima za primjenu i obradu upitnika i načinu organizovanja istraživanja u školi.

Istraživanje se sprovodi na istom času u toku prijedpodnevne smjene za sva odjeljenja i isto tako i u drugoj smjeni.

Obradu podataka na nivou odjeljenja obavljaju odjeljenske starješine, što im daje mogućnost da saznaju mnogo toga o nasilnom ponašanju djece. O obradi podataka za cijelu školu brine koordinacioni tim uz pomoć mentora. Članovi koordinacionog tima unose sve podatke na nivou razreda i objedinjuju ih u podatke koji se odnose na cijelu školu. U dogovoru sa mentorom pravi se prezentacija rezultata za školu, koja se može koristiti i za prvi sastanak sa roditeljima, koji treba da budu upoznati sa pojavom vršnjačkog nasilja kroz prikaz rezultata istraživanja. U dogovoru sa mentorom, neki od podataka (zavisno od uzrasta djece), takođe se mogu s koristiti za prvi čas odjeljenskog starješine na temu nasilnog ponašanja među učenicima/učenicama.

1.2. Percepcija nasilja i stavovi nastavnika/ nastavnica prema nasilju u školi

Nakon istraživanja sprovedenog 2011. godine pokazalo se veoma korisnim da se i ova komponenta uključi u program, odnosno da i ona bude jedan od indikatora osviješćenosti nastavnog osoblja o pojavi nasilja u školi. Ujedno, sprovođenje ovog upitnika na početku i kraju svih sedam koraka projekta može biti i pokazatelj izvjesnih promjena za koje se očekuje da se mogu dogoditi u opažanju pojave nasilja i stavovima u odnosu na ovu pojavu, kod nastavnika/ nastavnica i ostalih zaposlenih u školi.

Ispitivanje se sprovodi upitnikom koji je urađen za ovu svrhu.

Sastoji se od devet pitanja i njegovom primjenom možemo saznati koliko je, po mišljenju nastavnika/ nastavnica, nasilje u školi rasprostranjena pojava, koji se oblici ponašanja jednog učenika/učenicice prema drugome mogu smatrati nasilnim, koliko se djeca u školi mogu osjećati sigurnom kada je vršnjačko nasilje u pitanju, kako učenici/učenicice po njihovom mišljenju reaguju na pojavu vršnjačkog nasilja, kako oni kao zaposleni u školi reaguju na tu pojavu, koliko često nastoje da spriječe nasilje među učenicima/učenicama, koliko uspješnim procjenjuju svoje pokušaje da spriječe nasilje i koliko vjeruju da sama škola (zaposleni u njoj) može doprinijeti smanjenju nasilnog ponašanja učenika/učenicice.

Korak **2.**

KORAK 2: Škola izgrađuje zaštitnu mrežu – definiše njene elemente (uspostavljanje vrijednosti i pravila)**Hronološki prikaz aktivnosti:**

- Obuka nastavnika/nastavnica za rad sa učenicima/učenicama o vrijednostima i pravilima – radionica (mentori i nastavnici/nastavnice)
- Radionica o pravilima za sva odjeljenja i sve razrede – čas odjeljenskog starješine
- Radionice na temu nasilja među djecom na času odjeljenskog starješine ili učitelja/učiteljice (sva odjeljenja)
- Formulisanje pravila škole (pozitivna forma)
- Sastanak uprave i koordinacionog tima
- Prvi roditeljski sastanak (odjeljenske starješine i roditelji – sva odjeljenja)
- Edukacija o restituciji
- Formiranje mini tima i informisanje nastavnog osoblja
- Sastanak koordinacioni tim+uprava+tim centra za socijalni rad – protokol postupanja za školu
- Sastanci sa nekim od roditeljskih udruženja prema mogućnostima škole (koordinacioni tim+uprava+udruženje)
- Koordinacioni tim – nastavničko vijeće (sastanak) odlučuju o planovima aktivnosti za treći korak

Na ovaj način su označene sve radionice čije je izvođenje obavezno u toku prve godine rada na školskom programu.

Da bi zaštitna mreža bila djelotvorna i mogla da funkcioniše, potrebno je uključiti nekoliko nivoa rada: nivo odjeljenja, nivo škole i lokalne zajednice.

Drugi korak počinje edukacijom nastavnika/ nastavnica kako bi oni bili spremni/e da rade s učenicima/učenicama na času odjeljenjskog starješine. Nastavnici/nastavnice će u toku radionice o pravilima i vrijednostima, kao i o reagovanju na nasilno ponašanje, steći i osnovna znanja o vođenju radionice i pravilima komunikacije u toku radioničarskog rada važnim za primjenu ovog programa.

Nakon ovih radionica nastavnici/nastavnice, a zatim i učenici/učenicice proći će edukativno-iskustveno upoznavanje sa nasilnim ponašanjem i reagovanjem na ovo ponašanje. Posebno će biti naglašena razlika između poznatog disciplinovanja učenika/učenica i restitucije, koja se u okviru ovog projekta uvodi kao metoda kojom se interveniše kada se nasilno ponašanje dogodi.

Kada se formiraju pravila odjeljenja, organizuje se roditeljski sastanak na kome se roditelji upoznaju sa početkom rada na projektu „Škola bez nasilja“, pravilima i vrijednostima, načinu reagovanja kada se nasilje dogodi i od njih se traži saglasnost za sprovođenje programa. Veoma je važno na roditeljskim sastancima razmotriti mogućnosti saradnje škole i roditelja na ovom projektu. Roditelji treba podsticati da svojim prijedlozima daju doprinos formulisanoj pravila škole.

Nakon formulisanoj pravila škole, koordinacioni tim i uprava škole, uz pomoć mentora, dogovaraju se o uvođenju i primjeni disciplinovanja (dogovorene posljedice) i restitucije (nadoknade štete) prije primjene postupanja iz domena vaspitnih mjera koje se primjenjuju u školi.

2.1. Aktivnosti na nivou odjeljenja

Odjeljenjske aktivnosti su u potpunosti usklađene sa ciljevima programa na nivou škole. Pravila protiv nasilja su prvi korak u formiranju zaštitne mreže. Ona nijesu nametnuta, odnosno nije ih niko unaprijed postavio da bi ih djeca poštovala. Pravila potiču „iznutra“ iz razgovora u radionici koju djeca rade na času odjeljenjskog starješine sa nastavnicima/ nastavnicama koji su za to prethodno edukovani. Ovakva pravila imaju za djecu daleko veću vrijednost jer su „njihova“, sami su ih izabrali svjesni njihove važnosti.

Najprije djeca moraju biti upoznata sa pojmom nasilja i njihovim vrstama. Da bi radila na donošenju pravila protiv nasilja, djeca će, uz pomoć nastavnika/ nastavnice, izabrati pravila. Na sljedećoj stranici napisan je prikaz prve radionice na ovu temu.

NAPOMENA:

Kada se ukaže potreba, svaki put u toku izvođenja radionice, nastavnik/nastavnica treba da reaguje u skladu sa pravilima grupne komunikacije (Prilog 3).

Takođe, za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, u skladu sa IROP-om, treba prilagoditi učešće u radionici.

RADIONICA 1.

Za sve uzraste

ŠTO JE NASILNO PONAŠANJE MEĐU UČENICIMA/UČENICAMA**Cilj radionice:**

- Upoznavanje učenika/učenica sa pojmom nasilja među djecom.

Materijal:

- Papirići u boji: nekoliko boja zavisno od toga koliko će malih grupa biti u odjeljenju. Preporučuju se grupe od pet učenika/učenica. Nastavnik/nastavnica će pripremiti pet žutih, pet crvenih, plavih, zelenih... papirića.
- Papir A4
- Olovke, boje, flomasteri

KORAK 1

Djeca sjede u krugu jer na taj način mogu najbolje vidjeti jedni druge, čuti i obratiti pažnju na sagovornika i tako razvijati komunikaciju koja uključuje ne samo iskazane riječi nego i „govor tijela“.¹⁸

Pomoću papirića u boji (svako dijete izvlači svoj papirić) odjeljenje se podijeli u nekoliko petočlanih grupa. Svaki učenik dobije papir A4. Grupe same nalaze svoj prostor za rad u učionici.

KORAK 2

Nastavnik/nastavnica, voditelj/voditeljica radionice obraća se djeci na način što im saopštava da će svako od njih nacrtati ili napisati nešto što mu padne na pamet kada čuje riječi nasilje među djecom.

KORAK 3

Kada završe sa pisanjem ili crtanjem, učenici/učenice međusobno, u malim grupama, razgovaraju o tome što su nacrtali ili napisali.

Napomena: Crtanje koristiti u radu sa učenicima/učenicama prvog razreda.

KORAK 4

Kada razgovor u malim grupama utihne i kada procijeni da može nastaviti sa sljedećom aktivnošću, nastavnik/nastavnica poziva predstavnike svih grupa da iznesu sadržaje svojih razgovora i utiske iz rada u malim grupama. Nastavnik/nastavnica na tabli bilježi rezime izvještaja svih grupa, sem ukoliko se oni ne ponavljaju, a u tom slučaju naglasi da je još neka grupa razmišljala i razgovarala na sličan način.

¹⁸ Ovo je jedno od pravila radioničarskog rada.

KORAK 5

Nastavnik/nastavnica integriše prethodnu aktivnost učenika/učenica tako što:

- Definiše pojam nasilja među djecom
- Poredi dječje diskusije s određenjem pojma nasilja među djecom i daje određene komentare u smislu traženja sličnosti, izbjegavajući pritom traženje grešaka u dječjim odgovorima.

Nastavnicima/nastavnicama će kao određenje pomoći sljedeća određenja pojma nasilja:

- Nasilje se definiše (Olweus) kao fizičko povrjeđivanje, odnosno jednokratno fizičko nasilje sa disbalansom ili bez disbalansa moći (tuče između jednakih ili tuče u kojima učestvuje fizički jači i slabiji učenik/ca).
- Prema Olweusu, zlostavljanje je zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni (2-3 puta mjesečno i češće), stalno usmjereni na istog učenika/učenicu (uglavnom slabijeg/slabije) od strane jednog učenika/učenice ili grupe.
- Negativni postupci su namjerno zadavanje ili nastojanje da se zada povreda ili neprijatnost drugoj osobi.

KORAK 6

Iznošenje iskustava:

Nastavnik/nastavnica pita učenike/učenice:

- *Što je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo?*
- *Kako su se osjećali radeći zajedno sa temom nasilnog ponašanja?*

RADIONICA 2

Za uzrast 6-11 godina

KOJE SU VRSTE NASILNOG PONAŠANJA MEĐU DJECOM**Cilj radionice:**

Upoznavanje djece sa vrstama nasilnog ponašanja.

Materijal:

Za svakog učenika/učenicu slike (crteži) koje predstavljaju osjećanja: radost, tuga, ljutnja, strah, uznemirenost i ravnodušnost

Crteži koji predstavljaju osjećanja

Uplašeno

Zbunjeno

Iznenadeno

Bolesno

Izgubljeno

Stidljivo

Tužno

Ljuto

Neugodno

Nesrečno

Veoma tužno

Zabrinuto

KORAK 1

Učenike/učenice podijeliti u male grupe. Poželjno je svaki put na različiti način formirati male grupe kako bi svi učenici/učenice imali mogućnosti da budu u interakciji sa svima i na taj način povećati kooperativnost u odjeljenju.

Svi učenici/učenice redom, počevši sa desna ili sa lijeva od nastavnika/nastavnice, saopštavaju svoj broj – od jedan do pet (ako su grupe petočlane), pa dalje od jedan do pet. Kada se brojanje završi, nastavnik/nastavnica kaže: Sve jedinice čine jednu grupu, sve dvojke drugu, sve trojke treću itd. (u zavisnosti od broja učenika/učenica, odnosno grupa).

KORAK 2

Nastavnik/nastavnica čita rečenice iz radnog lista 1. Kad pročita jednu rečenicu djeca treba da pokažu svoj papirić na kome će slikom biti predstavljeno kako se osjećaju. Učitelj/učiteljica komentariše ta osjećanja i dovodi ih u vezu sa ponašanjem koje je opisano u rečenici i ukratko zapiše rezime na tabli.

KORAK 3

Nastavnik/nastavnica objašnjava oblike nasilnog ponašanja u skladu sa definicijama i podvlači da se nikada ne možemo šaliti na ovakav način.

Učitelj/učiteljica razgovara sa djecom o tome zašto se osjećaju onako kako su pokazali. On/a može instruirati učenike/učenice da sami biraju redosljed saopštavanja, tako što će jedan učenik reći: Želim da čujem npr. Anu. Kada Ana objasni svoje razloge, ponavlja: Želim da čujem...itd.

KORAK 4**Iznošenje iskustava:**

Nastavnik/nastavnica pita učenike/učenice što je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo i kako su se osjećali radeći zajedno na temu nasilnog ponašanja.

Drug/drugarica me često udara, vuče za kosu, gura, gađa ili na drugi način nanosi fizičke povrede ili bol.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Jedno dijete me često naziva pogrdnim imenima, ismijava se, zadirkuje me na uvredljiv način.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Učenik/učenica širi o meni lažne glasine (neistinite priče).

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Dijete mi prijeti i prisiljava me da radim ono što ne bih htio/htjela.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Dešava se da me djeca isključuju iz svog kruga prijatelja – izoluju me, ne dozvoljavaju da se sa njima družim.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Ne dozvoljavaju mi da učestvujem u zajedničkim igrama ili istom timu.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Jednostavno ne žele sa mnom da se druže i nagovaraju ostalu djecu da se isto tako ponašaju.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Djeca mi pokazuju gestove sa seksualnim značenjem.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete govori ružne riječi o mojim roditeljima, braći ili sestrama, ruga im se i ismijava ih.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete se ružno izražava o članovima moje porodice.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete mi se ruga, podsmijava ili omalovažava moju vjersku ili nacionalnu pripadnost.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete cijepa, lomi i uništava moje stvari ili školski pribor.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete mi krade novac ili predmete koji mi pripadaju ili me prisiljava da mu dam moj novac.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

RADIONICA 2

Za uzrast 12-15 godina

KOJE SU VRSTE NASILNOG PONAŠANJA MEĐU DJECOM**Cilj radionice:**

- Upoznavanje djece sa vrstama nasilnog ponašanja

Materijal:

- Fotokopirani Radni list prema broju grupa u odjeljenju

KORAK 1

Učenike/učenice podijeliti u male grupe. Svaki put na različit način treba formirati male grupe kako bi svi učenici/učenice imali mogućnosti da budu u interakciji sa svima i na taj način će se povećati kooperativnost u odjeljenju.

Svi učenici/učenice redom, počevši sa desna ili sa lijeva od nastavnika/nastavnice, saopštavaju svoj broj – od jedan do pet (ako su grupe petočlane), pa dalje od jedan do pet. Kada se brojanje završi, nastavnik/nastavnica kaže: Sve jedinice čine jednu grupu, sve dvojke drugu, sve trojke treću itd. (u zavisnosti od broja učenika/učenica, odnosno grupa).

KORAK 2

Grupama se podijeli kopija Radnog lista 1. Nastavnik/nastavnica daje uputstvo:

Svaka rečenica napisana u ovom Radnom listu opisuje određeno ponašanje učenika/učenica. Zamisli da se prema tebi neko ponaša na takav način i odgovori:

- *Kako bi se osjećao/osjećala u toj situaciji?*
- *Zbog čega bi se tako osjećao/osjećala?*

Jedno dijete upisuje sva osjećanja i razloge zbog kojih se učenici/učenici tako osjećaju u svakoj malo grupi. O tome djeca međusobno razgovaraju.

KORAK 3

Predstavnici grupa izvještavaju o radu svoje grupe. Nastavnik/nastavnica na tabli zapisuje osjećanja i razloge takvih osjećanja.

KORAK 4

Nastavnik/nastavnica daje sljedeće uputstvo: *Razgovarajte među sobom i dogovorite se da li je ponašanje opisano u rečenicama nasilno i, ako jeste, o kojoj vrsti nasilja je riječ.*

KORAK 5

Nakon grupne diskusije ponovo slijede izvještavanja o grupnom radu. Djeca izvještavaju o tome kako su odgovorila na postavljena pitanje, kao i o svim događajima, komentarima i asocijacijama kojih je bilo tokom grupne diskusije.

Treba voditi računa da izjavitelj ne bude uvijek isto dijete, a nastavnik/nastavnica ponovo bilježi odgovore na tabli.

KORAK 6

Na kraju nastavnik/nastavnica rezimira iskustva cijele radionice i daje objašnjenje koje se odnosi na vrste nasilnog ponašanja. On/ona obraća posebnu pažnju na odgovore koji se svrstavaju u kategoriju „šala“ i obrazlaže zašto se takvo ponašanje ne može prihvatiti kao šala.

KORAK 7

Dijeljenje iskustva:

Nastavnik/nastavnica pita učenike/učenice što je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo i kako su se osjećali radeći zajedno na temu nasilnog ponašanja.

Pomoć za nastavnika/nastavnicu:

FIZIČKO NASILJE se najlakše zapaža. Starija, jača djeca koriste svoju snagu i moć i zlostavljaju drugu mlađu ili na bilo koji način slabiju djecu. Objasniti, ako se nametne pitanje, zbog čega fizičko nasilno ponašanje nikako ne bi moglo biti „šala“. **Fizičko nasilje može biti veoma ozbiljno i ugroziti djetetovo zdravlje i život.** Svako dijete koje je žrtva ovog nasilja mnogo pati.

EMOCIONALNO NASILJE je veoma česta pojava u školi. Razmislili ste kako se osjeća dijete kada neko od učenika/učenica postupa sa njim na način koji opisuje ovaj oblik nasilja. **Ružne riječi se pamte cijelog života. Pogrdni nadimci takođe trajno ostaju u sjećanju.** Svi ovi postupci čine da se dijete osjeća nesigurnim i manje vrijednim.

SOCIJALNA IZOLACIJA Djeca koja su isključena i usamljena pate, smatraju da su drugačija i manje vrijedna. **Posljedice su dugotrajne.**

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE može se odnositi na fizički kontakt između djece, upućivanje različitih riječi sa seksualnim značenjem, prisustvo scenama masturbacije itd. **Ovu vrstu iskustva ne želi da doživi nijedno dijete. Ono se pamti, a neki teži oblici mogu obilježiti cijeli život.**

KULTURNO NASILJE Vjerujemo da znate kako se osjeća dijete čije se porijeklo ili pripadnost omalovažavaju. **To dijete ne može imati slobodu da raste i razvija se u sredini koja ga ne prihvata.**

RADIONICA 3

Za sve uzraste

FORMULISANJE PRAVILA ODJELJENJA

Cilj radionice:

- Formiranje pravila protiv nasilja i odgovarajućih vrijednosti u odjeljenju i školi

Materijal:

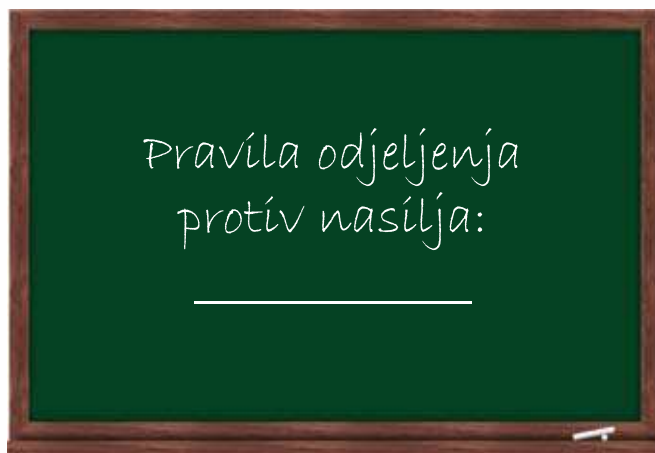
- Pripremljena tabla ili pano za pisanje
- Napisana pravila grupne komunikacije

KORAK 1

Nastavnik/nastavnica kaže:

Danas ćemo razgovarati o pravilima ponašanja u odjeljenju koja bismo željeli da imamo, a koja će štiti svu djecu i odrasle od neprijatnosti nasilnog, povređujućeg i društveno neprihvatljivog ponašanja. Dakle, naš zadatak je da se sjetimo koja bi to pravila mogla biti. O ovom pitanju treba da razmislimo svi i kažemo svoj prijedlog. Nakon toga svi zajedno ćemo izabrati nekoliko pravila našeg odjeljenja.

Nastavnik/nastavnica piše na tabli:

KORAK 2**Lista mogućih pravila**

- Nastavnik/nastavnica ohrabruje djecu da svako od njih kaže svoj prijedlog, bez ustručavanja.
- Učenici/učenice smišljaju moguća rješenja (pravila) i daju svoje prijedloge (ideje).
- Svaki prijedlog, ideja, bilježi se na tabli. Učenici/učenice mogu redom iznositi svoje ideje, a mogu komunicirati među sobom i tako što će jedno drugome dodavati lopticu. Učenik/učenica koji primi lopticu je sljedeći koji/koja treba da kaže svoju ideju. Kada on/ona završi s izlaganjem, dodaje lopticu nekome od učenika/učenica, po sopstvenom izboru, a onda učenik/učenica koji dobije lopticu predlaže novo pravilo i sve ide tim redom dok sva djeca ne iznesu svoje ideje.
- Treba prihvatiti sve ideje, pa čak i one koje mogu izgledati neobično, jer će se one u daljem procesu iskristalisati pod uticajem grupne interakcije.
- Kada proces zastane, nastavnik/nastavnica postavi pitanje kao što je: „*Da li postoji neko pravilo koga se još niko nije sjetio?*” ili „*Možda postoje još neke ideje koje nijesmo kazali?*”
- Ako neki učenici/učenice nijesu govorili, **ohrabrite** ih. Na primjer: „*Nisam čuo/la sve učenike, a zanima me šta oni misle koje bi još pravilo trebalo uključiti.*”
- **U toku ovog koraka, kao i u toku cjelokupnog rada sa učenicima/učenicama valja imati na umu opšta pravila kojih se treba pridržavati u cilju olakšavanja komunikacije u grupi i njegovanja stimulativne atmosfere.**

KORAK 3**Procjenjivanje napisanih ideja (pravila)**

Ovaj korak se može početi komentarom i pitanjima nastavnika/nastavnice:

- Sada je vrijeme da kažete koja vam se od ovih ideja (pravila) čini prihvatljivom i kojih ćete se moći pridržavati.
- Ima li nekih koje smatrate posebno važnim kao pravila protiv nasilja?
- Šta mislite o svakoj od ovih ideja, koliko su one korisne za ovaj razred i školu i da li ih se možete pridržavati?
- Nastavnik/nastavnica ne treba da dopusti da se usvoji ono pravilo koje je za njega neprihvatljivo. Odbijanje da prihvati takvo pravilo obrazložiće argumentima koji su djeci jasni. Na taj će način pomoći djeci da postave jasne granice u odnosu na određene oblike ponašanja.

JOŠ NEKA UPUTSTVA ZA NASTAVNIKE/NASTAVNICE:

1. Otvoren pristup za sve prijedloge učenika
2. Neinsistiranje na odgovorima
3. Podržavanje iznošenja svih ideja
4. Stimulisanje procesa u kojima se razvijaju ideje: osloboditi učenike/učenice da ne mogu pogriješiti, ne ispravljati njihove ideje, ne požurivati ih
5. Ne glasati za napisane prijedloge
6. Iznositi argumente koji će djeci pomoći da se odluče za određeno mišljenje ili određeni prijedlog
7. Koristiti se otvorenom komunikacijom

KORAK 5

Ovo je vrijeme za analizu razloga kojima se zastupaju ideje (pravila). Treba podsticati učenike/učenice da obrazlažu svoje ideje i objašnjavaju zbog čega ih smatraju važnim. Na ovom mjestu treba postavljati pitanje **ZAŠTO**:

ZAŠTO nam je to važno (usmjeravanje na vrijednosti i njihovo formulisanje u pozitivnom smislu). Npr. pravilo: Ne treba da se guramo za vrijeme odmora. Zašto nam je to važno? Vjerujemo da ne treba povređivati druge. Pozitivna forma: „Vjerujemo da u školi svako treba da bude siguran.“

KORAK 6**Donošenje odluke o pravilima i vrijednostima odjeljenja**

- U nekim slučajevima najprihvatljivije ideje (pravila) odmah su jasno vidljive i ako ih svi prihvataju, ova faza se time završava.
- Ukoliko se desi da se pojavi nekoliko, naizgled, jednako važnih rješenja, tada:
- Nemojte glasati.
- Pomozite djeci da objedine svoje ideje u neku opštu formu. Zatim pitajte: „*Da li bismo na ovakav način dobili pravilo koje bi nam omogućilo da ne ugrožavamo jedni druge u odjeljenju? Da li vjerujemo u to?*“
- Prihvataju se ona rješenja koja prihvataju svi kao pravila. Pri tome se učenicima/učenicama kaže da ne treba niko da trpi ukoliko misli drugačije. O tome treba da govori iako se to što će on ili ona kazati možda razlikuje od mišljenja grupe ili većine učenika/učenica.
- Naglasite izabrano rješenje. Npr.: „*Svi mislimo da je to pravilo...*“

Na ovaj način sačinćete listu pravila za vaše odjeljenje. Isto ćete uraditi i sa vrijednostima. Napišite ih, a učenici/učenice će se brinuti o panoima i mjestu na kome će biti istaknuti tako da su učenicima/učenicama uvijek dostupni za korišćenje.

KORAK 7

Na kraju nastavnik/nastavnica kaže: *Ostavljamo mogućnost da mijenjamo (eventualno) sva ona pravila za koja se, možda, u praksi ispostavi da nijesu efikasna. To ćemo, takođe, uraditi zajedno.*

VAŽNA NAPOMENA:

Preporuka je izabrati 4-8 pravila koja treba da budu:

- Jasno napisana i da se odnose na nasilno ponašanje, a ne na kršenje disciplinskih mjera ili kućnog reda.
- Napisana u pozitivnoj formi.
- Ukoliko učenici/učenice predlože pravila koja se odnose na spoljašnju kontrolu, kao što je ugrađivanje kamera ili uključivanje školskih policajaca, onda treba istaći da nas interesuju pravila koja se odnose na naše ponašanje.

Pravila se definišu početkom svake školske godine na isti način.

OLWEUS ISTIČE TRI OPŠTA PRAVILA KAO POLAZIŠTE:**1. Nećemo zlostavljati druge učenike/učenice**

Nećemo tući drugu djecu, gurati, vrijeđati, ucjenjivati, omalovažavati, govoriti im ružne riječi i pogrdne nadimke, pričati tračeve, izbjegavati ih ili se ružno izražavati na račun njihovog izgleda, sposobnosti, porijekla. Nećemo uništavati tuđe stvari.

2. Pokušaćemo da pomognemo zlostavljanim učenicima/učenicama

Nećemo prećutati o nekom ponašanju učenika/učenica koje je nasilno, nećemo navijati, praviti se kao da nas se ne tiče i podstrekavati dijete koje se ponaša na nasilan način.

Umjesto toga treba zamoliti druga/drugaricu da se ne ponaša na nasilan način. Ukoliko to nije dovoljno da drugo dijete prestane da se ponaša nasilno, treba se obratiti nastavniku/nastavnici ili roditeljima. Djecu treba usmjeriti na to da je reagovanje na nasilno ponašanje neophodno, da to nipošto nije tužakanje, već potreba da se pomogne djetetu koje trpi nasilje, saosjećajući sa njim. Time istovremeno pomažemo i djetetu koje se ponaša nasilno jer mu tako pokazujemo da njegovo ponašanje nije prihvatljivo.

3. Pokušaćemo da uključimo i one učenike/učenice koji su obično izostavljeni (isključeni)

Obratite pažnju na usamljene učenike/učenice i pozovite ih da zajedno provodite odmor, da učestvuju u zajedničkim aktivnostima. Prihvatite njihove pozive.

VAŽNA NAPOMENA:

Da bi pravila protiv nasilja bila djelotvorna, potrebno je reagovati na njihovo kršenje.

FORMULISANJE PRAVILA ŠKOLE

Učenicima/učenicama treba pomoći da od pravila koja su formulisali u odjeljenju naprave listu pravila za cijelu školu.

Odjeljenjska pravila imaju svoje specifičnosti koje se odnose na uzrast učenika/učenica ili druge okolnosti odjeljenja koje će djeca uzeti u obzir kod pravljenja svoje liste.

POSTUPAK

KORAK 1

Djeca, predstavnici svakog odjeljenja jednog razreda, na zajedničkom sastanku objediniće listu pravila za određeni razred tako što će ispisati sva pravila i obratiti pažnju na pravila koja se ponavljaju. Odjeljenjske starješine treba da budu upoznate sa tom listom i rokovima koji će biti postavljeni u toku izrade pravila škole.

KORAK 2

Grupa učenika/učenica, predstavnika svakog razreda, napraviće na isti način kao i u prethodnom koraku listu potencijalnih pravila za cijelu školu. I ovaj postupak djeca će uraditi uz pomoć odjeljenjskih starješina svoga razreda, koji treba da budu upoznati sa tom listom i rokovima koji će biti postavljeni u toku izrade pravila škole.

KORAK 3

Grupa učenika/učenica, predstavnika svakog razreda, s odjeljenjskim starješinama i koordinacionim tijelom, pravi konačnu listu pravila protiv nasilja u školi. Oni, takođe, prave i listu odgovarajućih vrijednosti.

KORAK 4

Lista pravila i vrijednosti treba da bude istaknuta na različitim i vidljivim mjestima u školi. Izgled panoa kreiraju sami učenici/učenice.

RADIONICA 4

Za sve uzraste

KADA NE BI BILO NASILJA U ŠKOLI**Cilj radionice:**

- Usmjeriti djecu na vrijednosti koje pruža nenasilno školsko okruženje
- Priprema za razumijevanje restitucije ili nadoknade štete

KORAK 1

Nastavnik/nastavnica poziva učenike/učenice da razmisle kako zamišljaju školu u kojoj nema nasilja. „Olujom ideja“ koje učenici/učenice saopštavaju, a nastavnik/nastavnica zapisuje na tabli stvara se „slika“ ove škole bez nasilja.

KORAK 2

„Olujom ideja“ dobiti i odgovore na pitanje: „*Zašto nam je ovakva škola važna?*“

Nastavnik/nastavnica rezimira ideje i ističe ih kao vrijednosti kojima težimo i pravila koja podržavamo.

KORAK 3

Učenici/učenice pozovu se da kažu kako bi se osjećali/osjećale u ovakvoj školi. Takođe, „olujom ideja“ saopštavaju svoja osjećanja koja se zapisuju na tabli.

Nastavnik/nastavnica postavlja pitanje što treba uraditi ako se neki učenici/učenice ne ponašaju u skladu sa stvorenom slikom „škole bez nasilja“.

KORAK 4

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Da li mislite da su promjene moguće ako kažnjavamo ovakve učenike/učenice?*
- *Opišite kako mislite da se osjećaju učenici/učenice koji su kažnjeni za svoje ponašanje.*
- *Da li kazna mijenja ponašanje učenika/učenica u pozitivnom smislu (utiče da se učenici/učenice ne ponašaju na nasilan način)?*
- *Da li mislite da su promjene moguće ako im pružimo šansu da izmijene svoje ponašanje u pozitivnom smislu, u skladu s onim što želimo u školi u kojoj nema nasilja?*
- *Kako se mogu osjećati učenici/učenice u prethodno navedenoj situaciji?*

Formirati male grupe prostim brojanjem.

KORAK 5

Izvjestioci svake male grupe iznose zaključke diskusije te grupe koje nastavnik/nastavnica zapisuje na tabli.

Nastavnik/nastavnica rezimira cio rad s naglaskom na vrijednosti i mogućnosti pozitivnih promjena ponašanja koje osnažuju učenike/učenice.

Nastavnik/nastavnica može dati i određene podatke istraživanja u konkretnoj školi, ali i iznijeti podatke iz nekih zemalja kako bi slika o nasilju u školi bila što realnija. Takođe je važno ukratko ispričati kako će teći projekat, kao i to da će cijela škola učiti kako reagovati u slučaju kada se nasilje dogodi, jer ne reagovati na nasilno ponašanje znači ne biti u mogućnosti pomoći ni djetetu koje je pretrpjelo nasilje ni djetetu koje se ponašalo na nasilan način.

KORAK 6

Iznijeti najznačajnije utiske i osjećanja i iz ove radionice koje će čuti cijela grupa.

ŠTO JE RESTITUCIJA I KAKO SE PRIMJENJUJE

Restitucija ponašanja ili nadoknada učinjene štete ili napravljene greške je metoda koja se zasniva na činjenici da ljudi prave greške, ali da se greške mogu i ispraviti. Ova metoda je orijentisana ka mogućnostima ispravljanja greški, a ne ka kažnjavanju za počinjenu grešku. Na taj način se preuzima odgovornost za sopstveno ponašanje i traži pozitivno rješenje.

U razgovoru sa djetetom koje je počinilo grešku ili napravilo štetu, odjeljenjski starješina se prvo poziva na činjenicu koja vrijednost je prekršena, i traži ideju za popravljjanje greške pri čemu sam učenik/učenica bira i odlučuje na koji način će to uraditi, odnosno što će učiniti da se ponovo ponaša u skladu sa vrijednostima koje su već uspostavljene u školi. Ukoliko su u školi prekršena zajednička pravila, primjenjuje se disciplinovanje (Dianne Gossen).

Da bi odluka učenika/učenice o nadoknadi greške ili učinjene štete bila djelotvorna (ukoliko se složi dijete koje je pretrpjelo nasilje/štetu), neophodno je da bude u istoj oblasti u kojoj je napravljena šteta. Restitucija se može ostvariti u posvećivanju vremena, pažnje ili u materijalnoj nadoknadi i tako učiniti nešto dobro za druge, a da je u skladu s vrijednostima. Suština metode restitucije je da ona vodi računa o tome kako pomoći djetetu čije je ponašanje nasilno da samo odluči o ponašanju kojim će ispraviti svoju grešku, uzimajući u obzir i uticaj tog ponašanja na oštećeno dijete.

Dobra restitucija uči samodisciplinovanju zato što:

1. nadoknada za oštećenog je zadovoljavajuća;
2. počinilac greške treba da uloži napor;
3. mala je vjerovatnoća da će se greška ponoviti;
4. postoji povezanost sa počinjenom štetom tamo gdje je to moguće;
5. postoji povezanost sa nekom višom vrijednošću – životnim opredjeljenjem (Da li je to stvarno važno?)
6. osnažuje osobu koja je pogriješila jer:
  - zahtijeva da se ispita kako je to ponašanje djelovalo na drugog i u čemu je dijete napravilo grešku,
  - dijete uči na greškama i zbog toga smanjuje vjerovatnoću da će je ponoviti,
  - ono popravljja grešku sopstvenim trudom,
  - kreativna je jer je usmjerena na to KAKO će dijete popraviti štetu, a ne na to što će učiniti,
  - podstiče dijete na usvajanje novih vještina;
7. pomagači/planeri mirno razgovaraju o restituciji;
8. kritika, krivica i ljutnja nijesu prisutni.

POSTUPAK RESTITUCIJE

Ovdje će biti objašnjeni osnovni elementi razgovora djeteta koje se ponaša nasilno i odjeljenjskog starješine budući da restituciju u školi rade odjeljenjske starješine. Ukoliko nasilno ponašanje nije učinjeno u prisustvu odjeljenjskog starješine, on/ona će od ostalih nastavnika/nastavnica biti izvještavan/a o ponašanju učenika/učenice kako bi mogao/la sprovesti postupak restitucije.

Po saznanju da se neko dijete (ili više njih) ponašalo na nasilan način prema drugom djetetu, odjeljenjski starješina ga (ih) poziva na razgovor o restituciji. (Više autora predlaže da se prvo razgovara s djetetom koje se ponašalo nasilno pa tek onda sa djetetom žrtvom. Ako nastavnik/nastavnica procijeni da je stepen traumatizovanosti djeteta visok, može odstupiti od ovog redosljeda i prvo razgovarati s djetetom koje je bilo izloženo nasilju.)

KORAK 1

Sve faze učenja primjene restitucije ponašanja preporučljivo je raditi kroz igranje uloga. Igrajte uloge: jedno dijete je žrtva, drugo je nastavnik/nastavnica, a treće posmatrač. Uloge treba mijenjati.

Primjeri postavljanja pitanja**Vidim/čujem da...**

- Podsjećam te da u našoj školi postoje pravila kojima se ne toleriše nasilničko ponašanje. Zbog čega su nam ona važna?
- Čuo sam/vidio sam da si se ti neprimjereno ponašao/ponašala. Kako misliš to da popraviš?
- U redu je pogriješiti.
- Nijesi ti jedini/jedina.
- Znam da nijesi želio/željela da tako ispadne. Nijesi razmišljao/razmišljala o posljedicama.
- Manje me interesuje učinjena greška – više me interesuje što ćeš uraditi povodom toga.
- Dječaci/djevojčice, izgleda da se dogodilo nešto što nije u redu. Svakome se može desiti da napravi grešku. Kako to možete ispraviti?
- Koje je pravilo? Zašto nam je ono važno?
- Svi možemo napraviti grešku. A što ćeš učiniti da je popraviš?

Pitanja koja treba postaviti da bi dijete moglo tražiti način da popravi grešku ili učinjenu štetu

1. U NAŠOJ ŠKOLI NE PRIHVATAMO...**2. U ŠTO VJERUJEMO?**

(Npr. Da svi imamo pravo da budemo sigurni. Da li je to stvarno važno?)

3. KOJE JE NAŠE PRAVILO?**4. ŠTO SI HTIO/TREBAO?**

Što si u stvari želio/željela (mislio, osjećao) ili koji je bio tvoj cilj?

KORAK 2**Smišljanje ideja i načina za nadoknadu štete****Kako ćeš popraviti ovu situaciju?**

Na greškama učimo. Razmisli, što možeš naučiti iz ovoga? Treba li nešto da promijeniš? Kako možeš popraviti grešku/štetu? Što to govori o tebi kad popraviš štetu?

Ukoliko dijete nema prijedlog za popravku ili nadoknadu učinjenog ili ako stičemo utisak da našu reakciju nije „uzelo ozbiljno“ (npr. daje prijedlog koji nije adekvatan, djeluje kao da „želi da se oslobodi od nas“), kažemo mu da razmisli i dogovorimo se u koje vrijeme će da se vrati sa prijedlogom ponašanja kojim će popraviti grešku ili nadoknaditi štetu.

Zamke restitucije

Proces restitucije ima velike šanse da bude neuspješan ako:

- radite restituciju bez razgovora o vrijednostima
- dopuštate učeniku/učenici da nadoknada u stvari bude neugodna posljedica (npr. oduzimanje odmora), a ne ona koja jača osobu – POSLJEDICA MORA BITI U VEZI S PREKRŠENIM PRAVILOM (POVRIJEĐENOM VRIJEDNOŠĆU) I NA NEKI NAČIN SE MORA ODNOSITI NA ŽRTVU!
- koristite restituciju kao kaznu ili kao posljedicu, ponižavate ili okrivljujete u razgovoru.

ODLAZAK ŽRTVI DA BI SE PRIJEDLOG REALIZOVAO

KORAK 1

Uzmite isti primjer kao u prethodnoj radionici. Podijeliti se u tročlane grupe. Igrajte uloge: jedno „dijete“ je „proživjelo nasilje“, drugo se „ponaša nasilno“, a treće je „nastavnik/nastavnica“. Potom promijenite uloge.

Scenario

Kad „dijete“ koje se ponašalo nasilno osmisli prijedlog za restituciju s „nastavnikom/nastavnicom“, ono odlazi kod žrtve kako bi ustanovili da li to:

1. žrtva prihvata
2. žrtva ne prihvata

KORAK 2

- Ako se dijete koje je pretrpjelo štetu saglasi, konkretizuje se realizacija prijedloga.
- Ako dijete koje je pretrpjelo štetu ne prihvata:
  - provjerite razumije li prihvaćene vrijednosti,
  - provjerite da li dijete isprobava granicu, odnosno pokušava da „provjeri“ koliko cijelu situaciju može prilagođavati sebi, odnosno uspostavljati svoja pravila i kako će to biti tolerisano u toku procesa restitucije.

Obratite se djetetu žrtvi nasilja:

- *Ima li nešto drugo što može učiniti za tebe?*
- *Imaš pravo da budeš povrijeđen/a. Razmisli, kada bi ti pogriješio/la bi li želio/la da ti neko pomogne da to popraviš?*

Ako žrtva i dalje odbija:

Obratiti se učeniku/učenici koji je pogriješio/la:

- *Jesi li pokušao/la nadoknaditi štetu? Jesi li uložio/uložila napor?*
- *Napravio/la si nadoknadu čak i onda kad to... nije prihvatio/la. Što to govori o tebi, kakva si osoba? Što si naučio/la iz toga?*

VAŽNO

Restitucija ne smije da zavisi od neprihvatanja djeteta koje trpi nasilje jer joj u tom slučaju daje snagu kažnjavanja.

Primjeri unaprijed dogovorenih posljedica kad uprkos restituciji učenik/učenica i dalje krši pravila

- Udaljavanje iz razreda – time out.
- Uskraćivanje odmora ili duže zadržavanje u školi.

- Oduzimanje nekih povlastica ili izostavljanje iz njemu/njoj dragih aktivnosti (npr. uskraćivanje izleta ili sportskog događaja koji nije nužan za uspjeh u nekom predmetu, uskraćivanje redarstva, dežurstva).
- Kod izuzetno nasilnog čina – preseljenje u drugu školu (ne poništavati takvu odluku).

Odjeljenjski starješina u cijelom procesu ima korektivnu ulogu; vodi računa o primjerenosti restitucije kako ne bi došlo do njenog površnog ostvarivanja ili zloupotrebe. Ako dijete ne smisli adekvatnu restituciju, nastavnik/nastavnica mu pomaže ili predlaže rješenje uz pitanje: „Da li ti to možeš?“

VAŽNO

Nastavnik/nastavnica treba da zna da, pri pomaganju u planiranju restitucije, umjesto traženja rješenja, djetetu treba davati parametre:

- To od djeteta traži rad i vrijeme.
- Dijete treba da bude zadovoljno rezultatom.
- Ispravljanje treba da bude u istoj oblasti kao i učinjena greška.
- Ispravljanje treba da bude iskreno.
- Trebalo bi da djetetu pomogne da bude jače.

Ako procijenimo da restitucija dugoročno neće biti dovoljna, dijete koje se ponašalo nasilno uključiti u savjetodavni rad ili mu na drugi način pomoći. Isto vrijedi za dijete koje je bilo izloženo nasilju.

VAŽNO

Spriječiti objašnjavanje incidenta (ne ulaziti u raspravu s djecom koja su učinila nasilje niti sa posmatračima).

Interesuju nas samo odgovori na pitanja ko, što, kada i gdje. Ne postavlja se pitanje zašto (podstiče opravdavanje, raspravu, rezultira osjećanjem krivice, nije svrsishodno).

Napomena:

U svakoj učionici učenici/učenice uz pomoć odjeljenjskog starješine izrađuju tri plakata:

- Plakat sa:
  - pravilima
  - vrijednostima
  - posljedicama u slučaju kršenja pravila.

Na taj način se omogućava da se nastavnici/nastavnice i učenici/učenice brzo pozovu na pravila, vrijednosti i posljedice kada je to potrebno.

TIME OUT**Udaljavanje iz odjeljenja – time out**

Ova se metoda koristi u školama kao mjera u slučaju nasilnog ponašanja učenika/učenica. U toku časa, kada su nastavnici/nastavnice zauzeti i ne mogu intervenisati, obično šalju učenike/učenice upravi ili stručnoj službi škole. Sa djecom koja se ponašaju nasilno obavljaju se razgovori kako bi im se pomoglo da koriguju nasilno ponašanje i u tom cilju se primjenjuju vaspitne mjere, koje su najčešće represivne.

Time out se razlikuje od ovakvog načina isključenja učenika/učenica u toku odvijanja nastave. Jedan učenik/učenica ili više njih upućuje se u prostoriju za time out gdje se sa njima obavlja pismena priprema restitucije. Ukoliko se pravilno odvija, ovaj proces je veoma djelotvoran, kod učenika/učenica se postižu pozitivne promjene, napredovanje kojim pronalaze način kako da poprave svoju grešku ili učinjenu štetu. Zbog toga time out:

- ne smije biti poistovjećen sa kažnjavanjem. Nastavnik/nastavnica treba da bude vrlo selektivan/a u procjeni ponašanja učenika/učenica koje će uputiti u sobu za time out;
- može da bude doživljen kao kazna u slučaju kada nastavnik/nastavnica okrivljuje učenika/učenicu;
- može biti poistovjećen sa kaznom u slučaju ukoliko su učenici/učenice usmjeravani na zadovoljenje zahtjeva koje postavljaju nastavnici/nastavnice u vidu nagrađivanja ili uskraćivanja, što jeste jedan način disciplinovanja, ali on ne podstiče razvoj ličnosti učenika/učenica.

Kada još time out nije djelotvoran?

1. U slučaju kada potrebe djece zadovoljava bolje od odjeljenja, ali ne na primjeren način. To se obično dešava kada se u prostoriji za time out nađe više učenika/učenica koji prepričavaju svoje događaje i doživljaje, šale se i uživaju rasterećeni od atmosfere učionice.
2. Kada učenici/učenice stiču simpatije odrasle osobe koja vodi time out. Učenici/učenice se ponašaju kao da su stekli prijatelja sa kojim mogu da razgovaraju. Slično se dešava kada se dijete pošalje direktoru koji je spreman da minimizira problem.
3. Drugačija teškoća se javlja kada učeniku/učenici dosadi planiranje restitucije koje zahtijeva boravak u sobi za time out. U tom slučaju, dijete brzo završi ispunjavanje upitnika, samo da izađe iz time outa. Ovo se dešava kada nastavnici/nastavnice nemaju dovoljno vremena da prate sprovođenje plana nadoknade štete ili učinjene greške pa on postaje besmislen, a može da bude predmet izrugivanja među učenicima/učenicama. (Npr. Nije dovoljno da učenik/učenica napiše: „Neću to više nikada uraditi“, kao odgovor na zahtjev: „Napiši mi plan o tome što ćeš uraditi“. Pravo planiranje trebalo bi koristiti u smislu restitucije, a ne restituciju kao sredstvo sprečavanja neprilagođenog ponašanja.
4. Sva djeca nijesu spremna za restituciju. Neko dijete jednostavno ne pokazuje želju da napravi plan i treba mu dati određeno vrijeme da to učini. Važno je da se nastavnik/nastavnica uzdrži od kažnjavanja, okrivljavanja, nagovaranja djeteta i da sa njim provede vrijeme ne prisiljavajući ga na proces restitucije. U tom slučaju dijete će početi da se okreće sebi i da uviđa značenje svoga ponašanja. Čak i da dijete ništa ne odgovori na postavljena pitanja može se očekivati da kod njega dođe do izvjesnih promjena u odnosu na sopstveno neprihvatljivo ponašanje.

Za rad u sobi za time out može biti angažovan stručni saradnik, nastavnik/nastavnica koji nema čas, dežurni nastavnik/nastavnica, koji su prošli neophodnu edukaciju. Oni će učeniku/učenici prvo dati upitnik i ukoliko bude potrebno, pomoći mu/joj da sprovede pismenu pripremu restitucije i izabere ponašanje kojim će omogućiti nadoknadu štete. Zatim se vraća u odjeljenje i obavještava o tome odjeljenjskog starješinu.

Upitnik predložen u ovom Priručniku kombinacija je upitnika za time out Diane Chelsom Gossen i pravila vođenja procesa restitucije.

UPITNIK ZA UČENIKE/UČENICE

Ovo je primjer upitnika koji učenik/učenica može ispunjavati u vrijeme time outa kako bi mogao/mogla planirati restituciju:

1. Opiši što si učinio/la.

---

2. Koje si pravilo time prekršio/la?

---

3. Koju vrijednost nijesi poštovao/la?

---

4. Napiši što ćeš uraditi da popraviš svoju grešku/štetu.

---

5. Da li ti je u tome potrebna pomoć i kakva?

---

6. Kako ćemo znati da je plan kojim namjeravaš nadoknaditi štetu dobar i da se može ostvariti?

---

7. Kada će plan biti ispunjen?

---

8. Kako će ti plan pomoći? Kako ćeš se nakon toga osjećati?

2.2. Aktivnosti na nivou škole

U skladu sa donijetim pravilima koordinacioni tim formira prijedlog koji se odnosi na dogovor o uvođenju disciplinovanja i restitucije koji će se primjenjivati prije postupaka donošenja vaspitnih mjera i upućuje ga nastavničkom vijeću. Dogovor se odnosi na primjenu pravila i vrijednosti protiv nasilja o kojima je u školi diskutovano i koja su izabrana kao važeća, kao i na to što uraditi, odnosno kako intervenisati kada se nasilje u školi dogodi. Pokušaj ispravljanja učinjene štete ili greške je postupak koji se planira prije primjene vaspitnih mjera. Na ovom mjestu važno je napomenuti da škola razmatra koje se sve institucije mogu uključiti oko pomoći djeci kada se školskim mjerama ne postiže promjena ponašanja učenika/učenica. Važno je naglasiti, takođe, da uspješnost primjene svih školskih postupaka u velikoj mjeri zavisi od motivacije djece, zaposlenih i roditelja da ih koriste. Uspješnost rada na sprečavanju nasilja u školi zavisi i od toga koliko su svi u školi prihvatili da koriste protokole postupanja kako u slučaju vršnjačkog nasilja, tako i nasilja koje se može dešavati i van škole (ali se u školi može postaviti sumnja da je dijete žrtva nasilnog ponašanja).

2.3. Aktivnosti sa roditeljima

Iskustvo u primjeni školskih programa koji su kao jednu od komponenti imali i saradnju sa roditeljima, u posljednjih petnaestak godina, govore koliko je pitanje saradnje škole i roditelja kompleksno i koliko je potrebno raditi na razvijanju ove saradnje. Uključivanje roditelja u program je nužno iz više razloga:

- Porodična klima je od primarnog uticaja za razvoj dječjih osobina.
- U okviru porodičnog sistema formiraju se prve vrijednosti i pravila sa kojima se dijete susreće. Koliki je uticaj roditelja na odnos djeteta prema nasilnom ponašanju govori pomenuto istraživanje

sprovedeno u periodu mart-jun 2011. godine. Da ih roditelji usmjeravaju da čute, da se povlače i ignorišu nasilje saopštio je 34,4% djece. Roditelji usmjeravaju djecu da prijave nasilje odrasloj osobi u školi u 31,1%, da zaštite žrtvu u 8,8%, da učeniku/učenici koji se ponaša nasilno vrate istom mjerom u 8,4%, i da se obrate školskom policajcu u 6,7% slučajeva. Ovakva raznolikost usmjerenja koju djeca dobijaju od roditelja upućuje na to da roditeljima treba pomoći da se pokrenu na reagovanje prema nasilnom ponašanju na način koji pomaže svoj djeci. Posebno je potrebno na aktivniji odnos pokrenuti roditelje koji zastupaju ćutanje kao način ponašanja u slučaju nasilja, kao i one koji usmjeravaju svoju djecu da treba „vratiti istom mjerom“. Ovo je put kojim se može uticati i na porodične vrijednosti koje se odnose na nasilje.

- U cilju razumijevanja činjenice da treba tražiti pomoć ne samo za dijete koje je proživjelo nasilje nego i za dijete koje se ponaša nasilno, kao i za one koji sve to posmatraju.
- Uključivanjem roditelja ostvaruje se otvorenija saradnja škole i roditelja zahvaljujući kojoj će svi zajedno uspostavljati vrijednosti, reagovati odnosom prema djetetu koji će mu omogućiti da razumije svoje nasilno ponašanje i „zamijeni“ ga ponašanjem koje mu omogućava izgradnju samopoštovanja i poštovanja prema drugima.

Ovaj program predviđa nekoliko načina uključivanja roditelja u aktivnosti:

- Roditeljski sastanci organizovani na temu nasilje među djecom u školi i programskih aktivnosti projekta „Škola bez nasilja“.
- Rad na pripremi savjeta roditelja da preuzme odgovornu ulogu u organizaciji saradnje roditelja i škole na planu prevencije i borbe protiv nasilja.
- Uključivanje raznih roditeljskih udruženja.

SAVJET RODITELJA

RODITELJI ŠKOLI

Cilj radionice:

- Podsticanje inicijative roditelja prema školi: što roditelji mogu i hoće

Materijal:

- Papir
- Olovke
- Tabla

KORAK 1

Grupu podijeliti na nekoliko manjih grupa (po 5 članova), a zatim malim grupama podijeliti papire i olovke.

NAPOMENA

Ako se radi o roditeljskim savjetima koji imaju veliki broj članova (oko 50), treba ih podijeliti u dvije grupe sa kojima će mentori raditi odvojeno.

KORAK 2

Mentor, voditelj radionice, obraća se roditeljima:

- *Na školskim prezentacijama imali ste prilike da se upoznate sa ciljevima projekta „Škola bez nasilja“ kao i sa fazama njegovog sprovođenja (sedam koraka). (Ukoliko ima roditelja koji nemaju takva saznanja, upoznati ih sa ciljevima projekta).*

Pozivam vas da razmislite i u malim grupama razmijenite ideje o tome na koji način bi ovaj savjet mogao pomoći organizovanom uključivanju roditelja u projekat i smanjivanju nasilnog ponašanje među djecom, čime bi škola postala bezbjednija sredina. Svaka ideja je dobrodošla. Zato bi bilo dobro da razgovarate bez ustručavanja.

Sve ideje koje smatrate značajnim zapišite da bismo mogli o njima kasnije razgovarati.

KORAK 3

Kada grupe završe sa radom, njihovi predstavnici izvještavaju o grupnim diskusijama. Voditelj bilježi sve ideje na tabli.

KORAK 4

O svakoj od predloženih ideja razgovarati u smislu provjere njihove realističnosti i prihvatanja od strane članova savjeta. U ovom slučaju ne treba glasati nego pitati članove grupe koja od navedenih ideja je realna i da li je moguće ostvariti.

Na ovaj način velika grupa će izabrati nekoliko ideja za koje smatra da se mogu ostvariti.

KORAK 5

Voditelj postavlja novi zadatak:

- *Što je potrebno uraditi da se ove ideje realizuju, odnosno kakvu vrstu podrške treba obezbijediti da se one ostvare?*
- *Napisati nekoliko ideja i moguće načine njihovog ostvarivanja.*

KORAK 6

U sljedećem krugu razgovarati o tome:

- Ko može pomoći i za koje vrijeme mogu da se ostvare ideje o kojima su roditelji razgovarali.

KORAK 7

Na kraju rada dogovoriti se o:

- pravljenju plana rasporeda aktivnosti (ko, kada, gdje)
- kalendaru aktivnosti do kraja tekuće školske godine
- tome ko će brinuti o sprovođenju aktivnosti i pomoći ukoliko proces zastane
- izvještavanju koordinacionog tima škole o ovom sastanku i zaključcima.

Roditeljski sastanci

Planirana su dva obavezna roditeljska sastanka u toku prve godine rada na projektu. Prvi se organizuje u fazi uspostavljanja vrijednosti i pravila. Aktivnu ulogu u pripremi roditeljskih sastanaka, pored odjeljenjskih stariješina, ima koordinacioni tim.

Koordinacioni tim priprema:

- pozivno pismo za roditeljski sastanak
- prijedlog dnevnog reda i sadržaj roditeljskog sastanka.

Dosadašnja iskustva u radu sa roditeljima su vrlo različita. U manjim školama (do 500 učenika/učenica) saradnja i motivisanost roditelja za uključivanje u aktivnosti programa je bila mnogo veća nego saradnja i motivisanost roditelja u velikim školama (od 1200 do 1400 učenika/učenica). Zbog svega ovog treba pokloniti pažnju brižljivom organizovanju i pozivanju roditelja na sastanak, kao i sadržaju tog sastanka.

Neophodno je da koordinacioni tim sačini pismo roditeljima u kome će biti obaviješteni da se „njihova“ škola uključuje u projekat „Škola bez nasilja“ i objasniti osnovni cilj projekta. U obraćanju roditeljima je važno ukazati na značaj učešća roditelja kao partnera u cjelokupnom izvođenju projekta i njihovoj ulozi u promjeni života u školi. Potrebno je da škola uspostavi odnos sa roditeljima u kome oni neće samo biti obavještavani i informisani o problemima već će postati akteri stvaranja drugačije školske atmosfere. Pozivno pismo treba da sadrži jasne informacije o vremenu održavanja i dužini trajanja ovog sastanka.

Koordinacioni tim treba da pomogne da se napravi shema roditeljskog sastanka, a odjeljenjske stariješine je dopunjavaju podacima koji se odnose na konkretno odjeljenje.

Prijedlog sadržaja za prvi roditeljski sastanak:

- Opisati i definisati pojam vršnjačkog nasilja
- Prikazati neke rezultate o rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja u svijetu i kod nas
- Predstaviti neke od rezultata dobijenih upitnikom za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi, za školu i za konkretno odjeljenje.
- Napraviti pregled sheme školskog programa
- Istaći na koji način je predviđeno uključivanje roditelja i koliki je njihov značaj u realizaciji projekta
- Predstaviti vrijednosti i pravila škole
- Predstaviti restituciju kao metod rada
- Upoznati roditelje sa dogovorima o proceduri primjene disciplinovanja i restitucije prije primjene vaspitnih mjera
- Pružiti informacije o saradnji škole sa ustanovama socijalne zaštite
- Omogućiti roditeljima da kontinuirano predlažu ideje za razvoj i unapređivanje projekta
- Predvidjeti mogućnost evaluacije sastanka od strane roditelja (kroz procjenu i doživljaj sastanka ili preko kratkog upitnika koji bi roditelji popunjavali).

Da bi roditeljski sastanak bio uspješan u smislu ostvarivanja saradnje škole i roditelja, izuzetno je važna i atmosfera u kojoj će se odvijati.

Odjeljenjskim stariješinama u tom smislu mogu koristiti sljedeće naznake:

- Ni na koji način se u toku roditeljskog sastanka ne smije plasirati ideja da škola ima djecu iz različitih porodičnih okruženja koja su od presudnog uticaja i na njihovo nasilno ponašanje u školi. Ne smije se isticati odgovornost (mnogi će razumjeti krivicu) roditelja za nasilno ponašanje djece u školi.
- Umjesto toga, odjeljenjske stariješine će pozivati roditelje da prokomentarišu određene aktivnosti i daju svoje prijedloge koji bi bili od značaja za izvođenje projekta (pravila, vrijednosti, ideje za nadoknadu štete), kao i da budu aktivniji u odnosu na problem vršnjačkog nasilja: da budu spremni

da više razgovaraju sa djecom o iskustvima nasilja, o aktivnostima u školi, da uspostave jasna porodična pravila i sl.).

- Ukoliko se desi da se u toku sastanka pojave optužbe roditelja na račun škole, odjeljenjske starješine ne smiju to primiti sa ličnom povrijeđenošću i potrebom za pravdanjem, već sa neutralnim stavom. (Npr. Nasilje među djecom rasprostranjena je pojava u svijetu. Svaka školska sredina koja se suoči s ovim problemom i želi na njemu da radi pokazuje zrelost koja će joj omogućiti da sprovodi aktivnosti kojima će se uticati na smanjenje ove pojave. Kao što u pojavi nasilja među djecom svi imaju sopstvenu ulogu, tako je možemo imati svi i u aktivnostima kojima ćemo omogućiti da nasilja među djecom bude manje.)
- Ukoliko postoje neslaganja sa mišljenjima roditelja, pokušajte razjasniti situaciju pozivajući se na relevantne činjenice.
- Uputno je da odjeljenjske starješine već imaju neku svoju listu mogućnosti angažovanja roditelja kako bi sam sastanak prošao što efikasnije.
- Radi ostvarivanja ravnopravnih mogućnosti u komunikaciji, grupe roditelja organizovati tako da tokom sastanka sjede u krugu.
- Roditelji mogu biti veoma važni pomagači realizacije programa u školi kroz:
  - svoju profesionalnu ulogu
  - kroz sopstveni doprinos izgrađivanju relacija škole i lokalne zajednice
  - angažovanje u roditeljskim udruženjima.

Radi kontinuiranog podsticanja roditeljske motivacije škola treba da prihvati mogućnost pismenog obavještanja roditelja koji nijesu prisustvovali sastanku o tome što je bio razlog održanog roditeljskog sastanka, koji je bio njegov sadržaj i koji su zaključci. Naravno, poziv za saradnju sa roditeljima uvijek je otvoren.

Edukativno-iskustvene radionice namijenjene roditeljima

Zbog već pomenute teškoće okupljanja roditelja u školi predlaže se fleksibilan pristup, što znači da se za rad na ovoj komponenti programa mogu obučiti zainteresovani nastavnici/nastavnice, kao i stručni saradnici.

Ciljevi ovog dijela programa su:

1. da roditelji prođu svoje iskustvo roditeljstva kroz predstave o svojim ulogama, načinu komunikacije sa djecom u slučaju rješavanja problema;
2. upoznati roditelje sa pozicijama moći u odnosu na dijete sa kojima se ono susreće ne samo u porodici nego i u školi. Iskustveni model učenja pomoći će roditeljima da identifikuju i diferenciraju svoje uobičajene pristupe disciplinovanju djece i da razumiju njihove mogućnosti i ograničenja, kako bi učinili jasnim učenje samodisciplinovanja djeteta;
3. upoznavanje s osnovnim principima restitucije kako bi roditelji mogli pratiti procese koji se odvijaju u školi i da bi bili motivisani da svoje ponašanje usklade sa promjenama u školi.

Ukoliko se desi da se u toku sastanka pojave optužbe roditelja na račun škole, odjeljenjske starješine ne smiju to primiti sa ličnom povrijeđenošću i potrebom za pravdanjem, već sa neutralnim stavom.

Program za rad sa grupama zainteresovanih roditelja na nivou škole, razreda ili odjeljenja

RADIONICA 1

UPOZNAVANJE

Cilj radionice:

- Upoznavanje učesnika u grupi i integracija grupe

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Selotejp
- Pripremiti papire za bedž (četvrtina papira A4)

KORAK 1

Voditelj radionice poziva učesnike da se predstave imenom. Pošto se svaki roditelj predstavi, voditelj postavlja pitanje:

- Koji je bio vaš motiv da se uključite u rad grupe?

KORAK 2

Nakon završetka prvog kruga predstavljanja, voditelj podijeli papire za bedž i kaže da svaki član grupe napiše na njemu svoje ime. Voditelj zatim poziva članove grupe da svako na svom bedžu napiše jednu od izreka koja odslikava njegov/njen stav prema vaspitanju djece.

KORAK 3

Kada svaki član grupe napiše svoju rečenicu, pozvati učesnike da zalijepu svoj bedž, da ustanu i hodajući po sobi bliže se upoznaju razgovarajući o stavovima u koje vjeruju.

KORAK 4

Roditelji razgovaraju o utiscima koje su stekli upoznajući se s izrekama koje su napisali.

RADIONICA 2

TRI PERSPEKTIVE RODITELJSTVA

Cilj radionice:

- Iskustvo kontinuiteta doživljaja roditeljske uloge

Materijal: Nije potreban

KORAK 1

Voditelj radionice se obraća grupi tako što kaže:

- *Vratite se u prošlost i sjetite se svojih razmišljanja o roditeljstvu u nekom periodu vašeg djetinjstva ili mladosti kada ste razmišljali o tome. Koje upečatljive utiske imate do današnjih dana? Koja su vaša razmišljanja o tome kako je biti roditelj?*

Razmislite o ovom sjećanju.

KORAK 2

Nakon nekoliko minuta kazati:

- Nađite partnera/partnerku u grupi kojem/kojoj ćete ispričati svoju priču i od koga/koje ćete čuti njihovu priču.

KORAK 3

Voditelj nastavlja s instrukcijama:

- *Kakve su vaše slike o roditeljstvu sada? Pokušajte da ih objedinite na način da dočarate drugima vaša današnja razmišljanja o roditeljstvu. Koja su vaša sadašnja očekivanja od sebe u ulozi roditelja?*

Razmijenite utiske s osobom iz grupe koju sami izaberete.

KORAK 4

Da li postoje neke „niti“ koje spajaju ove dvije slike: nekad i sad? Ako postoje, kakve su one? Postoji li nešto čega nije bilo u vašim prvim očekivanjima? Kako sebe vidite kao roditelja odrasle djece?

Ponovo razmijenite utiske u paru.

KORAK 5

Saopštite pred cijelom grupom svoja razmišljanja i osjećanja o predstavama o roditeljstvu.

RADIONICA 3

PROBLEM KOJI SE PONAVLJA

Cilj radionice:

- Učiniti bliskom ulogu roditeljskog stila u komunikaciji pri rješavanju problema sa djetetom. Učenje o povezanosti načina komunikacije i mogućnosti uticaja na dijete.

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Pripremiti pano sa stilovima komunikacije

KORAK 1

Voditelj započinje rad tako što kaže:

- Sjetite se problema sa djetetom (neke njegove greške) koji se ponavlja, o čemu možete pričati drugima. Sjetite se:
  - Kako ste pokušali da djetetu pomognete da riješi problem?
  - Što ste rekli? Kako ste se ponašali?

KORAK 2

Ponudite pano sa načinima komunikacije koje roditelji najčešće koriste:

- Možete se koristiti ovim panoom kako bi lakše odredili svoj način ponašanja.

NAČINI KOMUNIKACIJE

Usmjeravanje	Ocjenjivanje	Tumačenje
Savjetovanje	Predlaganje	Nuđenje rješenja
Pridikovanje	Ubjeđivanje	Zabranjivanje
Naređivanje	Prekorijevanje	Uslovljavanje
Zastrašivanje	Moralisanje	Odbijanje
Kritikovanje	Ismijavanje	Posramljivanje
Propovijedanje	Upućivanje	Psihoanaliziranje
Preispitivanje	Podučavanje	Komandovanje
Hvaljenje	Hvaljenje	Saglašavanje
Neslaganje	Tješjenje	Razuvjeravanje
Iskušavanje	Provjeravanje	Odvraćanje
Povlađivanje	Povlačenje	Određivanje

KORAK 3

Kazati roditeljima da odrede kojim su se načinima komunikacije (od ponuđenih) koristili u izabranom slučaju.

KORAK 4

- Kod svakog načina komunikacije *napišite kako se osjećate vi, a kako vaše dijete dok na izabrani način/ rješavate problem.*
- *Napišite i obrazložite, takođe, kakvi su rezultati vaše komunikacije sa djetetom, odnosno da li je problem:*
  - Trenutno riješen (Zašto?)
  - Trajno riješen (Zašto?)
  - Nije riješen (Zašto?)

KORAK 5

Formirajte male grupe od 4 do 5 članova pomoću brojeva napisanih na papiru A4, koji su isječeni na onoliko djelova koliko grupa treba da ima članova, odnosno u ovom slučaju na 4 ili 5.

- U malim grupama diskutujte o načinu na koji komunicirate sa svojim djetetom, osjećanjima i rezultatima vaše komunikacije.
Napravite zajedničku listu:
  - načina komunikacije,
  - osjećanja roditelja,
  - osjećanja djece,
  - rezultata komunikacije.

Svaka grupa izabere svog predstavnika koji govori u velikom krugu. Naravno, može govoriti i bilo koji član grupe ukoliko to želi.

KORAK 6

U završnom krugu razgovarati o tome:

- što sa neefikasnim rješenjima,
- da li su ona problem za dijete (iz ugla djeteta),
- da li su ona problem za roditelje.

RADIONICA 4

POZICIJA RODITELJA KOJI KAŽNJAVA

Cilj radionice:

- Iskustvo pozicije „onoga koji kažnjava“ u svjetlu uticaja na promjene ponašanja djeteta

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Umnožiti Radni list 1 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa

Korak 1

Voditelj započinje radionicu:

- Često možete čuti roditelje da je kazna nužni i nezaobilazni dio procesa vaspitanja. Ona je bila prilično odomaćena u našim porodicama. Da li je još uvijek tako? Neki roditelji misle „da bi se dijete dovelo u red, mora biti kažnjavano“. Ponekad se djeca kažnjavaju i pred drugima.
- Izreka koja se odnosi na fizičko kažnjavanje: „Batina je iz raja izašla!“ može se čuti s vremena na vrijeme kao preporučeni način vaspitanja.
- Tjelesna kazna je najočiglednija jer ostavlja tragove. Manje vidljivo je emocionalno kažnjavanje, sarkazam, poniženje, povređivanje i socijalna izolacija.
- Roditelj koji kažnjava koristi se ljutnjom, kritikom, ponižavanjem ili tjelesnom kaznom. On obično kaže: „Učini kako ti kažem ili...“
- Ova pozicija koristi negativnu kontrolu.

Korak 2

Podijeliti grupu na manje grupe od 4 do 5 članova.

Korak 3

Svaka mala grupa treba da diskutuje i napiše rezime diskusija na dvije teme, a može da predloži i treću:

- Koje efekte ima kazna na ponašanje djeteta?
- Da li kazna može dovesti do trajnijih pozitivnih promjena u ponašanju djeteta?
- ...

Korak 4

Kada završe sa diskusijom grupe, prezentiraju teme o kojima su diskutovale i zaključke do kojih su došle.

Korak 5

Svaka grupa zatim dobije Radni list 1 na kome su napisane karakteristike kazne:

- naglašava što nije dozvoljeno
- osuđuje, prisiljava na određeno ponašanje
- dijete može i da ne zna zašto je kažnjeno
- kazna je spoljašnja kontrola
- odrasli je odgovoran za promjenu ponašanja
- odrasli misli umjesto djeteta
- razvija kod djeteta strah od odraslih
- fizička kazna može povrijediti dijete
- kvari samopoštovanje
- podstiče bol, ljutnju, strah, laganje
- dijete se ponaša dobro samo kad ga neko može vidjeti
- kratkotrajna je, a efekti su trenutni.

Voditelj naglašava da je kazna kao negativna spoljašnja kontrola vrlo neefikasna u smislu:

- trajnijih promjena ponašanja,
- razvijanja pozitivne slike o sebi,
- razvijanja samopoštovanja,
- djeca koja su u djetinjstvu kažnjavana biće kao odrasli ljudi sklonija kažnjavanju drugih.

Kazna se uglavnom koristi iz nemoći odraslih da nađu efikasnije rješenje za problem.

Korak 6

U završnom koraku voditelj postavlja pitanje na koje odgovaraju roditelji u krugu jedan po jedan:

- *Koja su vaša razmišljanja o tome kakve utiske imate o kažnjavanju kao jednom od mogućih uticaja na dijete, nakon što ste se i na ovaj način „upoznali sa kažnjavanjem“?*

RADNI LIST 1

Karakteristike kazne:

- Naglašava što nije dozvoljeno.
- Osuđuje, prisiljava na određeno ponašanje.
- Dijete može i da ne zna zašto je kažnjeno.
- Kazna je spoljašnja kontrola.
- Odrasli misli umjesto djeteta.
- Odrasli je odgovoran za promjenu ponašanja.
- Fizička kazna može povrijediti dijete.
- Kvari samopoštovanje.
- Podstiče bol, ljutnju, strah, laganje.
- Ponaša se dobro samo kad ga vide.
- Kratkotrajna je, efekti su trenutni.
- Razvija kod djeteta strah od odraslih.

RADIONICA 5**RODITELJ U POZICIJI ONOGA KOJI OKRIVLJUJE****Cilj radionice:**

- Iskustvo pozicije roditelja koji okrivljuje, kao i razumijevanje uticaja ove pozicije na promjene ponašanja djeteta

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Umnožiti Radni list 2 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa

Korak 1

Veliku grupu podijeliti na male grupe a zatim svakoj od njih dati Radni list 3.

Korak 2

Voditelj:

- Neki roditelji smatraju da je za promjenu ponašanja djeteta važno osjećanje krivice. Oni znaju reći: „Nema promjene bez osjećanja krivice.“
- Kakvo je vaše mišljenje o tome?

Korak 3

Pustite grupu da razmišlja neko vrijeme (sami procijenite koliko dugo), a zatim je podijelite na male grupe na uobičajen način. Kod dijeljenja grupa voditi računa o tome da su, koliko je to moguće, uvijek različiti sastavi malih grupa.

Nakon toga reći:

- Razgovarajte o promjenama ponašanja i osjećanju krivice i sačinite grupne zaključke.

Korak 4

Kada grupe završe sa radom, izvjestioci saopštavaju zaključke grupne diskusije.

Korak 5

Podijeliti Radni list 3 i zamoliti članove grupe da razgovaraju o informacijama koje su u njemu dobili. Pozvati ih da napišu komentare.

Korak 6

Izvjestioci saopštavaju grupne zaključke.

Korak 7

Voditelj pita sve članove redom da kažu koje je njihovo novo iskustvo ili saznanje stečeno u ovoj radionici.

RADNI LIST 2

RODITELJ KOJI OKRIVLJUJE

Roditelji koji se loše osjećaju kažnjavajući dijete često odluče da promijene svoj pristup. Dešava se da roditelji kažnjavajućim pristupom dovedu do toga da se kod djeteta koje i nije učinilo neki krajnje neprihvatljiv postupak razviju „loša“, neprijatna osjećanja zbog učinjenog djela.

Tokom života odrasli (roditelji) nauče da taj loš osjećaj koriste da bi kontrolisali djecu. Naučimo da se osjećamo nadmoćno svaki put kada se druga osoba (dijete) osjeća loše jer mislimo da smo je (ga) promijenili. I ovdje se igramo moći. Mnogi roditelji, a i nastavnici/nastavnice, nauče da „kontrolišu djecu tehnikom osjećanja krivice“.

Dijete zna da je roditelj za njega najvažnija osoba i svaki znak roditeljskog neodobravanja dijete teško prihvata zbog toga što nije u stanju da odvoji mišljenje o onome što je uradilo u određenom momentu od onoga kako ono stvarno sebe vidi. (Npr. Kada roditelj kaže djetetu: „Tako sam se razočarao u tebe“ – dijete će razviti osjećanje krivice jer će sebe doživjeti kao osobu koja je razočarala roditelja. Roditelj treba da se usmjeri na ponašanje djeteta, a ne na njegovu ličnost.)

Roditelj koji okrivljuje koristi se ćutanjem, izbjegavanjem pohvala i ohrabivanja. Naglašava krivicu i moralizuje čime se kod djeteta pojačava osjećanje krivice koje ima snagu kažnjavanja! Roditelj koji okrivljuje pita: „Zašto nijesi učinio/la ono što je trebalo?“

Ovakav pristup u suštini koristi negativnu kontrolu.

RADIONICA 6**RODITELJ U POZICIJI PRIJATELJA****Cilj radionice:**

- Iskustvo pozicije "prijatelja" u svjetlu njenih uticaja na promjene ponašanja djeteta

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Umnožiti Radni list 3 u onoliko primjeraka koliko ima grupa

Korak 1

Voditelj se obraća grupi:

Što se obično dešava kada svom djetetu kažete:

- „Ti i ja ćemo ovo riješiti drugarski.“
- „Učini to zbog mene.“
- „Ja sam ti najveći prijatelj i trebalo bi da me poslušáš.“

Pristupom iskazanim na ovaj način problem možete da riješite:

- trajno
- trenutno, ali se on ponavlja
- ne uspijevate da riješite problem (dijete se buni, ima otpore)
- ili...

Korak 2

Dati svakom članu grupe papir i olovku da individualno odgovori na ova pitanja.

Korak 3

Kada članovi grupe završe sa radom, veliku grupu organizovati u nekoliko malih (4-5 članova). Zadatak malih grupa je da diskutuju o svojim odgovorima na sva pitanja i napišu rezime za cijelu grupu.

Korak 4

Izvjestilac svake grupe čita grupne zaključke, a voditelj ih bilježi na tabli.

Korak 5

svakoj maloj grupi dati po jednu kopiju Radnog lista 3 i zamoliti članove grupa da porazgovaraju o informaciji koju su dobili.

Korak 6

Nakon pročitano g radnog lista u krugu razmijeniti utiske.

RADNI LIST 3

POZICIJA PRIJATELJA

Mnogi roditelji i nastavnici/nastavnice vole da kažu da se sa djecom može postići sve na prijateljski način.

Prijateljstvo sa djetetom zadovoljava njegovu potrebu za vezivanjem i tako ono postaje otvoreno za ostale sadržaje (uticaje) koje treba da primi od roditelja i drugih ljudi. „Pozicija prijatelja“ neće djetetu naškoditi, ali ima vrlo malo veze sa disciplinom.

- Roditelji razvijaju preveliku popustljivost prema djetetu i praštaju posljedice.
- Dijete razvija zavisnost jer se prilagođava drugoj osobi.
- Pozicija prijatelja (odnosno situacija kada dijete radi nešto za nas) malo može naučiti dijete o društvenim granicama i pravilima koja vode samodisciplini.
- Kada roditelj ima prijateljsku poziciju prema djetetu, treba da mu pomogne da procijeni svoje ponašanje. („Što ti se dopada u onome što si učinio/la?“, „Što je bilo lako?“, „Što ti je bilo teško?“, „Kako si to postigao/la?“) Podsticanje lične dobiti za dijete je put ka razvijanju nezavisnosti i samostalnosti. Ovo je moguće zato što je roditelj dio unutrašnjeg svijeta djeteta.
- Ova pozicija koristi pozitivnu kontrolu.

RADIONICA 7**POZICIJA RODITELJA POSMATRAČA****Cilj radionice:**

- Iskustvo pozicije "posmatrača" u svjetlu njenih uticaja na promjene ponašanja djeteta

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Makaze
- Umnožiti Radni list 4 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa i izrezati tekst A i tekst B

Korak 1

Podijeliti veliku grupu u nekoliko manjih kao u prethodnim radionicama.

Voditelj radionice podijeli svakoj grupi Radni list 4, tekst A. Pročitajte Radni list sa jednom od pozicija moći koja se zove Posmatrač.

Kada pročitate tekst, prokomentarišite sljedeća pitanja:

- *Da li imate iskustva s ovim pristupom djeci? Da li ste ga koristili? Ako jeste, razgovarajte o njegovim prednostima i ograničenjima.*
- *Ako niste koristili ovaj pristup, na osnovu podataka koje ste dobili u Radnom listu 4, prodiskutujte svoje prve utiske o ovom pristupu djeci.*

Korak 2

Izvjestioci svake grupe prezentuju zaključke grupnih diskusija.

Korak 3

Voditelj podijeli preostali dio teksta na Radnom listu 4, tekst B.

Korak 4

Grupe ponovo komentarišu nove podatke.

Korak 5

Kakve utiske imate nakon ove i ostalih radionica koje se odnose na pozicije moći u odnosu na dijete?

RADNI LIST 4

POZICIJA POSMATRAČA

U želji da ne kažnjavaju i okrivljuju svoju djecu mnogi roditelji su prihvatili kao „objektivan“ pristup koji se zasniva na disciplini po principu stimulus – reakcija s pozitivnim ili negativnim posljedicama.

Umjesto roditelja koji komentariše djetetovo ponašanje, pojavljuje se roditelj koji koristi tehnike modifikacije (mijenjanja) ponašanja. Za dobro obavljen zadatak dijete će biti nagrađeno (dobiće neke povlastice, odobrenja, roditelj će mu kupiti obećanu stvar, izaći će u grad itd.), a za zadatak koji nije obavljen na očekivan i dogovoren način djetetu će to biti uskraćeno.

Ako se roditelj ponaša dosljedno, onda će dijete naučiti da se prilagođava da bi izbjeglo neugodnosti.

Obično se dešava da vremenom djeca žele da se ponašaju u skladu s nagrađivanjem ili kažnjavanjem (npr.: „Zaradio si...“, „Izgubio si...“). Pošto nema spoljašnje procjene, dijete počinje da samoocjenjuje svoje ponašanje na osnovu „žetona“ koje zarađuje.

Prethodno opisani (A) pristup vremenom dosadi djeci. Ona sve više ispoljavaju svoju potrebu za slobodom.

Praćenja efekata su pokazala da ovaj pristup djetetu ima uticaja kod djece do četvrtog razreda osnovne škole i da su njegovi efekti kratkotrajni – najviše dvije godine.

RADIONICA 8**POZICIJA VODITELJA****Cilj radionice:**

- Iskustvo pozicije „voditelja“ i njen uticaj na promjene ponašanja djeteta
- Razumijevanje procesa nadoknade štete ili učinjene greške

Materijal:

- Papiri
- Olovke

Korak 1

Voditelj radionice pravi kratak rezime prethodnih pozicija moći:

- *Prva tri pristupa (roditelj koji kažnjava, okrivljuje i roditelj „prijatelj“) zavise od odnosa roditelj – dijete. Prve dvije pozicije (kažnjavanje i okrivljavanje) zasnivaju se na negativnoj kontroli.*
- *Posmatrač polazi od pretpostavke da djeca imaju odvojene kontrolne sisteme i vjeruju da ih je moguće spolja kontrolisati.*

Zatim nastavlja:

- *Kada biste bili u situaciji da učite pristup djetetu koji će mu pomoći da izgradi unutrašnje „oslonce“, odnosno unutrašnju kontrolu, razvije samopoštovanje i dobija priznanje, podršku – da li biste to uradili?*

Razgovor sa roditeljima u velikom krugu.

Korak 2

Voditelj radionice:

Pristup djetetu koji mu pomaže da stekne unutrašnju kontrolu, razvije samopoštovanje i postane bolja osoba, postiže se kroz proces obnavljanja, nadoknade štete, popravljavanja greške. Ovakav pristup djeci poznat je kao restitucija ponašanja, pristup koji je u našoj školi prihvaćen kao pristup svoj djeci.

*Dakle, osnovni pristup „voditelja“ (roditelja ili nastavnika/nastavnica) jeste da učenik/učenica mora uložiti trud da popravi svoje neodgovorno ponašanje. Naglasak nije na tome da dijete snosi posljedice svoga ponašanja nego da **nadoknadi štetu onome ko je pretrpio**. „Voditelj“ će reći: „**Kako ćeš to popraviti? Što ćeš uraditi?**“*

Korak 3

Voditelj radionice postavlja pitanje:

- *Koji je postupak iz pozicije „voditelja“?*

Pristup djetetu koje je počinilo grešku. Razgovor o događaju:

Čuo/ čula sam (vidio/vidjela sam) da se desilo.

1. Svi ljudi griješe.
2. Nijesi ti jedini/a koji/a si napravio/la grešku.
3. Može se pogriješiti.

VAŽNO

- Ovako započet razgovor onemogućava razgovor o događaju.
- Snižava napetost između obje strane: između djeteta i roditelja.

Kakvo je pravilo u našoj porodici?

- Npr.: Da li se u našoj porodici koriste takve riječi?
- Roditelji se moraju truditi da izgrađuju pravila u svojoj porodici. (Npr. Mi u našoj porodici ne ugrožavamo druge: ne uzimamo tuđe stvari, ne ugrožavamo fizički druge ljude, trudimo se da poštujemo vrijeme odmora u zgradi i sl.)

Koje su vrijednosti? U što vjerujemo?

- Zašto je važno da ispraviš grešku i uradiš nešto dobro za druge a u skladu je s našim vrijednostima?
Npr.: Mi u našoj porodici ne odobravamo vrijeđanje drugih ljudi.

Što ćeš učiniti da popraviš grešku?

- Ovo je sljedeće pitanje koje roditelj postavlja djetetu.
- Nakon toga dijete treba samo da izloži svoju ideju kako može popraviti grešku ili nadoknaditi štetu i učiniti nešto dobro za drugoga u skladu sa prihvaćenim vrijednostima. Ako to dijete ne može odmah saopštiti, dati mu vremena da razmisli i da vam se vrati sa prijedlogom. Pri tome roditelj treba da zna da popravka štete ili greške treba da bude:
  - U istom području u kome je napravljena šteta ili greška. (Npr.: Ako je dijete omalovažava brata ili sestru ili mu daje pogrdne nadimke, ispravka nije u tome da ga povede da se igraju zajedno ili gledaju film, kupi mu/joj čokoladu i sl. U procesu restitucije, očekuje se da dijete, koje je napravilo neku vrstu greške, samo dođe do ideje što treba da uradi da bi sopstvenim trudom ispravilo grešku. (Kaže nešto pozitivno i da ga/je zove samo njegovim/ njenim imenom.)
  - Ispravljanje greške mora biti iskreno.
  - Dijete koje je počinilo grešku ili štetu treba da uloži trud da ispravi svoju grešku.
  - Dijete ili odrasla osoba koja je oštećena treba da prihvati ponašanje kojim dijete želi da ispravi štetu.
  - Restitucija, kada je to potrebno, uključuje i oštećenog.

VAŽNO

- Ako dijete ponudi izvinjenje, roditelj treba da zna da to nije dovoljno, jer izvinjenje nije nadoknada štete. Izvinjenje djetetu pruža olakšanje, ali mu ne omogućava da popravi samopoštovanje kroz čin kompenzacije.
- Naša kultura je sklona da obraća pažnju na posljedice ponašanja. Nadoknada štete je jedna od logičnih posljedica.
- Ako se kontinuirano bavimo restitucijom, a ne greškom, naši će napori biti više proaktivni.
- Dobra disciplina djetetu ne mora nanositi bol kroz kažnjavanje ili okrivljavanje.

Korak 4

Pozvati roditelje da se sjete primjera iz komunikacije sa svojim djetetom. Pozvati roditelje volontere koji će odigrati događaj u kome su roditelji u ulozi djece, a nastavnik/nastavnica u ulozi roditelja koji radi proces restitucije.

Uloge se mogu mijenjati.

RADIONICA 9**PRIMJER 1****Cilj radionice:**

- Razumijevanje karakteristika procesa restitucije

Materijal:

- Papir
- Olovke
- Kopirati Radni list 5 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa

Korak 1

Pročitati primjer 1¹⁹ (Radni list 5). Formirati male grupe i podijeliti Radni list 5.

Korak 2

Voditelj radionice daje uputstvo:

Zadatak svake grupe je da pronađe neke karakteristike restitucije na osnovu ovog primjera.

Za voditelja:

Ovaj jedostavan primjer pokazuje nekoliko važnih odlika restitucije.

- Restitucija je bila pokušaj popravljanja greške.
- Restitucija je izvedena u sklopu porodičnih i društvenih vrijednosti.
- Restituciju je postigao onaj ko je učinio nešto što je dovelo do štete; sam je pronašao rješenje kako da nadoknadi štetu i učini nešto dobro za drugoga u skladu sa prihvaćenim vrijednostima.

Korak 4

Nakon što grupe završe sa radom izvjestioci čitaju elemente restitucije koje su, kao grupa, pronašli u primjeru. Voditelj interveniše po potrebi.

Korak 5

Vodite završni krug razgovora na način što ćete pitati:

Da li biste mogli prihvatiti ovakav pristup djetetu?

¹⁹ Primjeri restitucije iz knjige: Chelsom Gossen, Diane, RESTITUCIJA /preobrazba školske discipline/, Alinea, Zagreb, 1994.

RADNI LIST 5

Primjer 1

„Moj sin Jakov došao je jednoga dana iz škole i rekao da se svađao sa Antonijem. Spomenuo je jednu riječ koja ima rasistički prizvuk. Zaustavila sam ga i upozorila na to. Rekao je: „Nisam znao“. Ja sam nastavila: „Razumijem da nisi znao, ali u našoj porodici takve riječi ne koristimo.“ To je bio stav naše porodice prema rasizmu.²⁰

Zatražila sam od Jakova restituciju. „Moraš to uraditi s Antonijem. U potvrdnom će ljudi pomisliti kako mi vjerujemo da su takve riječi u redu.“

Jakov je rekao da je Anthony njega uvrijedio rekavši mu nešto o njegovoj seksualnosti. Objasnila sam mu da su Antonijeve predrasude stvar njegove porodice. Predložila sam mu da ode u sobu i smisli što će uraditi. Dvadeset minuta kasnije telefonirao je Entoniju.

Čula sam završetak razgovora: „Entoni, mislio sam sve što sam rekao osim _____; moja mama kaže da ti možeš pomisliti da smo rasisti. Ali, nijesmo.“

²⁰ Primjer je citran iz knjige Diane Chelsom Gossen, RESTITUCIJA/preobrazba školske discipline/. U njemu se pominje rasizam koji nije tipičan problem naše sredine, ali nije ni isključen.

RADIONICA 10

PRIMJER 2

Cilj radionice:

- Razumijevanje karakteristika procesa restitucije

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Kopirati Radni list 6 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa

Korak 1

Pročitati primjer 2 (Radni list 6). Formirati male grupe i podijeliti Radni list 6.

Korak 2

Zadatak svake male grupe je:

1. da pronađe elemente restitucije (što u tekstu ukazuje na to da je restitucija obavljena) u ovom primjeru;
2. da grupa procijeni da li je ovo postupak koji bi roditelji svake grupe pokušali da primijene.

Korak 3

Nakon završetka rada grupe iznijeti prvo elemente restitucije, pa procjene roditelja oko njihovih mogućnosti usvajanja ovog pristupa.

Korak 4

Voditelj bilježi sve odgovore prihvatanja ili neprihvatanja ove metode, kao i razloge za prvu ili drugu odluku.

RADNI LIST 6

Primjer 2

„Živim u Saskatchewanu gdje zimi pada mnogo snijega, u kući s ravnim krovom. Jednog sam dana svog dvanaestogodišnjeg sina i njegovog prijatelja zaposlila na čišćenju snijega s krova uz naknadu od 10 dolara. Sjedjela sam u dnevnoj sobi i slušala njihove energične korake gore-dolje po krovu misleći kako rade. Odjednom je neki ljutiti čovjek pozvonio na moja vrata i rekao da dvoje djece sa moga krova bacaju ledene grudve. Odmah sam promijenila mišljenje o snazi koja se tako zdušno trošila na krovu. Uzrujala sam se! Borila sam se da zadržim kontrolu. Pozvala sam dječake da dođu dolje. Rekla sam: „Čula sam da dvoje djece gađaju grudvama automobile, a to nije ono što bih željela čuti kada otvorim ulazna vrata kuće. Mogli ste povrijediti nekoga. Mi to u našoj porodici ne radimo.“

Snuždili su se. U meni su se borile ljutnja i restitucija. Bilo je teško. Dječaci nijesu mogli izbrisati ono što su već uradili. Čovjek s ulice je otišao. Što je trebalo uraditi?

Pokušala sam usmjeriti svoj zahtjev: „Dobro, dječaci. Sam, ti idi kući. Jakove, ti u svoju sobu. Razmislite što možete učiniti da biste ovo ispravili. Mogli ste nekoga povrijediti. Sada treba da smislite nešto što bi ljudima pomoglo i to tako da bude u nekoj vezi sa ledom i snijegom.“

Dječaci rekoše: „Pa, nemoj nam dati onih 10 dolara“. Ja: „Ne, to nije dovoljno dobro. Ovdje nije riječ o novcu, nego o bacanju grudvi što je moglo dovesti do nezgode ili ste mogli razbiti staklo na autu. Treba da smislite način da to ispravite.“

Gledali su me s nerazumijevanjem. Ni sama nisam bila sasvim sigurna da možemo sprovesti restituciju, no s obzirom na ozbiljnost prestupa htjela sam da pokušam.

„Uvjerenam sam da vas dvojica to možete riješiti. Dogovorite se telefonom i onda mi recite što ste odlučili. Ako vam nešto treba, dođite i pitajte.“

Sam je odjurio kući. Što mislite što je Jakov istog trenutka rekao? Pogodili ste: „Sam je bacao grude, ja nisam.“ Odgovorila sam ono što uvijek odgovaram kada se na drugoga prebacuje krivica: „I ti si bio tamo, pa prema tome dijeliš odgovornost.“ Jakov je onda učinio nešto što rijetko radi, naročito pred roditeljima. Opsovao je. Uzdržala sam se i rekla: „A sada smisli što ćeš učiniti.“ Okrenula sam se i otišla u dnevnu sobu, sručila se na kauč i pitala se hoće li od svega nešto biti. Sljedećih sat i po razgovarali su nekoliko puta telefonom. Naposljetku, Sam je došao na vrata i donio punu torbu soli za snijeg. Opustila sam se jer sam vidjela da je rješenje na pomolu.

Plan je bio ovakav: dječaci će otići kod Jakovove šezdesetogodišnje dadilje, očistiti put od kuće do ulice i posuti ga solju. Onda će otići kod Samovog djeda i očistiti prozore od leda. Sumnjala sam u uspješnost drugog dijela plana, ali sam šutjela jer su toliko uložili u ostvarenje oba plana, a i opšti smjer bio je u skladu sa mojim zahtjevima.

Prihvatila sam taj plan restitucije. Onda su dječaci tražili da ih povezem. Brzo sam razmislila. Želim li tako da provedem subotnje popodne? Mogu li to učiniti bez ljutnje? Čiji je to posao?

„Ovo nije moja restitucija. Smislite kako ćete sami doći tamo? Daću vam karte za autobus i red vožnje.“ Još pola sata dogovaranja i krenuli su.

Vratili su se nakon tri sata, ozebli i džepova punih slatkiša. Bili su puni priča o obavljenom poslu. Sam je imao nezgodu: ozlijedio je ruku na oštreci leda (Driekurs bi to nazvao „prirodnom posljedicom“, a ja „poetičnom pravdom“).

Odrasli su bili zahvalni, a dječaci ponosni. Naučili su nešto, postali jači, a drugi put će dobro razmisliti prije bacanja grudvi.

Kada je Sam otišao kući, Jakov mi je prišao sa šakom punom sitniša: „Tu je dolar i 69 centi, a to je sav novac koji imam i mislim da to treba da ti dam za ono psovanje.“ Počela sam razmišljati o restituciji, ali i on i ja bili smo preumorni. Rekla sam: „U redu, uzeću tvoj novac.“ Uzdahnuo je s olakšanjem, zagrlio me i rekao: „Oh, hvala ti.“

Nikada ranije u proces restitucije nisam uključivala tuđu djecu.“

ŠKOLA BEZ NASILJA
PROGRAM ZA RODITELJE
LIST ZA EVALUACIJU

Osnovni podaci:

Starost: _____

Pol: _____

Bračno stanje:

1. Udata – Oženjen
2. Razvedena – Razveden
3. Udovica – Udovac
4. Neudata – Neoženjen

Zanimanje: _____ Zaposlen/a _____ Da _____ Ne

Broj djece: _____

Pol djece: _____

Uzrast djece: _____

Molimo vas da što iskrenije odgovorite na postavljena pitanja, odnosno zaokružite redni broj odgovora za koji se odlučite:

I Kako sam se osjećao/la u ovoj grupi?

1. Sasvim dobro
2. Prilično dobro
3. Više dobro nego nelagodno
4. Ni nelagodno ni dobro
5. Više nelagodno nego dobro
6. Prilično nelagodno
7. Vrlo nelagodno

II Koliko su mi bili jasni ciljevi grupe?

1. Sasvim jasni
2. Prilično jasni
3. Ne znam
4. Prilično nejasni
5. Sasvim nejasni

III Kako sam se osjećao/osjećala u odnosu prema članovima grupe?

1. Osjećao/osjećala sam se slobodnim/slobodnom i sposobnim/sposobnom za izražavanje sopstvenih osjećanja.
2. Više slobodan/a i sposoban/a za izražavanje sopstvenih osjećanja.
3. Ni ograničen/a ni slobodan/a za izražavanje osjećanja.
4. Više ograničen/a nego slobodan/a.
5. Prilično ograničen/ograničena.
6. Osjetio/osjetila sam se potpuno sputan/sputana i onemogućen/onemogućena.

IV Da li sam se osjetio/la pripadnikom grupe?

1. Da, osjetio/la sam se potpuno prihvaćenom u grupi.
2. Osjećao/la sam se prilično prihvaćeno u grupi.
3. Ništa više u grupi nego izvan grupe.
4. Ni izvan grupe ni u grupi.
5. Nešto više izvan grupe nego u grupi.
6. Prilično izvan grupe.
7. Ne, osjećao/la sam se potpuno neaktivnim/om, povučenim/om, bilo mi je dosadno, osjećao/la sam se odbačenim/om i izvan grupe.

V Kako mi je bila omogućena saradnja u grupi?

1. Potpuno
2. Prilično omogućena
3. Više omogućena nego onemogućena
4. Ni omogućena ni neomogućena
5. Više onemogućena nego omogućena
6. Prilično onemogućena
7. Onemogućena

VI Kako je grupa radila?

1. Angažovano i jako udubljeno
2. Prilično angažovano i udubljeno
3. Više udubljeno nego površno
4. Ni površno ni udubljeno
5. Više površno nego udubljeno
6. Prilično površno
7. Lijepo i zadovoljno

VII Da li sam zadovoljan/a izborom tema grupnog rada?

1. Zadovoljan/a u potpunosti
2. Zadovoljan/a
3. Više zadovoljan/a nego nezadovoljan/a
4. Ni zadovoljan/a ni nezadovoljan/a
5. Više nezadovoljan/a nego zadovoljan/a
6. Nezadovoljan/a
7. Nezadovoljan/a u potpunosti

VIII Navedite teme za koje ste zainteresovani iz oblasti vaspitanja djece i prevencije nasilničkog ponašanja.

Uključivanje NVO

U zavisnosti od uslova u određenoj lokalnoj zajednici, školama se ostavlja mogućnost uspostavljanja saradnje s udruženjima roditelja, kao i aktivnosti koje ta saradnja omogućava. Roditeljska udruženja zainteresovana su za razgovore i predavanja o nasilju u školi, kao i za skretanje pažnje na pojedine kategorije učenika/učenica koje pripadaju rizičnim grupama kada je nasilje među djecom u pitanju.

2.4. Osnivanje školskog mini tima za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja

Povezivanje i umrežavanje sistema zaštite djece od nasilja podrazumijeva i recipročnu funkcionalnu vezu škole i centara za socijalni rad.

Započinjanjem projekta „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu“ škola jača mogućnost rada ne samo sa vršnjačkim nasiljem nego i ostalim oblicima nasilja nad djecom. S obzirom na činjenicu da je zaštita djece od nasilja složena procedura u toku koje se stručnjaci koji rade u ovoj oblasti susreću sa brojnim teškoćama u toku identifikacije žrtve, školi treba olakšati uključivanje u ovu proceduru nudeći više znanja o nasilju uopšte, kao i o pravilima postupanja.

Zaštita djece zahtijeva znanje i obaviještenost profesionalaca, posvećenost i stav da svako nasilje koje ostane tajna predstavlja izvor potencijalne opasnosti za dijete. Nasilje je vrlo kompleksna pojava sa kojom se ne može baviti pojedinac i to je jedan od razloga što se u okviru ovog projekta teži formiranju školskih mini timova.

Zaštita djece zahtijeva znanje i obaviještenost profesionalaca, posvećenost i stav da svako nasilje koje ostane tajna predstavlja izvor potencijalne opasnosti za dijete.

Mjesto škole u sistemu zaštite djece od nasilja

- U okviru sistema koji se stara o pravu djeteta da bude zaštićeno od zlostavljanja i zanemarivanja, koji je multisektorski, škola ima posebnu ulogu. Nasilje nije problem samo jednog od sistema: niti samo vaspitno-obrazovnog sistema, niti samo socijalne zaštite, policije, sudstva, tužilaštva ili zdravstva, već svih sistema zajedno. Posebnost škole leži u samoj činjenici što je ona mjesto na kojem odvija se ne samo školski život djece nego se preslikavaju i mnoge druge okolnosti (porodične, društvene) u kojima djeca žive.
- Škola je sredina u kojoj se na osnovu određenih indikatora mogu identifikovati žrtve zlostavljanja i zanemarivanja čiji su uzroci izvan škole i njenog okruženja.
- Škola je već u dosadašnjoj praksi u zaštiti prava djece imala značajnu ulogu u otkrivanju i prijavljivanju žrtava zlostavljanja i zanemarivanja.
- Uloga škole je nezamjenljiva i prilikom sprovođenja mjera zaštite koje donosi tim centra za socijalni rad i usaglašava ih sa potrebama djeteta u njegovom najboljem interesu, mogućnostima i u dogovoru sa školom.

Odgovornost za prijavljivanje zlostavljanja i zanemarivanja od strane nastavnika/nastavnica i škole

- Osnovna prepreka u školskoj sredini kod prijavljivanja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja jeste unutrašnji sukob zaposlenih između želje za prijavljivanjem i želje za očuvanjem dotadašnjih odnosa sa porodicom (pojedincima) u kojoj se nasilje dešava ili iz koje nasilje potiče.
- Veoma česta prepreka prijavljivanju je i poimanje prijavljivanja nasilja kao miješanja u nečiju privatnost, za šta se može biti optužen.
- Povodom dileme prijaviti ili ne prijaviti treba da znamo da je odgovornost prijavljivanja iznad prethodno objašnjenih razloga.

Školski mini tim za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja

Ovaj tim čine: uprava škole, odnosno direktor, stručni saradnici i nastavnik/nastavnica koji je u neposrednom kontaktu sa djetetom.

Uloga mini tima škole za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja je u tome da:

- zaposlenima u školi olakša proceduru pomoći djeci kada se posumnja da su izložena nekoj vrsti nasilnog ponašanja. Polazi se od pretpostavke da je za zaposlene u školi olakšavajuća okolnost kada svoje sumnje mogu podijeliti sa drugima koji brinu o zaštiti djece ove vrste;
- ostvari komunikaciju škole prvenstveno sa centrima za socijalni rad kao i sa ostalim pojedincima ili službama koje se bave zaštitom djece od nasilja;
- brine o organizovanju i sprovođenju mjera zaštite koje preporučuje centar za socijalni rad, a u vezi su sa školom.

Koje informacije o zlostavljanju i zanemarivanju treba imati da bi nastavnici/nastavnice i ostali zaposleni prijavili žrtvu mini timu

Kada je u pitanju zlostavljanje i zanemarivanje djece, potrebno je da zaposleni u školi dobiju informacije ili saznaju neke činjenice koje upućuju ili navode na sumnju da je dijete žrtva nasilja.

U slučaju prijavljivanja zlostavljanja i zanemarivanja djeteta nije neopходna tzv. osnovana sumnja, koja je potrebna za pokretanje krivičnog postupka. Dakle, prijaviti da postoji sumnja na nasilje nad djetetom ne znači optužiti nekoga za zlostavljanje ili zanemarivanje, već postupiti u skladu s interesom djeteta za koje se sumnja da je žrtva zlostavljanja. Iskaz djeteta da je zlostavljano ne smije se zanemariti iako ponekad nijesmo sigurni u njegovu vjerodostojnost.

Dužnost prijavljivanja zlostavljanja i /ili zanemarivanja odnosi se na sve situacije u kojima se na neki način došlo do informacija koje upućuju na to da je dijete zlostavljano. Prijava mini timu može biti pismena i usmena. Kada je informacija usmena, o prijavljivanju treba sačiniti službenu zabilješku.

Koje informacije o zlostavljanju ili zanemarivanju treba da sadrži prijava od strane zaposlenih mini timu škole

- Ime djeteta, starost, odjeljenje
- Iskaz djeteta o zlostavljanju ili zanemarivanju ukoliko postoji.
- Sve informacije koje se odnose na saznanja o tome da se dijete nalazi u situaciji zlostavljanja. U svojoj prijavi zaposleni u školi oslanja se na opis činjenica i ponašanja. (Npr. Danas mi je djevojčica pokazala modrice na nadlakticama i butinama koje su imale oblik štapa dužine oko 11cm, plavoljubičaste boje. Djevojčica je kazala da je tuku majka i starija sestra zbog lošeg uspjeha u školi.)
- Posmatranje i praćenje ponašanja djeteta u školi, izostajanje sa nastave, pad školskog uspjeha, neurađeni domaći zadaci, nedonošenje školskog pribora, povlačenje u sebe, dekoncentrisanost i sl.
- Posmatranje i ponašanje izgleda učenika/ učenice (promjene u spoljašnjem izgledu u smislu zapuštenosti, neadekvatnog oblačenja)
- Prijavljivanje da je dijete izloženo zlostavljanju i zanemarivanju od strane srodničke ili nesrodničke osobe djeteta. Ime osobe koja prijavljuje sumnju na zlostavljanje i/ili zanemarivanje i ime eventualnog očevica.

Iskaz djeteta da je zlostavljano ne smije se zanemariti iako ponekad nijesmo sigurni u njegovu vjerodostojnost.

Mini tim za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja obavještava centar za socijalni rad o postojanju sumnje na zlostavljanje ili zanemarivanje

Informacije koje obavještenje treba da sadrži:

- Naziv i sjedište škole koja šalje obavještenje
- Ime i starost djeteta
- Ime osoba/osobe za koju/e se sumnja da je/su zlostavljač
- Činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi sumnja na zlostavljanje ili zanemarivanje (indikatori zlostavljanja i zanemarivanja)
- Što preciznije navesti vrijeme u kome se zlostavljanje i/ili zanemarivanje dešavalo
- Navesti osobe i podatke o osobama koje su mogle biti upoznate ili su mogle imati neka saznanja o konkretnom slučaju zlostavljanja i/ili zanemarivanja
- Ako postoji, uz prijavu priložiti i dokumentaciju djeteta (npr. ljekarski nalaz, koji je u vezi sa sumnjom o zlostavljanju i/ili zanemarivanju).
Preporučuje se da se navede opis i mišljenje kao i stav stručnog saradnika o stanju djeteta, kao i preporuke za njegov tretman ili zaštitu.

Po ovoj shemi potrebno je prijaviti svaki slučaj za koji se u školi posumnja da je u pitanju zlostavljanje i/ili zanemarivanje, kao i svaka vrsta zlostavljanja i zanemarivanja.

Preporučuje se da obavještenje bude u pismenoj formi, ali je dobro uspostaviti i direktnu komunikaciju s osobama u timu koje su zadužene za zaštitu prava djece u centru za socijalni rad i tako svakom djetetu obezbijediti pravovremenu pomoć.

NAPOMENA

Ukoliko se jasno posumnja da je dijete zlostavljano, škola slučaj prijavljuje policiji.

Evo još nekoliko značajnih pitanja kada je riječ o zlostavljanju i zanemarivanju djece kada se ono otkrije u školi.

- *Prijavljivanje slučaja zlostavljanja i pitanje kršenja profesionalne tajne*

Pitanje povjerenja često se nameće kao osnovna prepreka zaposlenima u školi da prijave nasilje. Zaposleni u školi, najčešće nastavnici/nastavnice koji su u prilici da najviše razgovaraju sa djecom, imaju veliku dilemu oko toga da li prijavljivanje zlostavljanja ili zanemarivanja koje su čuli od djeteta u povjerenju predstavlja kršenje profesionalne tajne ili ne. Ova se dilema još značajnije zaoštava ako dijete insistira kod nastavnika/nastavnica i ostalih zaposlenih da ne odaju njegovu tajnu.

Istina je da je čuvanje tajne profesionalna obaveza. Prijavljivanje djeteta žrtve zlostavljanja i zanemarivanja skoro uvijek zahtijeva da prekršimo povjerljivost jer je cilj najbolji interes i pravo djeteta. Po zakonu, dužnost prijavljivanja ima prednost u odnosu na dužnost zadržavanja informacije kad je nasilje u pitanju (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici).

U praksi, prijavljivanje djece koja su preživjela nasilje vrlo je osjetljiv postupak. Suočavajući se s ovakvim iskustvom djeteta, zaposlenima u školi obično se nameće niz dilema. Oni se najčešće

Dakle, prijaviti da postoji sumnja na nasilje nad djetetom ne znači optužiti nekoga za zlostavljanje ili zanemarivanje, već postupiti u skladu s interesom djeteta za koje se sumnja da je žrtva zlostavljanja.

pitaju kako sprovesti cijeli postupak zaštite djeteta na način da se, u najvećoj mjeri, smanji mogućnost dodatne traumatizacije djeteta. Cio postupak zaštite počinje otkrivanjem nasilja i već na tom prvom koraku otvaraju se nova pitanja. Zaposleni u školi se pitaju i koliko i kako će se sami snaći u tom postupku. I njima je potrebna podrška. Pretpostavlja se da sama činjenica da je dijete odlučilo da govori o svom iskustvu nasilja sa nekim od zaposlenih u školi, a najčešće je to nastavnik/ca, govori o tome da je ono na neki način spremno da lično iskustvo „izađe“ iz tajnosti. Međutim, još uvijek ne znamo da li je i samo spremno za cio postupak zaštite u kojem će svakako biti poznati (određenim službama) detalji njegovog iskustva kao i identitet osoba ili osobe koji su počinili nasilnog ponašanja. U delikatnoj poziciji zaštite djeteta nastavnik/ca nikada ne treba da zanemari činjenicu da se dijete obratilo upravo njemu/njoj kao osobi od povjerenja od koje očekuju pomoć i podršku. Ukoliko nastavnik/ca ima puno dilema i osjeća se zatečeno i nesigurno u vezi sa daljim postupanjem sa djetetom čiju je priču saslušao/la, preporuka je da konsultuje stručnu službu škole oko daljih postupaka, kao i da obavijesti mini tim.

Dakle, dijete je ispričalo svoju jako ličnu priču, a nastavnik/ca je ne može zadržati za sebe. Uz podršku djetetu, da je napravilo dobar korak, potrebno ga je osnažiti u smislu da postoje ljudi koji mu mogu pomoći, ali moraju biti obaviješteni da bi preuzeli odgovarajuće postupke.

Djetetu treba objasniti koje su „zdrave i nezdrave tajne“.

Treba znati da djeca vrlo rijetko govore neistinu o nasilju.

Nekada je sa djetetom potrebno obaviti i više razgovora u cilju pripreme za nastavak procesa zaštite odnosno prihvatanja od strane djeteta činjenice da, čak i kada se radi o povjerljivim informacijama, odrasle osobe ne treba da čuvaju tajnu ukoliko ona ugrožava dječju ili nečiju drugu bezbjednost, pogotovo, ako ugrožava djetetov života ili mentalno i fizičko zdravlje, kao i socijalnu sigurnost.

- **Izjava djeteta o zlostavljanju – dileme odraslih u vezi sa zlostavljanjem i zanemarivanjem, posebno seksualnom zloupotrebom**
  - Izjava djeteta o zlostavljanju je uvijek jedan od specifičnih pokazatelja na osnovu koga se može postaviti sumnja da se desilo zlostavljanje.
  - Sumnja da li je dijete, naročito nižeg ili ranog osnovnoškolskog uzrasta, u stanju da pruži činjeničnu izjavu često i profesionalcima predstavlja teškoću u radu na zaštiti dječjeg prava, odnosno prava djeteta da bude zaštićeno od nasilja.
  - Odrasli često postavljaju pitanje da li djeca izmišljaju situaciju nasilja, odnosno da li namjerno optužuju. Po pravilu, ovakva pitanja se češće ponavljaju kada je u pitanju seksualno zlostavljanje.
  - Treba znati da djeca vrlo rijetko govore neistinu o nasilju. Može se desiti da se dijete nalazi u situaciji disociranja iskustava (nesklad između ideje, ponašanja i emocionalnih sadržaja izraženih u istom trenutku) o situacije nasilja i u tom slučaju djeluje konfuzno i ne može se sjetiti datuma, vremena, događaja itd.
  - Na dijete se ponekad vrši pritisak da povuče svoju priču, a ako tu priču roditelji ne prihvataju, znaju da kažu da je ona plod djetetove mašte i da ju je „dijete izmislilo“.
  - Iz istog razloga dešava se da roditelji kažu i da dijete neće biti spremno da o tome razgovara ni sa stručnjacima.

- Što odraslima nije dozvoljeno u razgovoru o iskustvima nasilja sa djetetom?
  - Odraslima nije dozvoljeno da daju obećanja koja neće ispuniti.
  - Nije dozvoljeno govoriti da će zlostavljač odmah biti kažnjen zatvorom.
  - Nije dozvoljeno čuvanje tajne da se ne bi saznala istina. Nedopustivo je da se desi da nastavnik/nastavnica sklopi sa djetetom savez o ćutanju o sumnji da dijete ima iskustvo zlostavljanja ili zanemarivanja.

- Može li osoba koja je prijavila sumnju na zlostavljanje i/ili zanemarivanje biti prijavljena?

- Po našem zakonu to je moguće. Svaka osoba može tužiti drugu, pa i profesionalca, za prijavljivanje nasilja nad djecom. Međutim, u prijavi se ne radi o iznošenju tvrdnji da je neko zlostavljač nego o iznošenju sumnji da se radi o zlostavljanju i/ili zanemarivanju. Konačnu odluku uvijek donosi sud.

- Da li se mora prijaviti svaki slučaj zlostavljanja i zanemarivanja?

Potrebno je prijaviti svaki slučaj zlostavljanja i zanemarivanja za koji postoji sumnja, kao i kada su djeca svjedoci nasilja u porodici ili na drugom mjestu.

Timu centra za socijalni rad treba prepustiti dalju proceduru zaštite djece. U procesu donošenja mjera zaštite i njihovog sprovođenja škola je veoma važan saradnik.

- Što treba imati u vidu tokom razgovora sa djetetom prije razotkrivanja zlostavljanja?

- Kao što je već rečeno, djetetu unaprijed treba reći da ćete morati prekršiti pravilo o povjerenju uz obrazloženje da je zaštita nečije dobrobiti, zdravlja i života naša obaveza. Ovo treba saopštiti na način koji neće uplašiti dijete i dovesti do toga da se ono povuče i da ne želi da sarađuje. Kao što je već rečeno, da bi sam nastavnik/ca imao/la podršku i stručnu pomoć u ovako složenoj situaciji, preporučuje se da uvijek zatraži saradnju sa stručnom službom. Uputno je da nastavnik/ca kome/kojoj se dijete povjerava, koliko je moguće, pribrano sasluša njegovu priču trudeći se da ga ohrabri da ne prekida razgovor. U potrebi da saopšti svoje iskustvo dijete može ometati svaka zbunjenost nastavnika/ce, čuđenje, nevjerica, dramatizacija, sažaljevanje i slično, zapravo sve situacije u kojima nastavnik/ca ne drži pod kontrolom sopstvena osjećanja i ponašanje.

Djetetu će biti olakšano iznošenje sopstvenog iskustva nasilja ukoliko nastavnik/ca za razgovor sa djetetom obezbijedi mjesto gdje će on biti obavljen bez prekidanja i u četiri oka. Sem podrške da je veoma dobro što se dijete odlučilo da ispriča tako ličnu priču, nastavnik/ca u toku prvog razgovora sa djetetom treba da postavlja što manje pitanja, da dozvoli djetetu da saopšti sve što želi, da prihvati i poštuje njegova osjećanja. Razgovor uvijek treba završiti davanjem perspektive (Npr.: Zaista je važno što si odlučio/la da mi ispričaš ovu priču, mada nije bilo lako. To dosta govori o tebi i o tome da si odlučio/la da učiniš nešto da se riješi tvoja sadašnja situacija. U tome nam mogu pomoći i drugi ljudi...)

Potrebno je prijaviti svaki slučaj zlostavljanja i zanemarivanja za koji postoji sumnja, kao i kada su djeca svjedoci nasilja u porodici ili na drugom mjestu.

- Dijete će vjerovatno najprije biti uplašeno i nepovjerljivo kada zna da će uslijediti prijavljivanje neposredno nakon njegovog povjeravanja o iskustvu zlostavljanja.
- U zavisnosti od stepena hitnosti nastavnik/nastavnica će pripremiti dijete na razgovor o zlostavljanju.
- Ima situacija kada se stepen hitnosti reagovanja od strane mini tima može relativno lako procijeniti. To su situacije neposredne ugroženosti djetetovog tjelesnog i psihološkog zdravlja, lične bezbjednosti i života. Međutim, nije uvijek tako. O momentu i brzini reagovanja mini tim će donijeti odluku koja će biti u najboljem interesu djeteta.

4. Aktivnosti na nivou škola – Centar za socijalni rad

Koordinacioni tim organizovaće uz pomoć mentora zajednički sastanak za: upravu škole, koordinacioni tim i tim centra za socijalni rad. Cilj ovog sastanka je upoznavanje škole s aktivnostima tima centra za socijalni rad na polju zaštite djece od zlostavljanja i zanemarivanja, kao i predstavljanje mogućnosti saradnje koje su predviđene protokolom. Poslije sastanka potrebno je obavijestiti nastavničko vijeće o saradnji škole sa lokalnom zajednicom i dati osnovne informacije o formiranju mini tima, obavještanju, pisanju prijave i postupcima sa djecom prije otkrivanja, u toku otkrivanja i pošto se otkrije sumnja da je dijete žrtva nasilja.

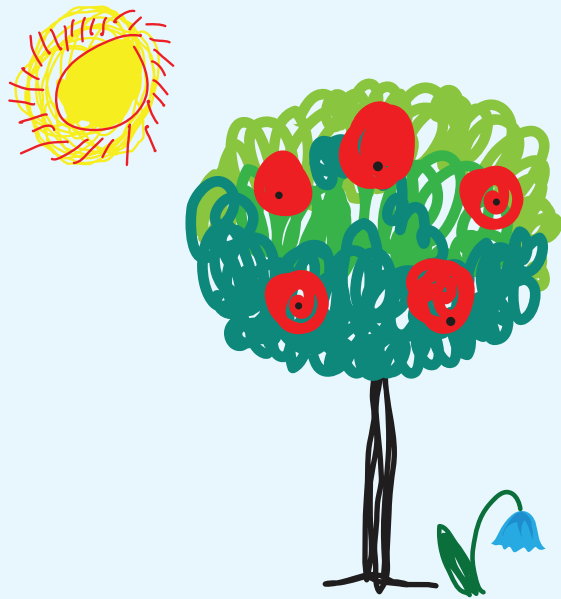
Korak

3.

KORAK 3: Zaštitna mreža uspostavljena i operativna**Hronološki prikaz aktivnosti:**

- Zaštitna mreža
- Edukacija na času odjeljenjskog starješine – sva odjeljenja
- Sistem evidentiranja restitucija ponašanja – sastanak – mentor + uprava škole + nastavičko vijeće
- Soba za time out – stručne službe
- Nadzor od strane koordinacionog tima
- Poštovanje pravila (nastavnici/nastavnice i učenici/učenice – konsultacije i supervizija)
- Supervizija rada u školi od strane mentora (dva sastanka mjesečno)
- Vršnjačka pomoć
- Kutija povjerenja – svi su informisani i uključeni – grupa zadužena za kutiju povjerenja + stručne službe)
- Organizovanje inicijalne grupe (stručni saradnici i odjeljenjske starješine)
- Edukacija inicijalne grupe i širenje volonterske grupe (stručni saradnici)
- Vršnjačka grupa funkcioniše (stručni saradnici)
- Rad sa roditeljima:
  - Program za roditelje na nivou odjeljenja
  - Program za roditelje na nivou razreda
  - Uključivanje roditeljskih udruženja

Nakon prethodnih koraka zaštitna mreža je uspostavljena i operativna, čime je postignuto sljedeće:

- povećana je svjesnost o tome što je nasilje, koje su njegove vrste i koliko je ono rasprostranjena pojava među i nad djecom u školama
- uspostavljene su vrijednosti i pravila u odnosu na nasilje
- u program su uključeni svi učesnici školskog života (djeca, nastavnici, nenastavno osoblje i uprava škole, kao i roditelji)
- ostvarena je saradnja s institucijama socijalne zaštite.

Treći korak je period razrađivanja aktivnosti kojima ćemo podržavati već započete promjene i time jačati uspostavljenu mrežu i omogućiti da škola kontinuirano djeluje u skladu s usvojenim vrijednostima i pravilima.

3.1. Aktivnosti na nivou odjeljenja

Aktivnosti na nivou odjeljenja, odnosno radionice namijenjene časovima odjeljenjskog starješine, omogućiće djeci bolje razumijevanje nasilnog ponašanja, o čemu su prethodno već stekli određena znanja. U tome će im pomoći:

- razumijevanje povezanosti potreba i ponašanja
- emocionalni aspekt potreba i ponašanja
- razumijevanje pojave nasilja iz pozicije žrtve, djeteta koje se ponaša nasilno i posmatrača
- razumijevanje reagovanja na nasilje.

Radionice će pomoći djeci da spoznaju i prožive manje pristupačne aspekte pojave nasilja među djecom i budu spremnija da mijenjaju ponašanje i kao djeca koja trpe nasilje i kao djeca koja se ponašaju na nasilan način i kao posmatrači. Očekuje se da će ove aktivnosti biti motivišuće i za ostale planirane aktivnosti u školi koje su povezane sa sprečavanjem nasilnog ponašanja.

Ovdje će biti prikazan set radionica koje se odnose na prikazane teme.

Napomena za sve radionice i uzraste:

Za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama u skladu sa IROP-om prilagoditi učešće u radionici.

RADIONICA 1

Za uzrast 6-11 godina

POTREBE I PONAŠANJE**Cilj radionice:**

- Upoznavanje djece sa potrebama koje podstiču na ponašanje

Materijal:

- tabla
- kreda

Korak 1

Nastavnik/nastavnica kaže djeci:

- *Razmislite i recite ko vas sve voli, koga ili što vi volite.*
Razgovarati sa djecom u grupi.

Nakon toga nastavnik/nastavnica rezimira:

- *Svoj djeci kao i svim ljudima veoma je važno da vole i da budu voljeni. Ta potreba se zove POTREBA ZA LJUBAVLJU (ovo voditelj piše na tabli).*

Korak 2

Nastavnik/nastavnica dalje govori:

- *Kako se osjećate kada ste nekome važni, značajni, kada vas neko poštuje, kada ste vrijedni, snažni, spretni? Sjetite se neke situacije u kojoj ste o sebi mislili upravo tako.*

Razgovarajte sa djecom o tome zašto im je nešto važno.

Nastavnik/nastavnica rezimira:

- *Ovo je POTREBA ZA MOĆI (voditelj takođe piše na tabli ovo, kao i sva sljedeća objašnjenja potreba).*

Korak 3

Nastavnik/nastavnica se ponovo obraća djeci:

- *Da li postoji neko dijete koje ne voli da se igra, zabavlja, veseli, gleda filmove, bavi se nekim sportom, smišlja kako da što zanimljivije provede vrijeme?*

Kratko razgovarati o tome kako djeca vole da se zabavljaju. Nastavnik/nastavnica zatim kaže:

- *Ovo je POTREBA ZA ZABAVOM (RAZONODOM).*

Korak 4

- *Da li djeca vole da se oblače kako žele, uče ono što žele, igraju se onako kako im se dopada, kažu što misle i kako se osjećaju, biraju društvo koje vole? Djeca, kao i odrasli, žele da se ponašaju po svojoj volji, naravno, ne ugrožavajući druge.*

Voditi kratak razgovor na ovu temu koji nastavnik/nastavnica završava tako što kaže:

- *Ovo je POTREBA ZA SLOBODOM.*

Korak 5

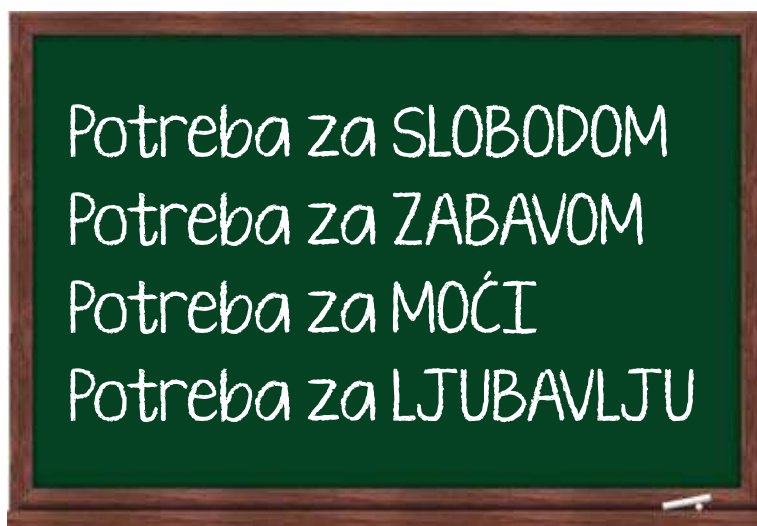
Razgovor o potrebama nastavnik/nastavnica rezimira tako što kaže:

- *Ako su ove potrebe zadovoljene, dijete se osjeća: snažno, vrijedno, priznato, prihvaćeno.*

Korak 6

U završnom razgovoru nastavnik/nastavnica postavlja pitanja:

- *Šta si novo naučio/la u ovoj radionici?*

Za uzrast 12-15 godina
POTREBE I PONAŠANJE

Cilj radionice:

- Upoznavanje djece sa potrebama koje podstiču na ponašanje

Materijal:

- Tabla i kreda
- Papir
- Olovke

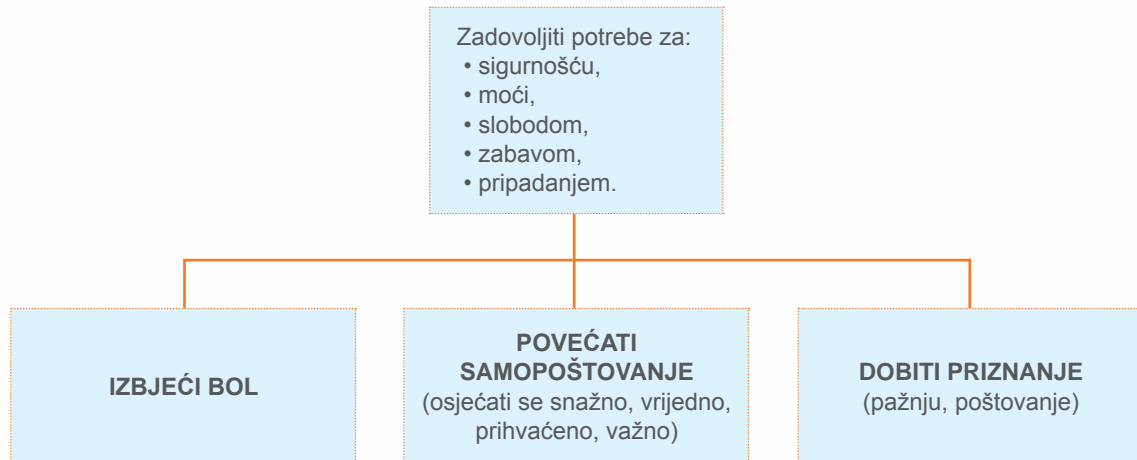
Korak 1

Nastavnik/nastavnica se obraća djeci kratkom pričom o potrebama:

- *Ponašanje je izraz potreba koje neko ima. Svi mi imamo iste potrebe, ali svaka od njih nije jednako važna u svakom momentu. Prepoznajete li neke svoje potrebe? Napišite sve one potrebe kojih se možete sjetiti sada.*

Korak 2

Nakon što učenici/učenice završe sa radom, zamoliti da ih pročitaju koje su potrebe napisali, a nastavnik/nastavnica ih bilježi na tabli.

Korak 4

Kada se završi i ovaj krug, voditelj predstavlja podjelu potreba koje su integrisane u pet grupa:

- Osnovne potrebe: potreba za hranom, pićem i odmorom
- Ljubav (pripadanje)
- Moć (važnost)
- Zabava (uživanje)
- Sloboda

Korak 5

Nastavnik/nastavnica pravi pregled učeničkih potreba i svrstava ih prema Glasserovoj podjeli²¹.

Korak 6

Jednostavnim brojanjem učenike/učenice podijeliti u male grupe. Svima reći:

- *Porazgovarajte među sobom i sjetite se više primjera kada ste se osjećali snažno, vrijedno, prihvaćeno, važno, slobodno, opušteno.*

Korak 7

Izjesticoci iz malih grupa upoznaju sve učenike/učenice sa svojim primjerima. Pažnja nastavnika/ nastavnica usmjerena je na primjerenost ili neprimjerenost situacija koje djeca iznose. Ukoliko se u toku razgovora pojavi i neka neprimjerenost situacija u kojoj se učenici/učenice osjećaju snažno ili vrijedno, kazati da će na sljedećoj radionici biti više pojašnjenja o takvim primjerima.

Korak 8

Razgovor u cijeloj grupi voditi postavljajući dva pitanja:

- *Što ste u toku ove radionice novo saznali?*
- *Da li je nešto na vas ostavilo poseban utisak?*

²¹ Glasser, William: Teorija izbora, Alinea, Zagreb, 2000.

RADIONICA 2

Za uzrast 6-11 godina

KAKO POTREBE MOGU BITI ZADOVOLJENE**Cilj radionice:**

- Iskustvo povezanosti potreba i primjerenog/neprijemljenog ponašanja kojim se one zadovoljavaju

Materijal:

- Fotokopirani i izrezani radni listovi 1 i 2 (radionica za uzrast od 6 do 11 godina)
- Papirići na kojima su nacrtani različito obojeni cvjetići. Oni služe za podjelu učenika/učenica u male grupe. Ako djecu dijelite u petočlane grupe, onda imate 5 crvenih, 5 plavih, 5 žutih... cvjetića.
- Pano. Najjednostavnije je ova dva naslova napisati na papiru veličine polovine pakpapira koji ćete dati svakoj grupi.
- Makaze
- Ljepilo

DIJETE SE PONAŠA
NEPRIHVATLJIVO
(SVOJE POTREBE
ZADOVOLJAVA NA
NEPRIHVATLJIV NAČIN)

DIJETE SE PONAŠA
PRIHVATLJIVO
(SVOJE POTREBE
ZADOVOLJAVA NA
PRIHVATLJIV NAČIN)

Korak 1

Nastavnik/nastavnica počinje radionicu:

Djeca se u školi ponašaju na različite načine:

- *Neka djeca se ponašaju tako da ne ometaju drugu djecu, ne ljute ih, ne guraju ili ne tuku, ne prave drugima štetu, ne smetaju nikome na času.*
- *Ima djece koja ometaju drugu djecu, guraju, tuku i rugaju im se, a vrlo često su nemirni i na času.*

Pretpostavljam da vama nije problem da razlikujete prvo od drugog ponašanja.

Korak 2

Djecu podijeliti u male grupe 4-5 članova pomoću cvjetića.

Kada se formiraju male grupe, nastavnik/nastavnica dalje govori:

- *Svaka grupa će dobiti komad papira na kome je u jednoj rečenici opisano kako se dijete ponaša (radni listovi 1 i 2). Vaš je zadatak da izrežete radne listove i dobijete papirić sa jednom rečenicom koja opisuje ponašanje. Te papiriće zalijepite ispod naslova koji se nalazi na panou.*

NAPOMENA

Ukoliko se radi s uzrastom na kome djeca još nijesu ovladala čitanjem, učitelj/učiteljica čita rečenice, a djeca saopštavaju kome tipu ponašanja pripadaju.

Korak 3

Nakon završetka rada grupe prezentiraju svoje panoe.

Korak 4

Voditelj integriše razgovor o potrebama i ponašanju tako što pored svake nalijepljene rečenice kaže ili napiše karakteristike i prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja (kao u tabeli).

KADA SVOJE POTREBE DJECA ZADOVOLJAVAJU PRIMJERENO	KADA SVOJE POTREBE DJECA ZADOVOLJAVAJU NEPRIMJERENO
(PRIHVATLJIVO/PRIMJERENO)	(NEPRIHVATLJIVO/ NEPRIMJERENO)
<ul style="list-style-type: none"> - Znamo da poštujemo pravila ponašanja. - Želimo da ne povređujemo druge. - Znamo da uvažavamo i svoja i tuđa osjećanja. - Saosjećamo sa njima („uđemo u tuđu kožu“). - Možemo da se kontrolišemo (imamo dobru samokontrolu). - Umijemo da koristimo svoje riječi primjereno. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ne poznajemo pravila ili ih zaboravljamo. - Ne želimo ili zaboravljamo da pazimo da ne povrijedimo druge. - Ne vodimo računa ili nam nije važno šta osjećaju drugi. - Ne znamo ili ne možemo „da uđemo u tuđu kožu“. - Zaboravljamo, ne želimo ili ne znamo da svoje riječi koristimo primjereno. - Nemamo dobru samokontrolu.

Pomoć voditelju radionice:

JA MORAM DA IZAĐEM U TOKU ČASA ČAK I KADA ME UČITELJ/UČITELJICA OPOMINJE.

(Nepoštovanje pravila)

NEKA TE BOLI, SLOMIČU TE.

(Povređivanje, nedostatak saosjećanja)

NE INTERESUJE ME – NEKA SE LJUTI.

(Neuvažavanje tuđih osjećanja)

JA NE ZNAM KAKO JE NJEMU JER NIJESAM NA NJEGOVOM MJESTU.

(„Ne može da uđe u tuđu kožu“ – nema saosjećanja)

KADA ME UHVATI BIJES, MOGU SVAŠTA DA URADIM.

(Nema dobru samokontrolu)

ZNAM DA JE ON BUBALICA.

(Zaboravljamo, ne želimo ili ne znamo da svoje riječi koristimo primjereno.)

SA ČASA MOGU DA IZAĐEM SAMO AKO MI UČITELJ/UČITELJICA DOZVOLI.

(Znamo da poštujemo pravila ponašanja.)

NE ŽELIM DA TE POVRIJEDIM.

(Znamo da ne treba povređivati druge.)

DA SAM NA NJENOM MJESTU, OSJEČALA BIH SE VESELO.

(Saosjećamo, možemo da „uđemo u tuđu kožu“.)

KADA SAM LJUTA PAZIM DA NE ISPAŠTAJU DRUGI.

(Znamo da uvažavamo i svoja i tuđa osjećanja.)

ČINI MI SE DA ŽELIŠ MNOGO TOGA DA NAUČIŠ.

(Podrška i razumijevanje)

Voditelj zaključuje:

Ponašamo se u skladu s onim kako sebe vidimo i u što vjerujemo.

Korak 5

Radionicu završiti razgovorom podstaknutim sljedećim pitanjima:

- Da li ste u ovoj radionici otkrili nešto novo, nešto o čemu do sada niste razmišljali ili niste znali?
- Što vam se u ovoj radionici najviše dopada?

RADNI LIST 1

Ja moram da izađem u toku časa čak i kada
me učitelj/učiteljica opominje.

Neka te boli, slomiću te.

Ne interesuje me – neka se ljuti.

Ja ne znam kako je njemu jer nijesam na
njegovom mjestu.

Kada me uhvati bijes,
mogu svašta da uradim.

Znam da je on bubalica.

RADNI LIST 2

Sa časa mogu da izađem samo ako mi
učitelj/učiteljica dozvoli.

Ne želim da te povrijedim.

Ne želim da te rastužim.

Da sam na njenom mjestu, osjećala bih se
veselo.

Kada sam ljuta, pazim da ne ispaštaju drugi.

Čini mi se da želiš mnogo toga da naučiš.

NAPOMENA

Analizu potreba i ponašanja, koristeći se shemama ovih radionica, možete raditi na:

- primjerima koje iznose djeca
- primjerima iz priča i filmova.

Važno je da nastavnik/nastavnica uvijek ima na umu da ne smije dozvoliti etiketiranje koristeći se riječima kao što je „nasilnik“ ili „zlostavljač“.

Za uzrast 12-15 godina

KAKO POTREBE MOGU BITI ZADOVOLJENE

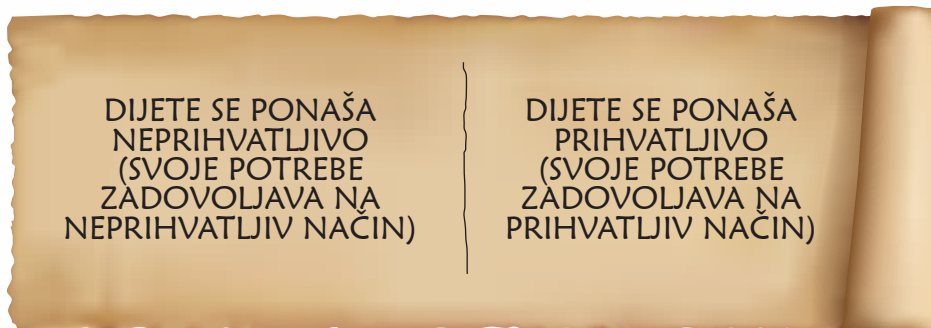
Cilj radionice:

- Iskustvo povezanosti potreba i primjerenog/neprijemljenog ponašanja kojim se one zadovoljavaju

Materijal:

- Papiri za dijeljenje velike grupe na male grupe. Na papiru A4 napisati po jedan broj. Imaćete onoliko broj papira koliko želite grupa u odjeljenju. Svaki papir A4 biće izrezan na onoliko dijelova koliko mala grupa ima članova.
- Pano. Najjednostavnije je ova dva naslova napisati na papiru veličine polovine pakpapira koji ćete dati svakoj grupi.
- Papir
- Olovke

Korak 1

Podijelite veliku grupu u nekoliko manjih od 4 do 5 članova. Podjelu uraditi tako što će učenici/učenicke izvlačiti po principu slučajnosti jedan komad papira, a zatim će tražiti učenike/učenicke sa čijim će djelovima papira napraviti jedan broj.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica se obraća djeci:

- Sjetite se primjera (situacije) kada se neki učenik/učenica ponašao/la na neprihvatljiv (neprijemljen) način prema nekom drugom učeniku/učenici.
- Sjetite se neke situacije kada se učenik/učenica u odnosu prema drugom učeniku/učenici ponašao na prihvatljiv (primjeren) način.

Korak 3

Nastavnik/nastavnica kaže:

- U malim grupama pokušajte da otkrijete koje je svoje potrebe dijete htjelo da zadovolji u vašem primjeru ili u vašim primjerima. Analizirajte ponašanje djeteta, odnosno porazgovarajte o tome što je karakteristično za ponašanje o kome razgovarate, da li je ono primjereno ili neprimjereno.
- Ukoliko imate vremena, analizirajte u grupi nekoliko primjera kojih se možete sjetiti.
- Grupama podijeliti panoe Primjereno/Neprimjereno ponašanje.

Korak 4

Nastavnik/nastavnica pita učenike/učenice:

1. Što dijete ne može ili ne umije kada svoje potrebe zadovoljava na neprihvatljiv način – neprimjereno (ometajući ili na razne načine ugrožavajući drugu djecu ili druge ljude)?
2. Što dijete treba da zna, umije i može da bi svoje potrebe zadovoljilo na prihvatljiv način – primjereno (ne ometajući drugu djecu i druge ljude i ne čineći neprilike)?

Korak 5

Predstavnik svake grupe čita grupne komentare i odgovore na oba pitanja, a nakon svih pročitanih komentara voditelj integriše potrebe i ponašanje na sljedeći način:

KADA SVOJE POTREBE DJECA ZADOVOLJAVAJU PRIMJERENO (PRIHVATLJIVO/PRIMJERENO)	KADA SVOJE POTREBE DJECA ZADOVOLJAVAJU NEPRIMJERENO (NEPRIHVATLJIVO/ NEPRIMJERENO)
<ul style="list-style-type: none"> - Znamo da poštujemo pravila ponašanja. - Želimo da ne povređujemo druge. - Znamo da uvažavamo i svoja i tuđa osjećanja. - Saosjećamo sa njima („uđemo u tuđu kožu“). - Možemo da se kontrolišemo (imamo dobru samokontrolu). - Umijemo da koristimo svoje riječi primjereno. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ne poznajemo pravila ili ih zaboravljamo. - Ne želimo ili zaboravljamo da pazimo da ne povrijedimo druge. - Ne vodimo računa ili nam nije važno šta osjećaju drugi. - Ne znamo ili ne možemo „da uđemo u tuđu kožu“. - Zaboravljamo, ne želimo ili ne znamo da svoje riječi koristimo primjereno. - Nemamo dobru samokontrolu.

Sljedeći zadatak za male grupe:

1. Na osnovu komentara iz prethodnog koraka razgovarajte i napišite kako sebe vidi i doživljava dijete koje se ponaša na:
  - neprimjeren (neprihvatljiv) način,
  - primjeren (prihvatljiv) način.
2. U što vjeruje dijete koje se ponaša na:
  - neprihvatljiv način,
  - prihvatljiv način.

Korak 6

Nakon iznošenja grupnih komentara, voditelj integriše i ovu fazu tako što kaže:

Ponašamo se u skladu s onim:

1. *kako sebe vidimo (što o sebi mislimo),*
2. *u šta vjerujemo.*

Korak 7

Razgovarati u velikoj grupi na temu: Šta sam naučio/naučila iz današnje radionice.

RADIONICA 3

Za sve uzraste

OSJEĆANJA I ULOGE**Cilj radionice:**

- Empatijsko razumijevanje pozicija djeteta koje trpi nasilje, djeteta koje se ponaša nasilno i djeteta koje posmatra

Materijal:

- Tabla i kreda

Korak 1

Učenike/učenice podijeliti u male grupe „igrom atoma“. Učenici/učenice šetaju po učionici. Kada nastavnik/nastavnica kaže: „Atom 5“, petoro najbližih se uhvati za ruke, a kad kaže: „Atom 4“, četvero najbližih se uhvati za ruke. Igra se završava kada se nakon ponovnog kretanja djece po učionici formiraju male grupe od tri člana („Atom 3“, kada se troje djece uhvati za ruke).

Korak 2

Nastavnik/nastavnica se obraća grupama:

- *Svaka grupa će se sjetiti primjera nekog oblika nasilnog ponašanja koje se dogodilo među učenicima/učenicama. U svakoj grupi jedan učenik/učenica će biti dijete koje se ponaša nasilno, dijete koje je žrtva tog ponašanja i dijete svjedok nasilnog ponašanja. Odglumićete scenu koju ste izabrali.*
- *Naći više primjera i odigrati ih.*

Primjer:

- *Ja sam A kome/kojoj se desilo da je B udari. Osjećao/la sam se...*
- *Ja sam B. Kada sam udario/la A, osjećao/la sam se...*
- *Ja sam C. Kada sam vidio/la što je B uradio/la A, osjećao/la sam se...*

Korak 3

Nakon rada u malim grupama i povratka u veliki krug nastavnik/nastavnica pozove da sva „djeca koja trpe nasilje“ saopšte svoja osjećanja, koja će biti zabilježena na tabli. Zatim će isto učiniti za „djecu koja su se ponašala nasilno“ i na kraju za „djecu svjedoke“. Bilježe se sva osjećanja.

Ukoliko se desi da su zabilježena osjećanja „djeteta koje se ponašalo na nasilan način“, kao što su: osjećao/la sam se dobro, snažno ili moćno, ponovo razgovarati sa djecom o tome na koji način zadovoljavamo svoje potrebe (Tabela iz radionice 2).

Nakon toga nastavnik/nastavnica integriše ovaj dio radionice tako što će postaviti nekoliko pitanja:

- *Što nam govore sva ova osjećanja? Da li nam ona govore o tome da od nasilja među djecom trpe svi: ne samo djeca koja su pretrpjela određeno nasilno ponašanje, nego i djeca koja se ponašaju nasilno, a i svjedoci.*

Korak 4

U velikom krugu sva djeca govore o tome koji su doživljaj saznanja iz ove radionice za njih bili posebno značajani.

RADIONICA 4

Za sve uzraste

STANI NA TUĐA STOPALA**Cilj radionice:**

- Iskustvo promjene pozicije uloga u cilju empatijskog razumijevanja vršnjačkog nasilja

Materijal:

- „Stopala“ od papira
- Trodjelne pazle (slagalice). Napravićete ih tako što izrežete komad papira veličine npr. polovine papira A4 na tri nesimetrična dijela koji, kada oni spoje, čine jednu cjelinu.

Korak 1

Veliku grupu podijeliti na više tročlanih grupa pomoću trodjelnih pazli. Učenici/učenice slučajnim izborom uzimaju po jedan dio trodjelnih pazli i traže sa koja dva učenika/učenice mogu sastaviti jednu cjelinu.

Korak 2

Kada se male grupe formiraju, nastavnik/nastavnica poziva da se svaka od njih sjeti jednog primjera nasilnog ponašanja jednog učenika/učenice prema drugome. Tri učenika/učenice će podijeliti uloge. Svi imaju svoja „stopala“ od papira. Učenik/učenica koja igra ulogu djeteta koje trpi nasilje na svojim stopalima napisće „učenik/ca koji/a trpi nasilje“, „učenik/učenica koji/a se ponašao/la nasilno“ napisće „učenik/učenica koji/a se ponaša nasilno“ i „svjedok“ će napisati svoju ulogu na „stopalima“.

Korak 3

Tročlane grupe odglume svoje uloge na mjestu koje su same izabrale. Kada završe s igranjem ovih prvih uloga, svaki od članova grupe pomjera se za jedno mjesto udesno, „dijete koje se ponaša nasilno“ staje na „stopala“ „svjedoka“, „svjedok“ na stopala „djeteta koje se ponaša nasilno“. Ponovo se odigra situacija, a nakon toga se napravi i treća promjena uloga.

Korak 4

Svi članovi malih grupa vraćaju se u veliki krug. Nastavnik/nastavnica poziva sve učenike/učenice da iznesu svoje viđenje situacije, da razmisle i kažu što su naučili u ulozi žrtve, djeteta koje se ponaša nasilno i svjedoka.

RADIONICA 5

Za uzrast 6-11 godina

KAKO ODRASLI REAGUJU NA POTREBE DJECE: PET POZICIJA MOĆI**Cilj radionice:**

- Upoznavanje sa pozicijama moći u odnosu na ponašanje

Materijal:

- Papiri
- Olovke

Korak 1

Navesti primjer:

- *Osmogodišnji učenik povremeno uništava školski pribor djevojčice koja sjedi u klupi ispred njega. Djevojčica to zna i vrlo je uplašena da joj se to ponovo ne desi. Ona obično svoje sveske i knjige daje na čuvanje drugarici kad god sama ne može da brine o njima. Jednoga dana dok je na času matematike na tabli radila zadatak, dječak je uspio da uzme njenu svesku i iz nje pocijepa nekoliko listova.*

Da ste učitelj/učiteljica ovom djetetu, **kakva bi bila vaša reakcija?****Korak 2**

Pozvati djecu da se u parovima dobrovoljno odluče za uloge učitelja/učiteljice i dječaka kome sami mogu dati ime. Uloge se mogu mijenjati.

Učitelj/učiteljica podstiče dijete u ulozi učitelja/učiteljice da kaže koja bi bila njegova reakcija na opisano ponašanje učenika/učenice. Podstiče se spontanost u izražavanju: *Kaži što ti prvo padne na pamet.* Parovi učenika/učenica glume svoje uloge pred cijelom odjeljenjem.

Korak 3

Učitelj/učiteljica bilježi reakcije učenika/učenica u ulozi učitelja/učiteljica i sam/a određuje poziciju moći i objašnjava ih djeci na pristupačan način.

Tabela koja nastavnicima/cama može pomoći u određivanju pozicija moći²²:

	KAZNA		DISCIPLINOVANJE		RESTITUCIJA
	ONAJ KOJI KAŽNJAVA	ONAJ KOJI OKRIVLJUJE	POZICIJA PRIJATELJA	POZICIJA POSMATRAČA	POZICIJA VODITELJA
RADIMO	Vičem, prozivam	Moralizujem	Tražim izgovore	Sabiram i mjerim	Postavljam pitanja
KAŽEMO	Ako tako ne učiniš, ja ću...	Trebao/la si to znati bolje	Uradi to za mene!	Koje je pravilo?	U što vjerujemo?
OSJEĆANJA DJETETA	Krivica, odbacivanje	Stid Osjećanje krivice	Zavisnost	Prilagođavanje	Jačanje snaga
ODGOVOR UČENIKA	Nije me briga	Žao mi je	Mislio/la sam da smo prijatelji	Koliko ozbiljno, koliko dugo?	Kako to mogu popraviti?
REZULTAT	Ponavljanje	Slaba slika o sebi	Slabost (ne jača dijete)	Usmjereno posljedići	Samorestitucija
	Izbjegavanje boli		Dobijanje priznanja od drugih		Samopoštovanje

Korak 4

Učitelj/učiteljica poziva djecu da navedu još neke reakcije učenika/učenica u ulogama učitelja/učiteljica na pomenutu situaciju. Nakon svake reakcije on/ona odredi i objasni poziciju moći.

Da bi bilo interesantnije, traže se novi primjeri za igranje uloga i novi volonteri. Poslije svakog igranja uloga učitelj/učiteljica daje objašnjenja. Ukoliko se nijesu pojavile reakcije učenika/učenica iz svih pozicija moći, nastavnik/nastavnica sam daje primjer takvog reagovanja.

Učitelj/učiteljica objašnjava i poziciju „voditelja“.

Korak 5

Učitelj/učiteljica podstiče razgovor o načinima reagovanja u velikoj grupi. On, takođe, pita učenike/učenice što misle o tome kako se ponašanje učenika mijenja ako učitelj/učiteljica reaguje kao u datim primjerima.

²² Restitucija i disciplinovanje ppt . Pripremila: Snježana Pejnović – materijal dobijen od UNICEF-a Hrvatske

RADIONICA 5

Za uzrast 12-15 godina

KAKO ODRASLI REAGUJU NA POTREBE DJECE: PET POZICIJA MOĆI**Cilj radionice:**

- Upoznavanje sa pozicijama moću u odnosu na ponašanje

Materijal:

- Fotokopirati Radni list 3 u onolikom broju primjeraka koliko ima malih grupa
- Papiri
- Olovke

Korak 1

Navesti primjer:

- *Osmogodišnji učenik povremeno uništava školski pribor djevojčice koja sjedi u klupi ispred njega. Djevojčica to zna i vrlo je uplašena da joj se to ponovo ne desi. Ona obično daje svoje sveske i knjige na čuvanje drugarici kad god sama ne može da brine o njima. Jednoga dana dok je na času matematike na tabli radila zadatak, dječak je uspio da uzme njenu svesku i iz nje pocijepa nekoliko listova.*

Da ste učitelj/učiteljica ovom djetetu kakva bi bila vaša reakcija?

Dozvolite sebi da budete spontani i napišete prvu rečenicu koja vam padne na pamet. Ne treba da se bojite da ćete napraviti grešku.

Korak 2

Voditelj podijeli papire i olovke članovima grupe. Kaže im da napišu svoju reakciju.

Korak 3

Podijelite veliku grupu na nekoliko manjih od 4 do 5 članova koji će porazgovarati o svojim reakcijama. Podjelu uradite kroz igru na neki od prethodno opisanih načina.

Korak 4

Svakoj grupi voditelj dijeli Radni list 3 na kome je dat opis svih pozicija moći. Zadatak grupe je da na osnovu diskusije procijeni individualne reakcije i napiše poziciju iz koje je ona proistekla. Nastavnici se i u ovom slučaju mogu koristiti tabelom koja je prikazana u radionici za uzrast od 6 do 11 godina.

Korak 5

Sada svaka grupa saopštava svoje reakcije i napisane pozicije. Nastavnik/nastavnica bilježi ih na tabli i reaguje ako je neka od pozicija nejasno ili neprimjereno određena. On/ona objašnjava i ulogu „voditelja“.

Korak 6

U završnom krugu razgovarati na temu:

- *Koji su vaši utisci o ovim načinima reagovanja.*

RADNI LIST 3

POZICIJA ONOGA KOJI KAŽNJAVA

Nekada je ovaj pristup tj. pozicija bila vrlo odomaćena i u porodicama i u školama. Da bi se dijete dovelo u red, bilo je kažnjavano i to pred drugima.

Kazne uključuju oblike ponašanja kao što su:

- izlaganje tjelesnom bolu zbog lošeg ponašanja, greške ili prestupa, neprimjerenog ponašanja
- grubo postupanje, vrijeđanje, ponižavanje.

Tjelesna kazna je najočiglednija jer ostavlja tragove. Manje vidljivo je emocionalno kažnjavanje: sarkazam, ponižavanje, povređivanje i socijalna izolacija.

Osoba koja kažnjava koristi se ljutnjom, kritikom, ponižavanjem ili tjelesnom kaznom. Ona obično kaže: „Učini kako ti kažem: tako i tako.“ Ovakav pristup tj. pozicija koristi se negativnom kontrolom.

POZICIJA ONOGA KOJI OKRIVLJUJE

Roditelji i nastavnici/nastavnice koji se loše osjećaju kažnjavajući dijete često odluče da se promijene. Oni se tako trude da kod djeteta podstaknu osjećanje krivice zbog učinjene greške, smatrajući to važnim za njihovo vaspitanje. Uvjereni su da se vremenom neprimjerenom ponašanje djeteta može kontrolisati.

Onaj koji okrivljuje koristi se ćutanjem, izbjegavanjem pohvala i ohrabrivanja. Naglašava krivicu i moralizuje da bi kažnjavao. Onaj koji okrivljuje pita: „Zašto nisi učinio/la ono što je trebalo?“

Ovakav pristup tj. pozicija koristi se negativnom kontrolom.

POZICIJA PRIJATELJA

Dijete razvija zavisnost kada se ponašanjem prilagođava nekom drugom (nastavniku/nastavnici ili roditelju). U ovakvom odnosu djetetu je vrlo teško da izgradi samostalnost, odredi ono što samo želi i prihvati odgovornost. Nekada se mogu pojaviti i otpori djeteta prema ovakvoj zavisnosti.

Podsticanje odnosa prijateljstva odraslih sa djetetom zadovoljava potrebu djeteta za vezivanjem i ono postaje otvoreno za ostale sadržaje koje treba da primi od odraslih, nastavnika/nastavnica na primjer. Ovo je naročito važno za djecu koja tu podršku nemaju kod kuće ili u društvu vršnjaka.

Pozicija prijatelja je ograničavajuća kada djetetu treba pomoći da razvije nezavisnost, jer prijatelj kaže: „Učini mi to!“. A treba reći: „Učini to za sebe.“

Ovakav pristup tj. pozicija primjenjuje pozitivnu kontrolu, jer nije kažnjavajuća u bilo kom smislu.

POZICIJA POSMATRAČA

Posmatrač koristi disciplinu po principu nagrađivanja prihvatljivog ponašanja ili uskraćivanja ako je ponašanje neprimjereno. „Posmatrači“ se koriste pravilima i ograničenjima. Ako se nastavnik/nastavnica ponaša dosljedno, učenik/učenica će naučiti da se prilagođava da bi izbjegao/la neugodnosti, odnosno vodiće računa da se ponaša primjereno.

Za dobro obavljen zadatak dijete će biti nagrađeno, a za nedovoljno dobro ponašanje nagradu će mu biti uskraćena. („Ako ne dobiješ 5 iz matematike, nećeš ići na ekskurziju.“)

Ovakav pristup tj. pozicija zasniva se na pozitivnoj kontroli.

POZICIJA VODITELJA

U ovoj poziciji nastavnik/nastavnica najviše koristi restituciju (nadoknada, popravljavanje učinjene štete), mada se može dodatno pomagati i pozicijom „posmatrača“ i „prijatelja“.

Osnovni pristup voditelja je da učenik/učenica mora mnogo da radi da popravi svoje neodgovorno ponašanje. Naglasak nije na tome da dijete snosi posljedice svoga ponašanja nego da nadoknadi štetu djetetu kome je ona učinjena. (On će reći: „Kako ćeš to popraviti? Kada bi to moglo biti?“)

RADIONICA 6

Za sve uzraste

PRIJEDLOZI ZA NADOKNADU ŠTETE KOJE SMIŠLJA DIJETE**Cilj radionice:**

- Uvođenje djece u postupak traženja nadoknade za počinjenu štetu ili grešku u skladu sa vrijednostima.
- Izrada plakata s idejama za nadoknadu štete

Materijal:

- Papir za plakat veličine hamera

Korak 1

Nastavnik/nastavnica započinje radionicu:

Ako je cilj da se spriječi neprihvatljivo ponašanje i pomogne djetetu da samo donosi odgovorne i zrele odluke, onda ono treba da zna da svojim ponašanjem može da nadoknadi štetu ili učinjenu grešku, sve ono što je dobro za nekoga u skladu sa vrijednostima. Postoje neke važne karakteristike ponašanja koje se nudi kao nadoknada štete. Ono treba da bude:

- *povezano sa ponašanjem i prekršenim pravilom (povrijeđenom vrijednošću) kako bi imalo smisla*
- *moguće, ostvarljivo*
- *od pomoći djetetu u promjeni ponašanja*
- *podsticaj za samokontrolu (tako da dijete uvidi dobrobiti pridržavanja pravila)*
- *ne preoštro, jer oštre posljedice imaju istu poruku kao i blaže.*

Korak 2

Podijeliti veliku grupu na nekoliko manjih pomoću jedne od već navedenih igara. Svakoj grupi reći:

Smislite nekoliko primjera u kojima je jedno dijete povrijedilo ili nanijelo štetu drugom djetetu, a zatim napišite prijedloge za popravlanje štete za sve situacije.

SITUACIJA – POVREDA/ŠTETA	NADOKNADA
1. _____	_____
2. _____	_____
3. _____	_____

Primjer:

SITUACIJA – POVREDA/ŠTETA	NADOKNADA
1. <u>Učenik/ca vrijeđa drugog/dругu učenika/cu</u>	<u>Reći nekom drugom učeniku /ci nešto lijepo</u>
2. <u>Učenici/ce gađaju kamenjem po sportskom terenu pored škole.</u>	<u>Treba da očiste teren i smisle nešto pozitivno što će učiniti, a vezano je za sportski teren</u>
3. <u>Učenici/ce pišu po zidu</u>	<u>Dogovoriti se da se očisti zid i da organizuju ukrašavanje nekog školskog zida crtežima</u>
4. <u>Dijete je uhvaćeno u krađi</u>	<u>Dijete vraća ukradenu stvar i pita dijete koje je oštećeno što može učiniti da grešku popravi</u>
5. <u>Djeca se guraju ulazeći u odjeljenje ili školu</u>	<u>Djeca predlažu i prave plan za primjerenije ponašanje u ovoj situaciji</u>
6. <u>Dijete bježi sa nastave</u>	<u>Planira kako nadoknaditi propušteno</u>
7. <u>Učenici/ce pričaju na času</u>	<u>Treba da izaberu nešto što mogu učiniti za odjeljenje</u>

Korak 3

Napravite spisak mogućih situacija i odgovarajućih nadoknada štete koje treba da posluže kao ideje u nekim budućim realnim situacijama.

Korak 4

U velikoj grupi razmijeniti utiske djece iz ove radionice.

RADIONICA 6

Za sve uzraste

RESTITUCIJA (NADOKNADA ŠTETE)**Cilj radionice:**

- Ovladavanje postupkom restitucije

Materijal:

- Plakat sa pravilima
- Plakat sa vrijednostima
- Plakat s idejama za nadoknadu štete

Korak 1

Nastavnik/nastavnica poziva djecu da se sjete primjera nasilnog ponašanja. Zatim traži volontere koji će odigrati situacije tako što će jedno dijete biti u ulozi djeteta koje trpi nasilje, a drugo u ulozi djeteta koji se ponaša nasilno.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica sprovodi proces restitucije prema postupku koji je već objašnjen. Traži nekoliko parova volontera koji glume različite situacije kako bi se postupak restitucije učinio razumljivim za djecu.

Korak 3

Ponovo tražiti od učenika/učenica da glume primjere, a postupak restitucije voditi kao u situaciji kada:

- žrtva prihvata nadoknadu štete
- žrtva ne prihvata nadoknadu štete.

Korak 4

U cijeloj grupi razgovarati sa djecom o utiscima iz ove radionice.

RADIONICA 8

Za sve uzraste

DOGOVORENE POSLJEDICE**Cilj radionice:**

- Predlaganje postupaka koji će se sprovesti u situacijama lakšeg kršenja discipline

Materijal:

- Nije potreban

Korak 1

Olujom ideja napraviti listu situacija lakšeg kršenja discipline, kao što su pričanje na času, guranje pri ulasku u učionicu... itd.

Korak 2

Olujom ideja, takođe, napraviti listu postupaka koji će se sprovesti u tim situacijama tako da svako ponašanje koje predstavlja kršenje discipline proizvodi odgovarajuću posljedicu.

Korak 3

Dogovoriti se o tome ko će i u kom roku napraviti listu ponašanja i dogovorenih posljedica kako bi se one koristile u svakodnevnom životu škole.

Preventivni program

Ovdje ćemo dati prikaz seta radionica koje imaju vrlo važnu ulogu u očuvanju podsticajne atmosfere u razredu i praktično pripadaju oblasti primarne prevencije nasilnog ponašanja. One su u funkciji održavanja prethodno uspostavljene atmosfere u školi usmjerene na prevenciju i suzbijanje nasilja. Bilo bi poželjno da se ponuđene radionice i njihova realizacija planiraju godišnjim planom rada škole u okviru časova odjeljenjskog starješine ili kroz aktivnosti koje sprovodi stručna služba škole.

Ove su radionice podijeljene u nekoliko grupa:

- Nekonfliktna komunikacija,
- Kooperativni odnosi,
- Afirmativna komunikacija,
- Razumijevanje različitosti,
- Podsticanje empatije (saosjećanja),
- Kontrola ljutnje, tuge, straha i napetosti.

Važno je ponoviti da učešće djece sa posebnim obrazovnim potrebama u radionicama treba prilagoditi u skladu sa IROP-om.

RADIONICA 1

Za sve uzraste

KOOPERACIJA²³**Cilj radionice:**

- Razvijanje vještina kooperativne komunikacije koja je posvećena temama u vezi sa s nasiljem

Materijal:

- Fotokopija priče (za svaku grupu po jedna)
- Veliki papiri za crtanje
- Boje ili flomasteri

Korak 1

Uzrast 6-11 godina

Početna aktivnost: *Zajednička pantomima*

Napraviti male grupe (četiri do šest članova) čiji je zadatak da predstave pantomimom neku situaciju, neku temu, događaj ili objekat po sopstvenom izboru. Kada se grupe dogovore i uvježbaju svoju pantomimu, jedna po jedna se predstavljaju ostalim grupama, koje treba da pogode šta je predstavljeno pantomimom i podrže ih aplauzom.

Uzrast 12-15 godina

Početna aktivnost: *Zajednička priča*

Voditelj otpočne priču rečenicom: „Kada su se sreli...“, pljesne rukama i kaže ime učenika/učenice koji treba da nastavi dalje. Kada ovaj učenik/učenica kaže rečenicu kojom nastavlja priču, isto uradi i svaki sljedeći i tako redom dok svi učenici/učenice ne uzmu učešća u pravljenju zajedničke priče.

Korak 2

Učesnike/učesnice velike grupe podijeliti na nekoliko grupa od 4 do 5 članova. Podjelu izvršiti prostim brojanjem.

Korak 3

Svaka grupa dobije radni materijal na kome je ispisan tekst:

- *Dječak B i djevojčica A došli su u novu školu da nastave školovanje. Oni pripadaju drugoj naciji i različitoj kulturi od onih koje su poznate u toj školi. Dječak i djevojčica često su izloženi pogrđnim imenima za vrijeme školskih odmora. Vi ste grupa koja je odlučila da napravi školski plakat čija bi poruka bila: „Sva djeca imaju pravo da budu različita“.*

²³ U ovoj radionici samo se Korak 1 razlikuje u odnosu na uzrast.

Korak 4

Nacrtajte plakat tako da svi učestvujete i da on bude djelo vašeg zajedničkog rada.

Korak 5

Male grupe nalaze prostor za rad po sopstvenom izboru. Kada završe sa radom, vraćaju se u veliki krug.

Korak 6

Nakon završetka rada svaka grupa prezentira svoj rad. Voditelj postavlja pitanja:

- *Kako su se složili oko načina rada?*
- *Kako su radili zajedno?*
- *Kako su se osjećali dok su radili zajedno?*

VARIJACIJE

1. Dječaka A svakodnevno u školskom dvorištu čekaju stariji učenici/učenice koji mu prijeteći i plašeći ga traže novac. Vi ste grupa učenika kojoj je sve to poznato i koja želi da pokaže da treba zaštititi djecu od nasilja. U tom cilju vaša grupa želi da napravi plakat koji bi imao odgovarajuće značenje. (Sva djeca imaju pravo da budu zaštićena od nasilja.)
  - Ostali koraci se ponavljaju.
2. U tvom razredu (školi) često možete čuti da se djeca uzajamno oslovljavaju pogrdnim imenima. Vi ste grupa koja smatra da takvo obraćanje veoma kvari odnose među djecom. Koja bi povodom toga bila vaša poruka? Nacrtajte zajednički crtež koji bi mogao naći mjesto na školskoj izložbi. Ako želite, vaše poruke možete iskazati i riječima. Izaberite sami. Važno je da sve što uradite bude djelo vašeg zajedničkog rada.
  - Ostali koraci se ponavljaju.

Dječak B i djevojčica A su došli u novu školu da nastave školovanje. Oni pripadaju drugoj naciji i različitoj kulturi od onih koje su poznate u toj školi. Dječak i djevojčica su često izloženi pogrdnim imenima za vrijeme školskih odmora. Vi ste grupa koja je odlučila da napravi školski plakat čija bi poruka bila: „Sva djeca imaju pravo da budu različita.“

RADIONICA 2

Za sve uzraste

KOMUNIKACIJA – „Zatvorena komunikacija“**Cilj radionice:**

- Iskustvo prepoznavanja stilova konfliktne komunikacije

Materijal:

- Fotokopirati i izrezati Radni list.

Korak 1

Uzrast 6-11 godina

Početna aktivnost: *Banana*

Učenici/učenice stoje u krugu. Jedan/jedna od njih je u centru kruga. Učenici/učenice koji stoje u krugu postavljaju mu/joj različita pitanja. (Npr. „Koliko imaš godina? Koju muziku voliš? Gdje si rođen/a?“) Na svako pitanje učenik/učenica koji/a stoju u centru kruga odgovara: „Banana” i pri tome se trudi da bude ozbiljan/a. Kada se nasmije, na njegovo/njeno mjesto ulazi onaj učenik/učenica koji mu/joj je postavio „smiješno” pitanje, a on/ona ide u krug.

Uzrast 12–15 godina

Početna aktivnost: *Otvoreno/zatvoreno*

Učenici/učenice sjede u krugu. Kažite im da posmatraju da li se knjiga koja se prenosi od jednog do drugog učenika/učenice (desno ili lijevo od voditelja, redom) prenosi otvoreno ili zatvoreno. Nastavnik/nastavnica započinje igru time što će reći: „Predajem ti ovu knjigu otvoreno” ili „Predajem ti ovu knjigu zatvoreno”. Pri tome nije važno da li je knjiga otvorena ili zatvorena, već se položajem nogu nastavnika/nastavnice ili učenika/učenice koji dodaje knjigu određuje pozicija „otvoreno” ili „zatvoreno”. Ako su noge u paralelnom položaju, onda je to „otvoreno”, a ukoliko su noge prekrštene, to znači „zatvoreno”. Kada jedan član grupe preda knjigu drugome, reći će npr. „Predajem ti ovu knjig ,otvoreno”. Ali, ako su pri tome njegove noge prekrštene, voditelj će reći: „Ne, nije otvoreno nego zatvoreno”, ali će se igra nastaviti dalje jer voditelj neće otkriti kada se knjiga prenosi „otvoreno” ili „zatvoreno”. On samo potvrđuje ili negira da li je knjiga dostavljena „otvoreno” ili „zatvoreno”. Cilj je da se grupa usmjeri na igru i da sama otkrije kada se knjiga prenosi „otvoreno”, a kada „zatvoreno”. To se nekada desi nakon prvog kruga dodavanja knjiga, a nekada i nakon drugog, trećeg...

Korak 2

Grupu podijeliti u parove. Svaki par izvlači jedan radni list iz kutije koju voditelj ima u ruci i kreće se unutar kruga.

Korak 3

Kada sva djeca dobiju radne listove, voditelj poziva svaki par da pročita primjere rečenice i pripremi se da ih odglumi tako što će se svaki par dogovoriti o svojim ulogama. Djeca sama biraju mjesto za dogovor i pripreme.

Korak 4

Kada djeca završe sa pripremanjima i vrate se u veliki krug, slučajnim redoslijedom predstavljaju se parovi.

Korak 5

Voditelj pita djecu „glumce“:

- *Kako se osjećaš kada na ovakav način razgovaraš sa drugom/drugaricom?*
- *Kako se osjećaš kada čuješ da ti se neko obraća na ovakav način?*

Voditelj pita djecu posmatračice da kažu:

- *Što je jedno dijete kazalo drugome? (Da li se rugalo, podsmijavalo, kritikovalo itd.?)*
- *Što će se desiti sa njihovom komunikacijom ako nastave da razgovaraju na ovakav način?*

Korak 6

Na isti način predstavljaju se redom svi parovi.

Korak 7

Voditelj daje rezime o stilovima zatvorene komunikacije (komunikacija koja vodi u konflikt).

ZATVORENA KOMUNIKACIJA

RUGANJE – Frizura ti je „super“ (ironično).

GENERALIZACIJA – Svi dječaci (djevojčice) su glupi.

PRIJETNJE – Samo pokušaj to da uradiš! Razbiću te!

PODUČAVANJE – Djeca moraju da nauče kako da se slažu.

PRIDIKOVANJE – Uvijek moraš poštovati starije. Ne smiješ tako da se ponašaš!

PROSUĐIVANJE – Nije uopšte lijepo kako se ponašaš prema nastavniku/nastavnici.

ZAHTIJEVANJE – Zhtijevam da se družiš samo sa A i B.

Završna aktivnost:

Razgovarati s učenicima/učenicama o tome šta su naučili u ovoj radionici.

VARIJACIJA

Ako nastavnik/nastavnica procijeni da djeca razumiju ove stilove komunikacije, može ih pitati da se sama sjetite primjera kojima bi ih ilustrovali. Ovo, naravno, važi za učenike/učenicice starijih razreda.

RADNI LIST 1

Ruganje

Frizura ti je „super” (ironično).

Generalizacija

Svi dječaci (djevojčice) su glupi.

Prijetnje

Samo pokušaj to da uradiš! Razbiću te!

Podučavanje

Djeca moraju da nauče kako da se slažu.

Pridikovanje

Uvijek moraš poštovati starije.

Ne smiješ tako da se ponašaš.

Prosudivanje

Nije lijepo kako se ponašaš
prema nastavniku/nastavnici.

Zahtijevanje

Zahtijevam da se družiš samo sa A i B.

RADIONICA 3

Za sve uzraste

KOMUNIKACIJA – „Zatvorena/otvorena“ pitanja**Cilj radionice:**

- Usvajanje vještina nekonfliktne komunikacije

Materijal:

- Papir A4
- Olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Tri želje*

Voditelj kaže učenicima/učenicama: „Sada će svako od vas zamisliti tri želje: za sebe, svoga prijatelja i svu djecu na svijetu.“

Korak 2

Podijeliti učenicima/učenicama papire i olovke.

Korak 3

Pozvati učenike/učenice da se sjete što je moguće više pitanja na koja se može odgovoriti sa DA ili NE i da ih zapišu. Na primjer: *Da li si sinoć gledao/la TV?*

Korak 4

Zamoliti učenike/učenice da pročitaju svoja prva pitanja tako što će reći ime jednog učenika/učenice i dodati mu lopticu (Npr. „*Želim da čujem Anu*“). Kada prvo dijete završi sa čitanjem svojih pitanja, doda lopticu drugom/drugoj učeniku/učenici i tako do kraja dok svi ne pročitaju svoja pitanja.

Korak 6

Nastavnik/nastavnica objašnjava da sva pitanja na koja se daju odgovori DA ili Ne su zatvorena pitanja jer ometaju dalju komunikaciju i navede primjer: Umjesto pitanja na koje se dobija da-ne odgovor: *Da li si juče gledao/la TV?*, treba postaviti „otvoreno“ pitanje: *Što si juče radio/la?*

Nastavnik/nastavnica takođe objašnjava da su otvorena pitanja sva ona koja počinju sa:

- **KO** – *Ko je danas dežurni u školi?*
- **ŠTO** – *Što se desilo da si kasnila na čas?*
- **KADA** – *Kada se dešava da ne pročitaš lektiru?*
- **GDJE** – *Gdje obično provodiš slobodno vrijeme?*
- **KAKO** – *Kako se obično zabavljaš kada završiš domaće zadatke?*
- **KOJI** – *Koji zadatak je posebno interesantan?*

Pomoću ovih pitanja lakše je započeti dalju komunikaciju čak i ako se na njih odgovori jednom riječju.

Korak 7

Pozvati djecu da napišu nekoliko pitanja koja počinju sa ZAŠTO. Npr.: *Zašto kasniš na čas?* Učenici/učenice treba da zapišu i ova pitanja. Istovremeno ih pitati: *Kako biste se osjećali da vam je neko postavio ovo pitanje?*

Zamoliti parove učenika/učenica da odglume postavljanje pitanja, kao i davanje odgovara na pitanja koja počinju sa ZAŠTO. Nakon toga pitajte učenike/učenice kako su se osjećali kada su dobili pitanje koje počinje sa ZAŠTO.

Korak 8

Nastavnik/nastavnica objašnjava da sva pitanja koja počinju sa ZAŠTO izazivaju odbrambeni odgovor i zbog toga ometaju komunikaciju.

Završna aktivnost:

Pitati učenike/učenice:

- *Kakvi su vaši utisci poslije ove radionice? Da li ste nekada razmišljali o pitanjima na ovakav način?*

VARIJACIJA

Učenici/učenice od 6 do 11 godina

Pojednostaviti korake ove radionice tako što nastavnik/nastavnica traži da svako dijete postavi pitanje koje počinje sa ZAŠTO, a zatim to pitanje nastavnik/nastavnica preformuliše u otvoreno pitanje i objasni smisao ovako postavljenih pitanja. Važno je navesti više primjera otvorenih i zatvorenih pitanja.

RADIONICA 4

Za sve uzraste

KOMUNIKACIJA - Ja – Ti poruke**Cilj radionice:**

- Učenje značaja korišćenja Ja poruka

Materijal:

- Tabla
- Marker (kreda)
- Pripremiti list sa TI porukama

Korak 1**Početna aktivnost:** *Igra čarobnjakove crne magije*

Nastavnik/nastavnica najavljuje dolazak „posebnog gosta“ koji može da pogodi bilo koji predmet koga učenici/učenice tajno izaberu. Učenici/učenice tajno izaberu tri predmeta, dok je učenik/učenica „čarobnjak“ van učionice. Učeniku/učenici koji je izabran da bude čarobnjak nastavnik/nastavnica u tajnosti kaže da će prije predmeta koga izaberu učenici/učenice pokazati jedan predmet u crnoj boji, a predmet koji slijedi je izabrana stvar od strane odjeljenja.

Nakon davanja uputstava i „čarobnjaku“ i učenicima/učenicama u odjeljenje ulazi „čarobnjak“. Nastavnik/nastavnica pokazuje razne predmete u učionici i pita „čarobnjaka“: *Je li to taj predmet?* „Čarobnjak“ odgovara sa da tek kada nastavnik/nastavnica iza crnog predmeta pokaže sljedeći predmet i to je predmet koji je grupa zapravo izabrala.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica na tabli ispisuje više rečenica (TI poruka). Npr.:

- *Ti uvijek pričaš dok nastavnik/nastavnica predaje novu lekciju.*
- *Ti uvijek gledaš u moj pismeni zadatak.*
- *Ti se stalno guraš za vrijeme odmora.*
- *Ti uvijek kasniš na čas.*
- *Ti nikada ne želiš da mi pozajmiš knjigu.*

Tražiti od učenika/učenica da dopune ovaj spisak i sjetite se što više rečenica koje počinju sa **Ti**.

Korak 3

Nastavnik/nastavnica traži dobrovoljce koji će da odglume prvu situaciju. Jedno dijete će reći prvu rečenicu, a drugo će mu na nju dati neki odgovor.

Kada volonteri završe sa glumom, nastavnik/nastavnica pita djecu:

- Kako ste se osjećali dok ste razgovarali na ovaj način?

Korak 4

Nakon završetka prve igre, prvi par bira novi par koji će odglumiti drugu rečenicu i cio postupak se ponavlja dok se sve rečenice ne odglume.

Korak 5

Nastavnik/nastavnica kaže:

- Sada ćemo sve ove TI rečenice da prevedemo u JA rečenice i vidimo koja je razlika.

On/ona navodi prvi primjer:

- Kada stalno kasniš na čas, osjećam se zabrinuto zato što mislim da se nešto nepredviđeno moglo desiti.
- Kada pričaš dok nastavnik/nastavnica predaje novu lekciju, osjećam se napeto zato što ne mogu dobro da se koncentrišem.

Korak 6

Nastavnik/nastavnica objašnjava kako se prave JA poruke.

Svaka JA poruka sastoji se iz tri dijela:

KADA – Opisuje ponašanje koje ima uticaja na nas. Tačnije, ovdje se izražava samo objektivno ponašanje – bez vrednovanja, interpretiranja, moralizovanja.

KADA puštaš tako glasnu muziku ...

OSJEĆAM - Opisuje naša osjećanja u vezi sa nekim ponašanjem.

... OSJEĆAM SE uznemireno ...

ZATO - Opisuje kako to ponašanje utiče na nas.

... ZATO što ne mogu da se koncentrišem na učenje.

- Ja porukama nikoga ne optužujemo i govorimo o sebi. Zbog toga nas one „štite“ od konflikta.

Korak 7

Nastavnik/nastavnica poziva djecu da svako pojedinačno prevede jednu TI poruku u JA poruku.

Korak 8

Nastavnik/nastavnica pita djecu:

- *Koje je tvoje najznačajnije iskustvo iz ove radionice?*

RADIONICA 5

Za sve uzraste

KOMUNIKACIJA – Parafraziranje**Cilj radionice:**

- Iskustvo sa tehnikom aktivnog slušanja

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Što volim da radim*

Grupa stoji u krugu i svaki učenik/učenica pantomimom pokazuje svoju omiljenu aktivnost.

Korak 2

Podijeliti grupu na parove. Svaki par dobije Radni list sa iskazom mišljenja.

Korak 3

- Učenici/učenice igraju uloge. Jedan čita iskaz mišljenja kao što je: „*Potrebna mi je tvoja pomoć. Ne znam kako da uradim domaći iz matematike.*” Drugi učenik/ca iz para instruiira se da na neki svoj način pokaže učeniku/ci koji to izgovara da razumije njegova osjećanja. Nastavnik/ca zapisuje tu reakciju, odnosno iskaz. Nakon toga pita dijete koje je izgovorilo prvu rečenicu da li osjeća, na osnovu reakcije djeteta, koje ga je saslušalo, da je ono razumjelo njegova/njena osjećanja.

Nastavnik/nastavnica može ispisati još primjera.

Primjeri iskaza:

- *Kada izgubim knjigu, plakao/la bih.*
- *Pitam se zašto mi je nastavnik/nastavnica dao/la slabiju ocjenu.*
- *Poželim da igram kada čujem svoju omiljenu muziku.*
- *Ne znam da li da idem na žurku ili ne.*
- *Kada čujem ovu pjesmu, dođe mi da zaplačem.*
- *Nijesam siguran/na da li sam dobro razumio/la šta je nastavnica dala za domaći zadatak.*
- *Ne volim noću da izlazim napolje.*

Korak 4

Nastavnik/nastavnica poziva volontere koji će pročitati svoje iskaze i odgovor pred cijelom grupom.

Korak 5

Nastavnik/nastavnica dalje objašnjava parafraziranje (prevođenje iskaza mišljenja u iskaz osjećanja):

Primjer:

Iskaz mišljenja: Niko me ne voli.

Iskaz osjećanja: Izgledaš vrlo zabrinuto danas.

Prijedlozi za moguće započinjanje iskaza osjećanja:

Izgledaš _____

Izgledaš kao da se osjećaš _____

Govoriš kao da se osjećaš _____

Govoriš kao _____

Parafraziranjem govorimo o sebi, odnosno na koji način doživljavamo drugu osobu. Drugoj osobi ne pripisujemo osjećanja ma koliko ona bila realna, jer možemo naići na neprihvatanje (na primjer: Zabrinut si ... Ljut si ... Tužan si ...); ne etiketiramo, čime smanjujemo rizik da nas druga osoba ne prihvati.

Korak 6

Nakon ovog objašnjenja djeca treba da iskaze mišljenja pretvore u iskaze osjećanja s istim primjerima.

Korak 7

Volonteri ponovo čitaju svoje iskaze. Nastavnik/nastavnica pomaže ukoliko je to potrebno.

Korak 8

Završna aktivnost: Pitati učenike/učenice da saopšte svoja iskustva iz prvog i drugog primjera.

RADIONICA 6

Za sve uzraste

AFIRMACIJA**Cilj radionice:**

- Iskustvo značaja afirmativne komunikacije

Materijal:

- Izrezani papiri na kojima su ispisani brojevi. Ovaj način podjele je već opisan.

Korak 1**Početna aktivnost: Rođendanska linija**

Djeca stoje u velikom krugu i svako kaže mjesec i dan svoga rođenja. Poslije toga djeca se čuteći rasporede u kolonu po mjesecima rođenja. Dakle, na početku kolone je januar, a na kraju decembar. Sada djeca ponovo kažu mjesec i dan rođenja i ukoliko je neko pogriješio redosljed, stane na mjesto za koje misli da je ispravno. Sve se promjene obavljaju bez razgovora. Postupak se ponavlja, u tišini, dok sva djeca ne stanu u pravilan poredak.

Korak 2

Grupu podijeliti na male, tročlane grupe. Ovu aktivnost možete izvesti uz pomoć papira na kojima su napisani brojevi.

Korak 3

Kada su grupe formirane, reći:

- *Zadatak u svakoj grupi je da svaki učenik/učenica kaže drugima šta je od njih pozitivno naučio/la družeći se u razredu i takođe čuje što su drugi od njega/nje pozitivno naučili. Napomena – razgovarati isključivo o pozitivnim iskustvima.*

Korak 4

Kada grupe završe sa razgovorom, pitati svakog učenika/učenicu redom:

- *Kako je bilo reći pozitivna iskustva drugima?*
- *Kako je bilo čuti pozitivna iskustva drugih sa tobom?*

VARIJACIJE

- U principu treba koristiti sve povode u odjeljenju (školi) za stimulisanje pozitivne atmosfere, npr. razgovori o tome šta sve volim: da radim, da igram, jedem, slušam, vidim.
- Podsticati djecu da prave čestitke za: rođendane, Novu godinu, Božić, Bajram i druge praznike.
- Podsticati učenike/učenice da ističu pozitivne osobine svojih drugova/drugarica. *Kod tebe mi se dopada ... Na današnjem času najviše sam naučio od ... Danas mi je najviše pomogao/la ... zato što ...* U slučaju kada ponašanje učenika/učenica nije u cjelini afirmativno, treba se osloniti na određeni segment afirmativnog ponašanja. Npr. ako učenik/učenica iskreno priča o problemu koji je napravio, treba to i reći (Npr. *Cijenim što si iskren/a ... Dakle, možemo razgovarati o problemu.*).

RADIONICA 7

Za uzrast 6-11 godina

RAD NA OSJEĆANJIMA: Nacrtaj kako se osjećaš**Cilj radionice:**

- Iskustvo prepoznavanja i predstavljanja svojih i tuđih osjećanja

Materijal:

- Pripremiti papiriće za dijeljenje grupe u parove. Napraviti po dva papirića s istim crtežom za svaki par.
- Napraviti parove papirića s istim crtežom.
- Papiri A4
- Boje ili flomasteri

Korak 1**Početna aktivnost: Zajednička pantomima**

Napraviti male grupe (četiri do šest članova). Zadatak svake male grupe je da predstavi pantomimom neku situaciju, neku temu, događaj ili objekat, bilo što po sopstvenom izboru. Kada se grupe dogovore i uvježbaju svoju pantomimu jedna po jedna se predstavlja ostalim članovima grupa. Oni treba da pogode šta je predstavljeno pantomimom i aplauzom podrže svaku grupu.

Korak 2

Djeci podijeliti papire, boje i flomastere.

Korak 3

Učitelj/učiteljica kaže:

- *Razmisli kako se sada osjećaš. Ako si veseo/la, nacrtaj veselu liniju, ako si tužan – tužnu, ako si ljut – ljutu liniju. Možeš da crtaš kako god želiš i koristiš boje koje želiš. Ne možeš da pogriješiš. Sve što nacrtáš biće dobro jer je to tvoj crtež.*

Korak 4

Kada djeca završe sa crtanjem, podijeliti ih u parove. Papirići su izmiješani i svako dijete izvlači po jedan. Primjeri za crteže: dva ista cvjetića, kružića, kvadrata, dvije kućice i sl. po sopstvenom izboru. Kada djeca izvuku svoje papiriće, traže dijete koji ima isti crtež. Dvoje djece s istim crtežima čine par koji radi zajedno.

Korak 5

Uputiti djecu da objasne svom drugu ili drugarici šta su nacrtali, odnosno koje su osjećanje željeli da predstave.

Korak 6

Učitelj/učiteljica pita:

- *Ko želi da pokaže svoj crtež i kaže kako se osjeća?*

Korak 7

Pitati djecu u velikom krugu:

- *Šta vam je u ovoj radionici bilo teško?*
- *Šta vam je u ovoj radionici bilo lako?*

RADIONICA 8

Za uzrast 12-15 godina

RAD NA OSJEĆANJIMA: Nacrtaj kako se osjećaš**Cilj radionice:**

- Iskustvo prepoznavanja i predstavljanja svojih i tuđih osjećanja

Materijal:

- Pripremiti dvodjelne slagalice (papir pravougaonog oblika isječen po sredini po nepravilnoj liniji).
- Napraviti parove papirića s istim crtežom.
- Papiri A4
- Boje ili flomasteri

Korak 1

Početna aktivnost: *Pozdravljanje bez riječi*

Učenici/učenice slobodno šetaju po učionici i pozdravljaju se neverbalno (mimikom, gestom).

Korak 2

Podijeliti papire i flomastere ili boje.

Korak 3

Nastavnik/nastavnica kaže djeci:

- *Na papirima koje imate predstavite bojom i crtežom kako se sada osjećate. Prepustite se svojoj mašti bez straha da možete pogriješiti. Radite svoj crtež u tajnosti tako da drugi učenici/učenice ne vide što ste nacrtali.*

Korak 4

Kada djeca završe crtanje, nastavnik/nastavnica će reći:

- *Pokušajte sada svoj crtež pretvoriti u riječi. Ispod crteža napišite kako se osjećate. Pogledajte koje ste boje koristili. Pogledajte, takođe, kojim bojama i oblicima ste prikazali svoja osjećanja. Papir na kome ste nacrtali crtež ostavite tako da se crtež ne vidi.*

Korak 5

Djecu podijeliti u parove koristeći se dvodjelnim pazlama.

Korak 6

Podijeliti nove papire za crtanje, boje ili flomastere.

Korak 7

Nastavnik/nastavnica kaže djeci sljedeće:

- *Pokušajte crtežom i bojom da predstavite kako se sada osjeća vaš drug ili drugarica? Radite istovremeno, oba učenika/učenicu u paru treba istovremeno da nacrtaju osjećanja svoga druga ili drugarice.*

Korak 8

Kazati djeci da ponovo pokušaju da svoje crteže pretvore u riječi i napišu koja su osjećanja prepoznala.

Korak 9

Pozvati djecu da uporede crteže, osjećanja i porazgovaraju o njima.

Korak 10

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Kako je bilo predstaviti svoja osjećanja na ovakav način?*
- *Kako je bilo predstaviti svoj osjećaj osjećanja svoga druga ili drugarice?*
- *Šta se desilo kada ste uporedili crteže?*

RADIONICA 9

Za sve uzraste

ŠTO SVE LJUTNJA „RADI“**Cilj radionice:**

- Prepoznavanje osjećanja ljutnje, bijesa; uvid u ličnu ekspresiju ovog osjećanja, kao i razvijanje vještina savladavanja

Materijal:

- Papiri A4
- Boje
- Flomasteri

Korak 1**Početna aktivnost: Čarobni štapić**

Voditelj uzme „čarobni štapić“, koji može biti neki ukrašeni štapić, a može biti i obična olovka. Zatim kaže djetetu do sebe (sa lijeve ili desne strane, svejedno): Moj čarobni štapić kaže: „*Ti si iskren drug.*“ ili „*Imaš lijepe oči.*“ (uvijek nešto pozitivno, lijepo) i pritom mu preda „čarobni štapić“. Dijete uradi to isto i tako cijela grupa. Dok govore pozitivne poruke i predaju „čarobni štapić“, djeca su okrenuta jedno prema drugome i treba da imaju kontakt očima.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica se obraća djeci i kaže:

- *Da li si nekada razmišljao/la o svojoj ljutnji? Kada je osjećaš? Kada se ona pojavljuje? Da li bi mogao/la da je nacrtáš? Crtaj sasvim slobodno i koristi se svojom maštom.*

Korak 3

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Kada nacrtáš ljutnju, pogledaj je. Kako ti ona izgleda? Da li si iznenađen/a ili ne?*

Korak 4

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Da li ti se ponekad čini da će ljutnja da izađe „napolje“? Sjeti se kada se to obično dešava u školi i to napiši na papiru koji imaš pred sobom. Sjeti se makar jedne situacije. Šta se pritom dešava?*

Korak 5

- Pokušaj da se sjetiš kako zadržavaš „svoju ljutnju“ da ne „izađe napolje“. Šta sebi kažeš ili šta uradiš tom prilikom? Opiši makar jednu takvu situaciju.

Korak 6

- Sjeti se koje su to situacije u kojima možeš da izgledaš tako da niko ne primijeti tvoju ljutnju i kako uspijevaš da se to desi – kako kontrolišeš svoju ljutnju? Opiši makar jednu od tih situacija.

Korak 7

Djecu podijeliti u parove tako što ćete ih pozvati da ustanu i naprave veliki krug, a zatim svako drugo dijete - lijevo ili desno od voditelja iskorači jedan korak prema centru kruga. Tako će se formirati dva koncentrična kruga. Unutrašnji krug će se okrenuti prema spoljašnjem tako da se djeca gledaju licem u lice. Na taj način ćete formirati parove.

Korak 8

Djeca u parovima razgovaraju o svojoj ljutnji.

Korak 9

Nastavnik/nastavnica pita svu djecu redom:

- *Šta je za tebe u ovoj radionici bilo pozitivno iskustvo, šta si danas naučio/la?*

VARIJACIJE**Uzrast 12–15 godina**

1. Oblikom i bojom nacrtaj svoju ljutnju. Kada djeca završe sa crtanjem, dati dalje uputstvo: *Oblikom i bojom nacrtaj svoj mir. Poveži linijama ta dva crteža tako što će one označavati na koji način svoju ljutnju pretvaraš u mir, kada je to moguće i ko ili šta ti u tome pomaže.*
2. Odgovori na ova pitanja:
  - *Što sve može da te naljuti sada?*
  - *Kako drugi ljudi mogu prepoznati tvoju ljutnju?*
  - *Kako se trudiš da je kontrolišeš?*
  - *Šta te najviše ljutilo u prošlosti?*
  - *Šta misliš da ćete najviše ljutiti u budućnosti?*

Ostali koraci u radionici su isti.

Uzrast 6 do 11 godina

1. Nacrtaj ljuto lice. Kada djeca završe sa crtanjem, nastaviti dalje: Nacrtaj srećno lice. Odgovori na sljedeća pitanja:
  - *Šta je moglo da naljuti prvo lice?*
  - *Šta je ono moglo da uradi pa da izgleda kao drugo, srećno lice?*

Ostali koraci u radionici su isti.

RADIONICA 10

Za sve uzraste

NACRTAJ SVOJ STRAH**Cilj radionice:**

- Prepoznavanje osjećanja straha, uvid u ličnu ekspresiju ovog osjećanja kao i razvijanje vještina savladavanja straha

Materijal:

- Papiri A4
- Flomasteri ili boje

Korak 1**Početna aktivnost:** *Reći ću ti nešto lijepo*

Voditelj kaže učeniku/učenici do sebe (sa desne ili lijeve strane, svejedno) nešto lijepo, neku pozitivnu poruku, želju npr.: „Cijenim tvoju iskrenost” ili „Lijepo je što voliš da pomažeš drugima.” Učenik/učenica kaže, takođe, nešto pozitivno drugu ili drugarici pored sebe i tako redom sve do voditelja. Dok govore pozitivne poruke, djeca su okrenuta jedni drugima licem u lice.

Korak 2

Podijeliti papire A4 i flomastere.

Korak 3

Voditelj kaže djeci:

- *Neka vam vaša mašta sada pomogne da na papiru koji ste dobili nacrtate svoj strah. Možete da se koristite svim bojama i oblicima kojih se sjetite.*

Korak 4

Kada djeca završe sa crtanjem reći:

- *Izaberi svog druga ili drugaricu i ispričaj mu/joj šta si nacrtao/la. Šta znači tvoj crtež?*

Korak 5

Djeca razgovaraju o svojim crtežima.

Korak 6

Postaviti pitanje:

- Što radiš kada si uplašen/na?

Korak 7

Djeca traže svoje partnere i razgovaraju sa njima na prethodnu temu.

Korak 8

- Ko ili što ti obično pomaže da se oslobodiš svog straha?

O ovome ponovo razgovarati u parovima.

Korak 9

- Kada bi imao/la čarobni štapić, u što bi pretvorio/la svoj crtež? Nacrtaј novi crtež uz pomoć čarobnog štapića.

Korak 10

Djeca u krugu razgovaraju o novom crtežu i pokazuju ga ostalim učenicima/učenicama.

VARIJACIJE**Za uzrast 12-15 godina**

- Na papiru koji se pred tobom nalazi predstavi neko mjesto koje te plaši. Nacrtaј ga kako god hoćeš i koristi boje koje želiš. Možeš mu dati i ime. Kada djeca završe sa crtanjem nastavi: *Negdje na istom papiru nacrtaј svoje sigurno mjesto, takođe birajući po sopstvenom izboru oblike i boje. Daj i njemu neko ime. Nakon toga reći: Označite na papiru kako dolazite do svog sigurnog mjesta. Označite te puteve i dajte im imena. Navedite da li vam neko ili nešto pomaže na tom putu. Nacrtaјte prepreke na tom putu. Možete i njima napisati ime.*

Nakon što djeca završe sa cjelokupnom procedurom, dalje korake uraditi kao u prethodno objašnjenom primjeru.

- Razgovor u paru.
- Razgovor u cijeloj grupi.

RADIONICA 11

Za uzrast 6-11 godina

TUŽNO – VESELO LICE**Cilj radionice:**

- Uvid u osjećanje tuge, ličnu ekspresiju, kao i razvijanje vještina samokontrole

Materijal:

- Papiri
- Flomasteri ili boje

Korak 1

Početna aktivnost: *Igra opisivanja*

Jedan učenik/učenica opisuje neki predmet u učionici, a ostali učenici/učenice treba da pogađaju koji je to predmet. Igra se na isti način nastavlja nekoliko minuta.

Korak 2

Djeci podijeliti papire i flomastere.

Korak 3

Učitelj/učiteljica kaže:

- *Nacrtaj tužno lice i napiši (ili ispričaj) kratku priču o njemu. Zašto je ono tužno? Šta se moglo dogoditi?*

Kada djeca završe sa crtanjem, reći:

- *Sada nacrtajte veselo lice i nastavite svoju prvu priču. Zamislite šta se moglo desiti da se tužno lice razveseli.*

Korak 4

Djeca razgovaraju u parovima.

Korak 5

- U velikom krugu djeca dijele utiske o tome što im je u radu bilo lako, a što teško.

RADIONICA 12

Za uzrast 12-15 godina

PISMO**Cilj radionice:**

- Uvid u osjećanje tuge, ličnu ekspresiju, kao i razvijanje vještina samokontrole

Materijal:

- Kutija ili kesa
- Papir A4
- Boje ili flomasteri

Korak 1**Početna aktivnost:** *Brzo raspoređivanje u vrstu*

Učenici/učenice se rasporede u četiri vrste tako da formiraju kvadrat gledajući jedni prema drugima. Jedan učenik/učenica stoji u sredini kvadrata. Učenici/učenice mijenjaju mjesta u odnosu na kvadrat i na položaj učenika/učenica u centru.

Na primjer: Ako je jedan red gledao u leđa učeniku/učenici koji se nalazi u centru, onda, kada se taj učenik/učenica okrene, red mora brzo da se promijeni tako da mu ponovo gleda u leđa, a da pri tome zadrži isti raspored učenika/učenica u redu.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica kaže djeci:

- *Zamisli da pišeš pismo nekoj tebi dragoj osobi i želiš da joj kažeš nešto o tome što može da te čini tužnim. Koje to mogu biti situacije ili postupci? Da li te možda ponekad rastužuju drugi ljudi? Kako ti onda izgleda svijet oko tebe? Što radiš da se „stvari poprave“? Kako „izlaziš na kraj“ sa svojom tugom? Napiši što hoćeš i sve čega se sjetiš, a možeš da saopštiš nekome.*

Korak 3

Nastavnik/nastavnica daje sljedeće uputstvo:

- *Kada napišeš pismo, presavij ga na četvoro tako da se pismo ne vidi.*

Korak 4

Nastavnik/nastavnica postavi kutiju u centar kruga da bi djeca u nju mogla da stave svoja pisma.

Korak 5

Kada djeca završe sa pisanjem, u kutiji se nalaze pisma svih učenika/učenica.

Korak 6

Nastavnik/nastavnica treba da uzme kutiju i hodajući unutar kruga omogući djeci da svako uzme jedno pismo. Tako će sva djeca u grupi dobiti mogućnost da napišu odgovore.

Korak 7

Nastavnik/nastavnica se ponovo obraća djeci:

- *Sada pročitajte pismo koje ste dobili i napišite odgovor kao da ste osoba kojoj je napisano pismo.*

Korak 8

Nastavnik/nastavnica dalje kaže:

- *Kada napišete svoje odgovore, ponovo stavite pismo u kutiju, ali sada tako presavijeno da se vidi prvo napisano pismo.*

Korak 9

Kada sva djeca završe sa radom kazati:

- ***Pismo je vaša lična stvar. Ne morate ga čitati naglas. Ono je samo vaše.***

Korak 10

Pitati djecu redom:

- *Šta je tvoje najzanimljivije iskustvo iz ove radionice?*
- *Da li je bilo lako napisati nekome pismo?*
- *Kako je bilo napisati odgovor?*

RADIONICA 13

Za uzrast 6-11 godina

ZAMISLI DA SI ...**Cilj radionice:**

- Razvoj empatije kroz promjenu pozicije u odnosu na problem, tj. razumijevanje potreba, osjećanja druge osobe/djeteta iz „njegove/njene kože”

Materijal:

- Nije potreban

Korak 1**Početna aktivnost:** *Zapamti detalj*

Formirati parove pomoću dvodjelnih pazli kao što je prethodno opisano.

1. Djeca stoje okrenuta licem u lice i posmatraju se nekoliko minuta.
2. Djeca stoje okrenuta leđima jedno drugome.
3. Naizmjenično postavljaju pitanja jedno drugome. Na primjer:
  - *Koje boje su tvoje oči?*
  - *Da li imaš sat na ruci?*
  - *Kakvu majicu imaš?*
  - *Koja je boja tvojih patika?*

Pitanja se odnose na sve vidljive karakteristike učenika/učenica.

Korak 2

Naći primjer u kome se jedno dijete ruga drugome. Učitelj/učiteljica se može sjetiti nekog primjera iz svoje prakse, ali pod uslovom da učenici/učenice ne otkriju identitet djeteta iz priče.

Korak 3

Učitelj/učiteljica poziva učenike/učenice dobrovoljce da odglume ovaj primjer pred svim učenicima/učenicama.

Korak 4

Ostala djeca treba da kažu:

- *Kako se osjeća dijete kome se neko ruga?*
- *Kako se osjeća dijete koje se ruga drugom djetetu?*

Korak 5

Učitelj/učiteljica zapisuje na tabli sve odgovore.

Korak 6

Djeca mijenjaju uloge i radionica se dalje odvija po ustaljenom toku.

Korak 7

Zavisno od raspoloživog vremena uraditi nekoliko sličnih primjera.

VARIJACIJE

- Sjetite se primjera u kome jedan učenik/učenica naziva drugog pogrdnim imenima.
- Sjetite se primjera u kome jedan učenik/učenica plaši drugoga.
- Sjetite se primjera u kome jedan učenik/učenica prijete drugome.
- Sjetite se primjera kada jedan učenik/učenica ucjenjuje drugoga.

Sve ove varijacije obraditi koracima koji su opisani.

RADIONICA 14

Za uzrast 12-15 godina

ZAMISLI DA SI...**Cilj radionice:**

- Razvoj empatije kroz promjenu pozicije u odnosu na problem, tj. razumijevanja potreba, osjećanja druge osobe/djeteta iz „njegove/njene kože”

Materijal:

- Papir A4
- Olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Kad ruke govore*

Podijeliti grupu u parove. To možete uraditi na način da djeci podijelite papire koji su izrezani tako da se mogu naći parovi. Obično su ivice papira, koji predstavlja neku vrstu dvodjelnih pazli, obojene da bi djeca jednostavnije rukovala njima.

Kada se parovi pronađu, voditelj nastavlja lagano:

- *Uhvatite se za ruke i zatvorite oči. (Ako ima djece koja ne žele da zatvore oči, ne insistirajte na tome.) Neka vaše ruke „pričaju” sa rukama vašeg druga ili drugarice dok su vam oči zatvorene. „Slušajte” što su vam ruke druga ili drugarice „rekle”, a što su vaše ruke „rekle” njima. „Slušajte” taj dijalog.*

Poslije nekoliko minuta, kada se „govor” ruku završi, reći grupi:

„Ako su vaše ruke „rekle” ono što su željele, raspustite ih i otvorite oči.”

Učenici/učenicice se vraćaju u krug. U velikom krugu se vodi kratak razgovor o utiscima iz ove vježbe, dijalozima koji su vođeni i o drugim temama koje grupa nametne.

Korak 2

Podijeliti papire i olovke.

Korak 3

Pozvati djecu da se sjete situacije u kojoj se jedan učenik/učenicica ruga drugome iz bilo kojih razloga. Opišite tu situaciju ne koristeći se stvarnim imenima djece.

Korak 4

Kada napišu svoje primjere, djecu podijeliti u parove tako što će se brzo poređati u dvije vrste koje stoje jedna naspram druge. Učenici/učenice su okreniti licem u lice jedni prema drugima. Jedan red su učenici/učenice A, a drugi učenici/učenice B.

Korak 5

U prvoj varijanti učenici/učenice A su učenici/učenice kojima se neko ruga, a učenici/učenice B su učenici/učenice koje se rugaju drugima.

Korak 6

Svaki par nalazi u učionici mjesto gdje će odigrati svoje uloge.

Korak 7

Kada svi učenici/učenice završe s igranjem svojih uloga, nastavnik/nastavnica kaže:

- *Zapišite kako ste se osjećali u svojoj ulozi.*

Korak 8

Nakon toga nastavnik/nastavnica poziva djecu da promijene uloge.

Korak 9

Kada svi učenici/učenice završe s igranjem svojih novih uloga, nastavnik/nastavnica ponovo kaže:

- *Zapišite kako ste se osjećali u svojoj ulozi.*

Korak 10

Ako ima vremena, tražite da učenici/učenice nekoliko primjera odglume pred svima i pročitaju osjećanja iz obje uloge.

Korak 11

Nastavnik/nastavnica pita:

- *Šta si naučio/la u ulozi djeteta koje se ruga drugome, a što iz uloge djeteta kome se drugi učenik/učenica ruga?*

RADIONICA 15

Za sve uzraste

SREĆNO MJESTO**Cilj radionice:**

- Podsticanje empatije

Materijal:

- Papir A4
- Boje ili flomasteri

Korak 1**Početna aktivnost: Bravo**

Pozvati učenike/učenice da se sjete kada su sebi kazali: „Bravo“. Poslije kraćeg vremena učenici/učenice iznose svoja pozitivna iskustva, odnosno situacije u kojima su sebi mogli reći: „Bravo“. Objasniti djeci da to mogu biti bilo koje situacije kao na primjer: *kada sam uradio/la jako težak matematički zadatak, kada sam na košarkaškoj utakmici dao/la koš u pravom trenutku, itd.*

Korak 2

Djeci podijeliti papire i boje ili flomastere.

Korak 3

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Papir pred tobom je tvoj prostor. Na tom prostoru, kao i u životu, ponašaj se slobodno i nacrtaj mjesto koje te čini srećnim/om (simbol ili stvarnu situaciju). Razmisli koje je to mjesto i što te u njemu čini srećnim/om.*

Korak 4

Kada djeca završe sa crtanjem, dati nova uputstva:

- *Nadite, po svom izboru, drugu ili drugaricu sa kojim želite biti u paru u sljedećoj vježbi.*

Korak 5

Ponovo podijeliti papire.

Korak 6

Kada se djeca podijele u parove, nastaviti:

- *Sada će svako dijete u paru crtati srećno mjesto za svoga druga ili drugaricu prema tome koliko ga/je poznajete, odnosno mjesto na kome se on/a osjeća srećnim/om. Radite u tajnosti tako da ne vidite što ste jedni za druge nacrtali.*

Korak 7

Kada djeca završe sa crtanjem pozvati ih da pogledaju crteže koje su nacrtali i da kažu:

- *Kako su se osjećali crtajući svoje srećno mjesto?*
- *Kako su se osjećali tražeći za druga ili drugaricu srećno mjesto?*
- *Kako drugo dijete vidi tvoje srećno mjesto?*

Korak 8

U velikom krugu djeca odgovaraju na pitanje:

- *Kakvo je tvoje iskustvo u ovoj radionici, šta je bilo lako a šta teško u traženju srećnog mjesta?*
- *Da li je tvoj drug/drukarica pogodio/la tvoje srećno mjesto, odnosno da li te dobro shvatio/la?*

RADIONICA 16

Za sve uzraste

PRVAK**Cilj radionice:**

- Razvoj empatije kroz moralno suđenje

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1

Početna aktivnost: *Sara kaže* (Naziv igre Sara su prva četiri slova riječi saradnja.)

- Učenici/učenice stoje u velikom krugu. Voditelj počinje igru tako što će reći: Sara kaže: „*Podigni desnu ruku*”. Sara kaže: „*Spusti desnu ruku*”. Grupa prati instrukcije i ponaša se u skladu sa tim što Sara kaže. Ako voditelj kaže npr. „čučni” grupa ne treba da slijedi instrukciju zato što voditelj nije rekao „Sara kaže”. Ukoliko neko od članova grupe ne postupi po instrukciji, ulazi u krug i postaje voditelj dalje igre.

Korak 2

Nastavnik/nastavnica čita početak priče:

- *Dok je radio zadatke na školskom takmičenju iz matematike, Marko je uspio da se posluži ranije pripremljenim papirićima na kojima je napisao neke formule. To niko nije primijetio. Marko je pobijedio na tom takmičenju.*

Nakon čitanja nastavnik/nastavnica kaže:

- *Što se dešava poslije toga? Molim vas da završite priču. Svako, naravno, može da ispriča svoju priču i ne treba da se plaši da će pogriješiti, jer u ovom slučaju nema tačne i netačne priče.*

Korak 3

Nastavnik/nastavnica ponovo kaže:

- *Sada pokušajte da ispričate nešto o pravom pobjedniku odnosno onom učeniku/učenici koji bi to bio da Marko nije prepisivao zadatke. Uzmite u obzir i sve one koji su mogli biti pogođeni ovim varanjem.*

Korak 4

U grupi razviti diskusiju o tome da li je neko u svojoj prvoj priči (dakle, prije instrukcija) razmišljao o stvarnom pobjedniku.

Zamoliti učenike/učenice da kažu svoja viđenja zabilježena prije date instrukcije. Potom tražiti od učenika/učenica da kažu svoja viđenja pozicije stvarnog pobjednika koja su napisali nakon instrukcije.

Razgovarati o tome koje su još osobe bile pogođene Markovim varanjem.

Korak 5

Razgovarati o tome šta su učenici/učenice naučili/le iz ove radionice.

RADIONICA 17

Za uzrast 6-11 godina

U TUĐOJ KOŽI**Cilj radionice:**

- Razvoj sposobnosti za više empatijsko razumijevanje pozicije različitosti

Materijal:

- Papir i olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Da li si ikad ... (da/ne kanap)*

Na pod učionice staviti dva kanapa ili dvije paralelne trake na udaljenosti od oko 50 santimetara. Na jednoj je napisano DA, a na drugoj NE. Tako se razgraničava strana DA i strana NE. Djeci postaviti *Da li si ikada ...?* pitanje. Na primjer.: *Da li si ikada bio u Italiji? Da li si se ikada kupao u rijeci? Da li volite špagete?* Pitanja postavljati živahno. Nakon pitanja koje smišlja voditelj, sami učenici/učenice postavljaju pitanja i na njih odgovaraju. Barem jedan učenik/ca mora na pitanje da odgovori sa DA.

Kada pređete kanap da biste odgovorili na pitanje, pozdravite se sa makar dva učenika/učenice. (Na primjer: „Dobro došla u grupu DA.“; „Oh, lijepo je što te vidim u grupi NE.“)

Završite ovu aktivnost tako što će se svi u krugu držati za ruke. Pitajte: *Da li je neko odgovorio DA na većinu pitanja?*

Korak 2

Nastavnik/nastavnica čita:

- U toku školske godine u vaše odjeljenje došli su novi učenici/učenice: dječak i djevojčica. Oni izgledaju potpuno drugačije od ostale djece u odjeljenju: njihov izgled, frizure, način oblačenja razlikuju se. Ne znaju dobro da govore tvojim jezikom, ali su ljubazni i trude se da steknu nove prijatelje. Uprkos tome, ostala djeca ih posmatraju podrugljivo, ne žele da ih upoznaju, često im se rugaju, a već su im smislili i neke pogrdne nadimke.

Korak 3

Djeci podijeliti papire i olovke.

Korak 4

- *Na papirima koje ste dobili nacrtajte kako se mogu osjećati djeca iz ove priče.*
- *Nacrtajte što bi sve mogli da uradite, a da pomognete dječaku i djevojčici da se se osjećaju prihvaćeno u novom odjeljenju.*
- *Nacrtajte kako bi se vi osjećali da ste dječak ili djevojčica iz ove priče.*

Korak 5

Kada djeca završe sa pisanjem, podijeliti ih u manje grupe u kojima će diskutovati o svojim osjećanjima i prijedlozima.

Korak 6

Pitati učenike/učenice da li su u ovoj radionici stekli neko novo iskustvo.

RADIONICA 18

Za uzrast 12-15 godina

U TUĐOJ KOŽI**Cilj radionice:**

- Razvoj sposobnosti za više empatijsko razumijevanje pozicije različitosti

Materijal:

- Papir i olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Da li si ikad ... (da/ne kanap)*

Na pod učionice staviti dva kanapa ili dvije paralelne trake na udaljenosti od oko 50 santimetara. Na jednoj je napisano DA, a na drugoj NE. Tako se razgraničava strana DA i strana NE. Djeci postaviti *Da li si ikada ...?* pitanje. Na primjer.: *Da li si ikada bio u Italiji? Da li si se ikada kupao u rijeci? Da li volite špagete?* Pitanja postavljati živahno. Nakon pitanja koje smišlja voditelj, sami učenici/učenice postavljaju pitanja i na njih odgovaraju. Barem jedan član tima mora na pitanje da odgovori sa DA.

Kada pređete kanap da biste odgovorili na pitanje, pozdravite se sa makar dva učenika/učenice. (Na primjer: „Dobro došla u grupu DA.“; „Oh, lijepo je što te vidim u grupi NE.“)

Završite ovu aktivnost tako što će se svi u krugu držati za ruke. Pitajte: *Da li je neko odgovorio DA na većinu pitanja?*

Korak 2

Nastavnik/nastavnica čita:

- *U toku školske godine u vaše odjeljenje došli su novi učenici/učenice: dječak i djevojčica. Oni izgledaju potpuno drugačije od ostale djece u odjeljenju: njihov izgled, frizure, način oblačenja razlikuju se. Ne znaju dobro da govore tvojim jezikom, ali su ljubazni i trude se da steknu nove prijatelje. Uprkos tome, ostala djeca ih posmatraju podrugljivo, ne žele da ih upoznaju, često im se rugaju, a već su im smislili i neke pogrdne nadimke.*

Korak 3

Djeci podijeliti papire i olovke.

Korak 4

Na papirima koje ste dobili napišite vaše komentare na sljedeće teme:

- *Da li možeš da zamisliš da dječak i djevojčica mogu biti tvoj brat ili sestra i da se nalaze u novoj sredini koja je veoma različita od one kojoj oni pripadaju? Napiši nešto na ovu temu.*
- *Da li možeš da zamisliš sebe u ulozu dječaka ili djevojčice koje smo opisali i napišeš, ponovo, priču „iz svoje kože“?*

Korak 5

Kada djeca završe sa pisanjem, podijeliti ih u manje grupe u kojima će diskutovati o svojim pričama i za svaku od njih rezimirati sadržaje i poruke dječjih priča.

Korak 6

Pitati učenike/učenice da li su u ovoj radionici stekli neko novo iskustvo.

RADIONICA 18

Za sve uzraste

ZASTANI I RAZMISLI**Cilj radionice:**

- Razvoj sposobnosti uživanja: razumijevanje kognitivnog i emocionalnog konteksta vršnjačkog nasilja

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1

Početna aktivnost: *Pravljenje poklona pantomimom*

Učenici/učenice sjede u velikom krugu. Voditelj počinje ovu vježbu tako što pravi poklon pantomimom i predaje ga (bez riječi) učeniku/učenici do sebe. On/ona pantomimom, takođe, prima poklon i tek kada pogodi šta je dobio/la to može da saopšti grupi. Ovaj učenik/učenica „pravi“ poklon drugu/drukarici do sebe i tako redom do voditelja.

Korak 2

Podijelite grupu na dvije polovine jednostavnim brojanjem. Podijeliti papire i olovke.

Korak 3

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *U nekim školama, a možda i u našoj, postoje djeca koja „iz čista mira“ udare ili gurnu nekog učenika/učenicu. Ovo se ponašanje ponavlja iz dana u dan.*
- *Jedna polovina grupe, koja sada čini grupu A, napisaće (svako za sebe) makar jednu misao koja je mogla „proći kroz glavu djetetu“ kada je udarilo drugo dijete.*
- *Napišite kako se u tom momentu osjećalo dijete koje povređuje drugoga.*

Korak 4

Djeca u grupi B treba da napišu, svako za sebe, makar jednu misao koja je „mogla proći kroz glavu“ djeteta koje je bilo napadnuto.

Takođe, treba da napišu kako se u trenutku napada osjećalo dijete koje je bilo napadnuto.

Korak 5

Djeca redom čitaju svoje odgovore. Nastavnik/nastavnica bilježi na panou prvo odgovore jedne, pa odgovore druge grupe.

Korak 6

Nastavnik/nastavnica kaže:

- *Sada ćemo da razgovaramo o djetetu koje se ponašalo nasilno i o djetetu žrtvi. Da li možemo da čujemo neke komentare?*

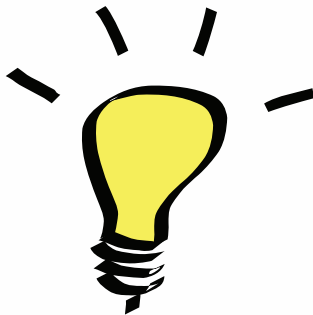
Korak 7

Diskusija u grupi na temu:

- *Da li dijete koje tuče drugo dijete primjećuje njegov bol*

Korak 8

Sva djeca redom iznose svoj najznačajniji utisak iz ove radionice.

RADIONICA 19

Za sve uzraste

TOLERANCIJA RAZLIČITOSTI
ISPRIČAJ MI SVOJU PRIČU**Cilj radionice:**

- Razvoj vrijednosti i stavova prihvatanja različitosti

Materijal:

- Nije potreban

Korak 1**Početna aktivnost:** *Dodirni plavo*

Učenici/učenice stoje u krugu. Kada voditelj kaže npr.: „*Dodirni plavo*“, djeca treba da dodirnu (po ramenu ili ruci) učenike/učenice koji na sebi imaju nešto plavo (majica, patike). Može se reći i: „*Dodirni crveno, žuto, štraftasto, karo.*”

Korak 2

Veliku grupu podijeliti na male, tročlane grupe pri čemu se možete koristiti igrom „atoma” koja je već opisana.

Korak 3

Voditelj kaže:

- *Vaš zadatak je da ispričate jedno drugome kako se slave neki datumi i događaji u vašoj porodici (Božić, Bajram, slave, rođendani, Nova godina).*

Korak 4

U velikoj grupi pričati iste priče.

Korak 5

Voditelj pita:

- *Što ste naučili u ovoj radionici? Kako ste se osjećali?*

RADIONICA 17

Za sve uzraste

LJUDSKI BINGO**Cilj radionice:**

- Razvoj sposobnosti komunikacije na osnovu sličnosti bez obzira na različitosti

Materijal:

- Bingo listići
- Olovke
- Papir A4

Priprema:

Nekoliko dana prije izvođenja radionice, nastavnik/nastavnica kaže učenicima/učenicama da u jednoj rečenici na papiru napišu nešto o sebi što ostali učenici/učenici ne znaju, a oni bi željeli da se to o njima zna (npr. *Treniram atletiku, Rođen sam ... Volim ...*). Naglasiti da o onome što su napisali ne razgovaraju s ostalima.

Korak 1**Početna aktivnost: Igra telegrafa**

Grupa stoji u krugu. Članovi grupe se drže za ruke. Voditelj stisne i opusti ruku djeteta do sebe. To je „poruka“ koju to dijete „šalje“ drugom djetetu do sebe i sve tako do kraja kruga. Posljednje dijete u krugu koje stoji pored voditelja podigne ruku onda kada je „poruka“ obišla krug.

Korak 2

Učenicima/učenicama u grupi treba dati papir A4, a ako je grupa velika dati dvolist.

Svaki učenik/učenica ima po jedan takav list. Voditelj demonstrira, a grupa za njim ponavlja, podjelu papira na onoliki broj kvadrata koliko ima učesnika.

Papir A4

- Presaviti papir po dužini.
- Presaviti još jednom po dužini.
- Tako dobijeni četverostruki papir presaviti na pola pa ga ispraviti.
- Presaviti krajeve dugačkog, četverostrukog papira tako da se susreću na sredini. Ako je potrebno, presaviti sve još na pola.
- Otvoriti list koji je sada izdijeljen.

Korak 3

Voditelj kaže:

- *Sada ćete u svaki kvadrat upisati po jednu rečenicu koju vam budem pročitao/la. Molim vas da glasno ne komentarišete i radite u tišini.*

Korak 4

Kada djeca završe sa pisanjem voditelj nastavlja:

- *U ovim kvadratima napisane su vaše rečenice kojima ste kazali nešto što drugi učenici/učenice ne znaju o vama, a voljeli biste da saznaju. Treba da pogodite ko je što napisao, ali tako da samo pitate druga ili drugaricu: „Da li si ti ovo napisao/la ili ne?“. Onaj koga pitate može samo reći „da“ (i tada se potpisuje u svoj kvadratić) ili „ne“ i vi onda pitate dalje dok ne „otkrijete“ što je ko napisao. Nije važno ko će prvi da završi. Važno je da se na ovakav način upoznate međusobno.*

Korak 5

Kada učenici/učenice završe sa pogađanjem, sjednu u veliki krug i čitaju, redom, po kvadratima, svoje rečenice. Tako se cijela grupa upoznaje sa svim sadržajima.

Korak 6

Učenici/učenice razgovaraju o ovom načinu upoznavanja. Pričaju o tome kako su otkrivali autore i kako su se osjećali u toku ove vježbe.

3.1.2. Poštovanje i praćenje izabranih pravila

Sve vrijeme sprovođenja programa, odnosno njegovih aktivnosti, ključna je usmjerenost, posvećenost i istrajnost škole, odnosno nastavnika/nastavnica za praćenje poštovanja izabranih pravila i vrijednosti, kao i reagovanje na njihovo kršenje na dogovoreni način. Ukoliko to nije tako, pravila i vrijednosti nemaju nikakvog smisla, a njihovo nepoštovanje moglo bi biti shvaćeno kao neka vrsta „dozvole“ za pojavu nasilnog ponašanja među djecom.

Praćenje poštovanja primjene pravila i vrijednosti je dvojako:

- briga o njihovoj primjeni s učenicima/učenicama,
- briga o njihovoj primjeni u komunikaciji odjeljenjskog starješine i nastavnika/nastavnica.

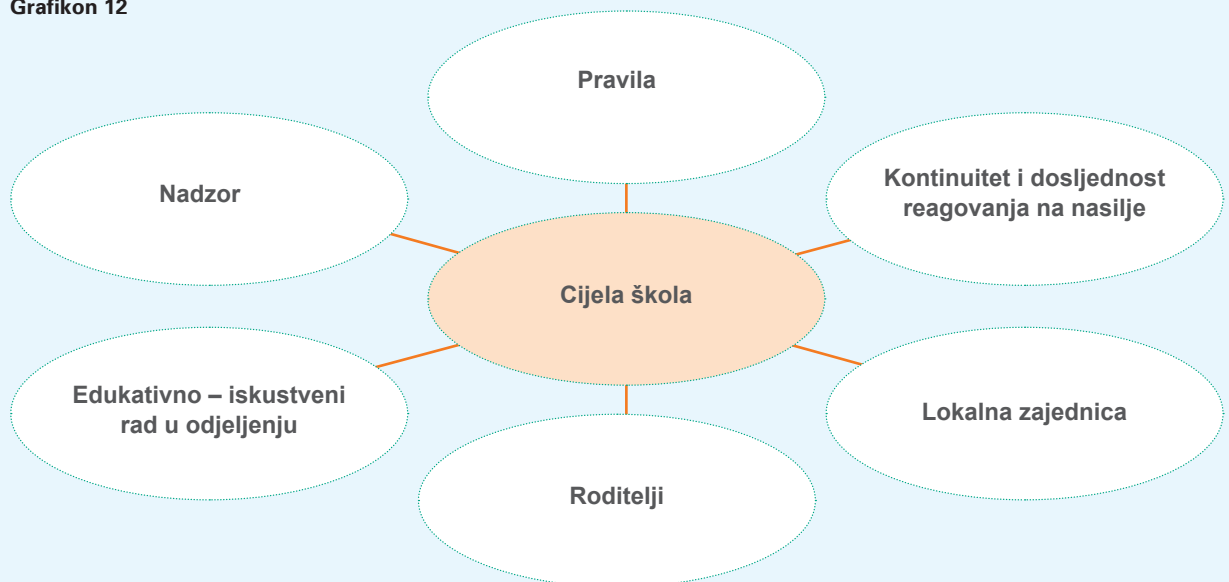
Važno je pratiti koja se pravila najčešće krše i razgovarati o tome s učenicima/učenicama. Potrebno je odrediti jedan čas nedjeljno za razgovor na ovu temu. Poželjno je na panou ukupnih odjeljenjskih pravila označiti pravila koja se najčešće krše. Paralelno sa praćenjem poštovanja pravila, s učenicima/učenicama je korisno razgovarati i o promjenama ponašanja koje su proistekle iz poštovanja pravila.

Svaki odjeljenjski starješina treba da razgovara s ostalim nastavnicima/nastavnicama o poštovanju pravila u njegovom odjeljenju. Ukoliko se ukaže potreba, predlagati izmjenu postavljenih pravila i vrijednosti.

3.2. Zaštitna mreža je uspostavljena i funkcioniše

Odgovorom cijele škole, odnosno angažovanjem svih i podjelom konkretnih zaduženja, postignut je cilj kao što je prikazano na grafikonu 12. U dogovoru sa direktorom škole koordinacioni tim određuje kako će zadaci biti obavljeni. Koordinacioni tim je uvijek spreman za saradnju sa mentorima koji će pomagati realizaciju svih edukacija nastavnika/nastavnica u školi, kao i za kontakte unutar škole.

Grafikon 12

Okvir za podjelu i praćenje zaduženja u školi

	Prepoznaju nasilno ponašanje
Svi zaposleni	Primjenjuju znanja o postupanju (protokol postupanja kada se nasilno ponašanje dogodi)
	Kontinuitet i dosljednost u primjeni i praćenju dogovorenih postupaka
	Sprovodi se dogovor o primjeni disciplinovanja i restitucije prije postupaka iz domena vaspitnih mjera
Direktor i uprava škole	Obezbjedjivanje prostora i sredstava za rad
	Uspostavljanje sistema praćenja promjena
	Odgovornost za raspored dežurstava
	Formiranje školskog mini tima
	Saradnja sa lokalnom zajednicom
	Nadzor nad učenicima/učenicama u toku odmora, dolaska i odlaska iz škole
	Primjena radionica na času odjeljenjskog starješine (interventni i preventivni program)
Nastavno osoblje	Briga o primjeni pravila i vrijednosti, kao i nadoknadi štete
	Rad sa roditeljima u toku roditeljskih sastanaka i programa za roditelje
	Uticaj na smanjenje predrasuda i podsticanje prihvatanja činjenica o pojavi nasilja kroz plan i program vannastavnih aktivnosti
	Briga o prostoru škole
Domari, spremačice	Poznavanje osnovnih principa postupanja (prepoznavanje pojave, prijavljivanje, praćenje, bilježenje)
	Podrška nenasilnom ponašanju
Administracija	Pomoć efikasnom odvijanju programskih aktivnosti
	Pomoć nastavnicima/nastavnicama iz oblasti prevencije nasilja
Stručne službe	Stručna podrška u radu
	Rad s vršnjačkim grupama
	Savjetodavni rad sa roditeljima
Stručni aktivni	Izbor nastavnih jedinica koje se mogu obraditi iz aspekta vršnjačkog nasilja i njihova razrada

3.3. Dežurstva odraslih

Sva istraživanja, uključujući i naše, pokazuju da se nasilje najčešće dešava van vidokruga odraslih u školi: u školskom dvorištu, u WC prostorijama, na stepeništu, hodnicima. To je razlog da svi ozbiljni školski projekti koji se bave nasiljem predviđaju da škola „ojača” dežurstva odraslih, kako bi se smanjile mogućnosti da neka „skrivena” mjesta postanu izazov za pojavu neprimjerenog ponašanja djece. Nastavnici/nastavnice dežuraju u školama, obično na spratu po jedan, ali to nije dovoljno, pogotovo za škole koje imaju veliku broj učenika/učenicama. Prema pravilniku o unutrašnjoj organizaciji škole, trebalo bi da dežurstvo bude organizovano tako da u svakom hodniku, na većem holu i u dvorištu dežura po jedan nastavnik/nastavnica.

Da bi djeca imala pomoć u slučaju vršnjačkog nasilja, u dežurstvo se uključuju i drugi zaposleni u školi, a njihov zadatak je da prate situaciju na određenim mjestima u školi, pomažu učenicima/učenicama i ukoliko treba, brzo dojavu da se nasilje dešava. Oni obilaze „skrivena” mjesta u školi, razgovaraju sa djecom. Njima se obično pridružuju djeca koja vole da razgovaraju s odraslima, jer se tako osjećaju bezbjednom. Na ovaj način češće se ponašaju djeca koja su žrtve nasilnog ponašanja.

U školi je veoma važno dogovoriti se o postupcima kada se dežurna osoba zatekne na mjestu gdje se nasilje događa ili joj se saopšti da se na određenom mjestu dešava nasilno ponašanje među učenicima/učenicama. Dežurni nastavnici/nastavnice treba da postupaju dosljedno i jednako prema svim učenicima/učenicama.

3.2.2. Kutija povjerenja

Učenicima/učenicama koji nijesu spremni da govore otvoreno o svom problemu, problemu svog druga/ drugarice, koji ne mogu javno reći koji se učenici/učenicama ponašaju nasilno ili imaju potrebu da pitaju

bilo što što je u vezi sa pojavom vršnjačkog nasilja omogućeno je da to urade preko „kutije povjerenja“.

To je osnovni cilj aktivnosti zvane „kutija povjerenja“. Tehnički, riječ je o kutiji, sličnoj poštanskoj u koju će djeca stavljati svoja pisma sa pitanjima, dilemama, problemima. Na pisma će odgovarati članovi grupe za vršnjačku pomoć, uz saradnju sa stručnom službom škole. Iz sadržaja pisma ne može se prepoznati identitet učenika/učenice koji je napisao/la pismo, budući da je pismo potpisano šifrom. Odgovori na pisma istaknuti su na oglasnoj tabli i naznačeni su takođe s odgovarajućom šifrom.

Stručna služba po potrebi će informisati koordinacioni tim o ovoj aktivnosti, posebno o specifičnim prijedlozima ili o traženju pomoći, o najčešćim pitanjima učenika/učenica ili nekim naročito upadljivim slučajevima. Ove informacije će pomoći koordinacionom timu oko planiranja budućih aktivnosti u školi, individualnih programa ili reakcija uprave škole.

Može se desiti da se u kutiji nađu i pisma u kojima dijete piše o svom iskustvu zlostavljanja, svjedoči o zlostavljanju, govori o pokušaju ili, u izuzetnim slučajevima, o potencijalnom planiranju samoubistva. Ovakav uznemirujući sadržaj je neizostavno „poziv“ za stručnog saradnika da na neki način uspostavi kontakt sa djetetom koje je autor takvog pisma trudeći se da na bilo koji način ne ugrozi njegovu privatnost. Neophodno je uspostaviti sa njim odnos povjerenja koji bi omogućio da se planira individualni pristup djetetu ili osmisli odgovarajuća aktivnost uprave škole.

3.2.3. Druge aktivnosti

Praktično sve slobodne aktivnosti mogu se proširiti sadržajima koji su u skladu s idejom sprečavanja vršnjačkog nasilja u školi. U okviru sportske, literarne, ekološke, dramske, likovne, muzičke

sekcije moguće je razvijati ovakve ideje i na taj način osnažiti sprovođenje osnovnog cilja projekta.

Senzibilizujući učenike/učenice za pitanja vršnjačkog nasilja, nastavnici/nastavnice, posebno odjeljenjske starješine, mogu biti osobe oko kojih će se okupljati učenici/učenice koji su zainteresovani za rad na području vršnjačkog nasilja. Odjeljenjski starješina će razgovarati s učenicima/učenicama i saslušati njihove želje, potrebe i ideje, koje se odnose na njihovo učešće u aktivnostima projekta. Nastavnici/nastavnice će im pružiti potrebne informacije o mogućim aktivnostima i podržati njihovu realizaciju. Dobro je da budu izabrane one aktivnosti za koje postoji interesovanje učenika/učenica, a i potreba same škole. Nakon što se aktivnosti odrede i formiraju grupe učenika/učenica, nastavnici/nastavnice zaduženi za ove slobodne aktivnosti mogu preuzeti njihovo vođenje i koordinaciju.

Prijavljeni učenici/učenice mogu biti potencijalni vršnjački pomagači.

Evo nekoliko ideja za slobodne aktivnosti u školi:

- organizovanje izložbi dječjih radova na temu nasilja
- aktivnosti dramske i drugih odgovarajućih sekcija
- pravljenje „školske knjige“ spajanjem dječjih radova u formi knjige na temu pojave nasilja u školi
- prilozi školskim novinama koji su u vezi sa nasiljem među djecom
- pravljenje video zapisa
- svaka škola uključena u projekat treba da napravi pano u holu koji je posvećen ovom projektu. Za ovu svrhu može se odrediti, ako nema drugih mogućnosti, neki zid koji će djeca koristiti za izlaganje po koracima svih informacija u vezi s izvođenjem projekta, kao i za izlaganje svojih pismenih i likovnih radova nastalih u projektnim aktivnostima. Na tabli se mogu naći i informacije o dogovorima sa roditeljima, lokalnom zajednicom itd.

Što je vršnjačka edukacija?

Vršnjačka edukacija je proces učenja koji vode sami učenici/učenice, odnosno proces podrške i pomoći koji se odvija na relaciji učenik – učenik.

Bilo da ne znaju odnosno ne žele da pomognu ili nijesu na to istinski spremni, odrasli ne mogu uvijek na adekvatan način pomoći djeci i mladima. Kreativnost, motivacija, sličan pogled na svijet čine da djeca i mladi ljudi rado i lako razmjenjuju među sobom za njih relevantne informacije. Mladi i djeca su prirodno okrenuti jedni drugima, često su zajedno, stalo im je do mišljenja vršnjaka, razumiju se bez suvišnih ili otežavajućih okolnosti. Mladi su spremni na promjene, učenje i istraživanje novog.

Zašto razvijati vršnjačku edukaciju

Mnoge škole u svijetu razvijaju vršnjačku edukaciju kao dio školskog programa koji predstavlja vrlo koristan način komunikacije među učenicima/učenicama.

Škola treba da prati društvene promjene koje, između ostalog, utiču da se školski život mijenja, a vršnjačka edukacija pomaže da školski dan bude mnogo kreativniji, produktivniji, bliži učenicima/učenicama. Vršnjaci prepoznaju nove društvene tokove i ukazuju na njih, pa škola može da prati te promjene i kreativno ih koristi u smislu osmišljavanja ideja pripadnosti školi i njenom identitetu koji karakteriše kooperativna atmosfera i nenasilno ponašanje.

Odrasli mogu pružiti mladima i djeci značajnu podršku i pomoć, ali ima takvih situacija u kojima je vršnjačka pomoć nezamjenljiva.

U čemu se sve može ogledati vršnjačka pomoć

Učenici/učenice mogu pomoći drugim učenicima/učenicama na različite načine:

- pružiti zaštitu mlađim učenicima/učenicama na školskom igralištu i u školi
- pratiti mlađe učenike/učenice kada odlaze kući i prihvatati ih kada dolaze u školu
- pomoć vršnjacima sa niskim stepenom samopoštovanja, izolovanim vršnjacima i djeci sa drugim rizičnim znacima socio-emocionalnog razvoja, uključivanjem u društvo vršnjaka
- mogu uticati na sprečavanje "navijanja" kada se nasilje dešava
- pomoć učenicima/učenicama koji se ponašaju nasilno da pronađu ponašanje koje je adekvatno kao nadoknada štete ili počinjene greške
- dežurati u školi na predviđenim mjestima
- organizovati školske, sportske, kulturne i druge aktivnosti sa temom nasilja među djecom
- pružiti podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama
- pomoći mladima i djeci u širenju komunikacijskih vještina nenasilnog i kreativnog rješavanja konflikata
- pomoć u učenju i drugim školskim obavezama
- pomoći djeci i mladima kod rješavanja nekih porodičnih problema
- pomoći vršnjacima čije je ponašanje na granici delinkventnog
- pomoći mladima koji eksperimentišu sa supstancama koje izazivaju zavisnost (alkohol, cigarete, droga).

Kreativnost, motivacija, sličan pogled na svijet čine da djeca i mladi ljudi rado i lako razmjenjuju među sobom za njih relevantne informacije.

Zašto je ona korisna za djecu i mlade

Mladi pokazuju veliko interesovanje za vršnjačku edukaciju jer ona omogućava:

- zanimljiv način učestvovanja u životu svoje generacije
- kreiranje socijalnog okruženja u kome žive kroz kreiranje različitih pristupa mladima
- obostranu korist – podjednako je značajna za mlade koji pomažu kao i za one kojima je potrebna pomoć
- uključenosť u značajne aktivnosti svoga okruženja
- učestvovanje u kreiranju novih pristupa vršnjacima
- doprinos djece i mladih ličnom, kao i generacijskom odrastanju uz razvijanje odnosa povjerenja s odraslima
- razumijevanje događaja u lokalnoj zajednici koji imaju drugu dimenziju zahvaljujući iskustvu u ovoj vrsti rada
- razvijanje mreže novih komunikacija, prijateljstava sa vršnjacima i odraslima u lokalnoj zajednici
- sticanje znanja i razvijanje vještina koje su značajne za čitav život
- ličnu satisfakciju kroz pokretanje važnih procesa za sredinu u kojoj djeluju
- razvoj samopoštovanja, pozitivne slike o sebi i sposobnost ostvarivanja postavljenih ciljeva
- razvijanje osjećanja pripadnosti prema svojoj sredini, zajednici i šire – društvu
- učenici/učenice se lakše i uspješnije identifikuju sa vršnjacima, vjeruju informacijama koje dobijaju od njih i smatraju ih pouzdanim
- vršnjaci bolje razumiju mlade ljude, njihovu kulturu, norme, uvjerenja, ali i teškoće u životu, školi, porodici
- vršnjaci ostvaruju više kontakata među sobom nego odrasli, zbog same prirode njihovih međusobnih odnosa u vršnjačkim grupama, a i imaju više vremena za komunikaciju sa

mladima i pružanje podrške nego što je to slučaj sa nastavnicima, stručnim službama i ostalim zaposlenim u školama.

Za program rada u vršnjačkim edukativno-iskustvenim grupama planira se radionica kao metod rada zato što:

- relativno lako je ovladati ovim načinom rada
- dozvoljava i sazajno i iskustveno učenje
- brže dovodi do promjena
- promjene su trajnije
- blizak je dječjim potrebama i načinu učenja
- zadovoljava potrebe učesnika u aktivnostima u grupi, prije svega kroz grupnu komunikaciju, stimulatvnu atmosferu koja omogućava da svaki član grupe učestvuje u radu prema svojim mogućnostima
- kreativnosť u radionici dozvoljava participaciju svim članovima grupe uz podsticanje njihovih sposobnosti, individualnosti i poštovanje različitosti
- omogućava traženje alternativa u rješavanju problema
- pruža mogućnosť razumijevanja motivacije (svoje i tuđe).

Ko je u školi zadužen za vršnjake pomagače

U procjeni spremnosti i motivisanosti za pomagački vršnjački rad učestvuju stručne službe škole. U izboru učenika/ca koji će biti uključeni u inicijalnu grupu potrebna je saradnja stručne službe škole i razrednih starijehina. Stručna služba će organizovati cijeli proces vršnjačke edukacije, obučavati djecu, dogovarati se sa njima oko izvođenja vršnjačkog programa i superviziraće cio njen tok. Stručna služba o radu vršnjačke edukacije obavještava koordinacioni tim škole.

Vršnjačka edukacija zadovoljava potrebe učesnika u aktivnostima u grupi, prije svega kroz grupnu komunikaciju, stimulatvnu atmosferu koja omogućava da svaki član grupe učestvuje u radu prema svojim mogućnostima.

Način uključivanja učenika/učenica u vršnjački program

Najprije treba formirati osnovnu, inicijalnu grupu učenika/učenica. Osobine učenika/učenica koje su poželjne prilikom izbora za inicijalnu grupu su:

- omiljen/a je među drugovima/drugaricama
- vršnjaci ga/je uvažavaju, a on/ona može da utiče na njih
- pošten/a je i uliva povjerenje
- pokazuje istinsku zainteresovanost i brigu za dobrobit svojih vršnjaka
- sposoban/a je da sluša druge, a da ne prosuđuje
- ostvaruje dobru komunikaciju sa mladima – nije neophodno da je „najbolji učenik/učenica“ u odjeljenju; treba da bude uspješan/na u školi, ali i aktivan/a van nje (volonterski rad, klub, sport itd.)
- jednak broj mladića i djevojaka – vršnjačkih edukatora
- različiti uzrasti.

Inicijalnu grupu čine nekoliko (12-15) učenika/učenica koji su od koordinacionog tima projekta i/ili članova stručne službe škole informisani o mogućnosti započinjanja edukacije iz vršnjačke pomoći među populacijom učenika/učenica.

Kada se izabere mala grupa učenika/učenica, s njima se razrađuje strategija:

- za edukaciju inicijalne grupe o osnovnim principima vršnjačke edukacije (pomoći)
- informisanja ostalih učenika/učenica i koriste se različiti načini uključivanja vršnjaka
- pravljenja daljih planova: uključivanja djece u vršnjačke grupe i izbor ostalih vannastavnih aktivnosti koje će biti u skladu sa idejom „škola bez nasilja“.

Dalji koraci:

- Inicijalna grupa u što kraćem roku organizuje i priprema novu grupu kako bi se povećao broj mladih u vršnjačkoj pomoći.
- Zadatak inicijalne grupe je „pronaći“ što raznovrsniju grupu vršnjaka. Inicijatori vode računa da u grupi bude dječaka; obično se u ovakve programe uključuju djevojčice; treba smišljati načine kako dječacima prikazati bavljenje volonterskim i pomagačkim radom kao izuzetno važnu stvar u kojoj se i oni mogu afirmisati. Posljedice (pozitivne) takvog angažmana za oba pola su višestruke.
- Inicijalna grupa tokom cijelog pripremnog perioda (informisanja i izbora učesnika za pripremnu edukaciju) sarađuje sa stručnim saradnikom u školi i/ili nekom drugom osobom zaduženom za vršnjački program, kao i sa koordinacionim timom.

NAPOMENA:

Poželjno je da članovi male inicijalne grupe koja organizuje i vodi cijeli program budu u dobrim odnosima, da nema međusobne borbe za moć, da su dobro međusobno povezani, kako bi kroz međusobnu interakciju u toku planiranih aktivnosti postali dobar tim.

Kontrola osipanja grupe

U cilju održavanja rada grupe za vršnjačku pomoć potrebno je obezbijediti kontinuitet i dio uključene ekipe mora biti aktivan makar nekoliko godina.

Prirodno osipanje grupa očekuje se u svakoj pa i u ovoj grupi. Osipanje je ipak moguće kontrolisati i u tom cilju preporučuje se da se uključe učenici/učenice:

- šestog razreda: 20-30%
- sedmog razreda: 30-40%
- osmog i devetog razreda: 40-50%

SADRŽAJ PROGRAMA VRŠNJAČKE POMOĆI

1. Osnovne pripreme inicijalne grupe:
  - Ja kao osoba koja može pomoći (što je realno)
  - Moje uloge
  - Naši zadaci
  - Komunikacije članova grupe
2. Radionice čiji je cilj razvijanje tolerancija i nenasilja
3. Organizacija školskih vannastavnih aktivnosti kao podrške projektu „Škola bez nasilja“ – sigurno školsko okruženje za djecu.
  - Kutija povjerenja
  - Kviz
  - Izložbe
  - Predstave
  - Sportske i rekreativne aktivnosti
  - Radio – emisije (u zavisnosti od mogućnosti škole)

1.1. Osnovne pripreme inicijalne grupe

Izboru grupe prethodi razgovor sa svakim učenikom/učenicom koji/a želi da postane njen član. Razgovor uključuje:

- Prezentiranje ciljeva projekta „Škola bez nasilja“.
- Strukturu projekta (mentor, koordinaciono tijelo, odjeljenjsko vijeće, stručna služba, nastavnici/nastavnice i vannastavno osoblje i naravno, djeca, organizuju se u cilju sprečavanja nasilja među djecom i njegovog iskorjenjivanja u školi.)
- Nagovijestiti da osim programa koji se odvija na času odjeljenjskog starješine (u koji oni već imaju uvid) postoje još mnoge mogućnosti da se smanji nasilje u školi.
- Objasniti što je vršnjačka pomoć (edukacija) i koliko je važna pomoć djeca-djeci.
- Objasniti proces njihove edukacije i vrijeme koje je za to potrebno. Sastajanje inicijalne grupe za prve četiri radionice planirano je jednom nedjeljno, a za sve ostale jednom u 15 dana.
- Ukoliko je potrebno, tražiti odobrenje roditelja.
- Reći djetetu da je uključivanje u ovu grupu dobrovoljno.

NAPOMENA:

Uključivanje učenika/učenica sa posebnim obrazovnim potrebama u vršnjački program podrazumijeva kompletnu prilagođenost aktivnosti u skladu sa IROP-om i obezbjeđivanje dodatnih uslova, pomagala i slično.

Radionice za vršnjački program
I Program za pripremu vršnjačkih edukatora

RADIONICA 1

UPOZNAVANJE

Cilj radionice:

- Upoznavanje i integracija članova grupe

Materijal:

- Papiri
- Olovke
- Selotejp
- Pripremiti papire za bedž (četvrtina papira A4)

Korak 1

Afirmativni intervju: Upoznavanje započinje voditelj koji dodaje lopticu nekom djetetu iz grupe i pita ga: „Kako se zoveš, u koji razred ideš?“. Nakon toga postavi još nekoliko laganih pitanja, a zatim pitanja postavljaju učenici/učenice jedan/a drugome/drugoj.

Jedan učenik/učenica intervjuše drugog/dругu (jednostavno, lagano i interesantno). U drugom krugu i svim narednim postavljati afirmativna pitanja:

- Što voliš da čitaš?
- Koju muziku slušaš?
- Kako provodiš slobodno vrijeme?
- Koja je tvoja omiljena hrana?
- Koje bi mjesto želio da posjetiš?
- Koji si dobar film vidio/la nedavno?

Korak 2

Nakon predstavljanja svako dijete treba da napiše svoje ima na pripremljenom papiru i stavi ga kao bedž.

Korak 3

Voditelj postavlja sljedeće pitanje:

- Koji je bio vaš motiv da se uključite u rad grupe za vršnjačku pomoć?

Korak 5

Razgovarati o motivima uključenja u rad grupe za vršnjačku pomoć.

RADIONICA 2**ŠTO ŽELIM TO I MOGU****Cilj radionice:**

- Senzibilizacija grupe za odnose podrške i pomoći u odnosu prema drugima

Materijal:

- Papir i olovke

Korak 1**Početna aktivnost:** *Bravo!*

Pozvati djecu da se sjete bilo koje situacije kada su sebi rekli: „Bravo”. Objasniti da to može biti bilo koja situacija ili događaj – po sopstvenom izboru.

Korak 2

Podijeliti papire i olovke i reći djeci da razmisle o sljedećem pitanju:

- *Koju vrstu pomoći među djecom posebno cijenim?*

Korak 3

Kada djeca razmisle i napišu svoje procjene, pozvati ih da razmijene svoja razmišljanja sa drugom ili drugaricom.

Korak 4

Sljedeći zadatak:

Ja sam do sada bio/la u prilici da pomažem (pružam podršku):

- *Napiši o kakvoj je pomoći (podršci) riječ i na koji/e sve načine si pomagao/la.*

Korak 5

Ponovo razgovarati u paru sa drugom ili drugaricom, ali da partneri ne budu isti učenici/učenice.

Korak 6

Voditelj piše na tabli nove zadatke:

- *Koje su vaše realne mogućnosti: u čemu sve možete pomoći drugoj djeci*
- *U kojoj vrsti pomoći ili podrške se osjećate sigurnim*
- *Što vas ispunjava zadovoljstvom*

Korak 7

Ponovo napraviti nove parove i ispričajte o sadržaju vaših razgovora.

Korak 8

U velikom krugu razgovarati o odgovorima na postavljena pitanja.

Korak 9

U završnom krugu razgovarati o tome što je bilo posebno značajno za svakog člana lično u ovom razgovoru.

RADIONICA 3

NAŠI ZADACI

Cilj radionice:

- Ovladavanje osnovnom idejom vršnjačke edukacije

Materijal:

- Papiri i olovke
- Kopiran Radni list 1 u onoliko primjeraka koliko ima malih grupa

Korak 1

Početna aktivnost: *Ređanje prema početnom slovu imena*

Svako dijete kaže svoje ime i onda se svi, bez ikakve komunikacije, ređaju prema početnom slovu imena azbučnim redom.

Korak 2

Formirati male grupe jednostavnim brojanjem.

U okviru malih grupa učenici/učenicice treba da razgovaraju o sljedećim pitanju:

- *U kojim situacijama u školi, po vašem mišljenju, djeca mogu bolje pomoći od odraslih ili imati više uticaja od odraslih na dijete?*
- *Šta će djeca prije povjeriti drugoj djeci nego nekome od odraslih u školi?*

Korak 3

Kada završe sa razgovorom, njihov zadatak je da napišu na papiru nekoliko zaključaka o temama o kojima je vođen razgovor u grupi.

Korak 4

Svaka grupa prezentira svoje teme tako što njen izvjestilac pročita ili ispriča što se u grupi dešavalo, odnosno o tome što je bio predmet diskusije svake grupe.

Korak 5

Voditelj pita djecu: *Da li ste do sada imali prilike da se sretnete sa pojmom vršnjačke edukacije?*

Korak 6

Razgovarati na ovu temu. U velikoj grupi svako iznosi svoje mišljenje.

Korak 7

Svakoj grupi dati fotokopirani Radni list br. 1 i zamoliti učenike/učenicice da ih pročitaju i napišu neke svoje komentare, pitanja, asocijacije.

Korak 8

Razmijeniti utiske nakon pročitanoog teksta tako što će predstavnik svake grupe pročitati komentare svoje grupe, a zatim, ako je potrebno, razgovarati o njima.

Korak 9

Razgovarati u završnom krugu o tome kako svako dijete vidi sebe u vršnjačkoj edukaciji.

RADNI LIST 1

Grupa za vršnjačku edukaciju

Naši zadaci:

- Mi smo grupa koja će imati poseban zadatak da započne vršnjačku edukaciju (pomoć). To je vrlo značajna aktivnost u mnogim školama svijeta.
- Vršnjačka edukacija je proces učenja (pomaganja) koji vode sami učenici/učenice, odnosno proces učenja (pomaganja) koji se odvija u odnosu učenik – učenik.
- Odrasli ne mogu uvijek pomoći na adekvatan način djeci i mladima, bilo da to ne znaju ili ne žele ili nijesu na to istinski spremni. Kreativnost, motivacija, sličan pogled i doživljaj svijeta čine da djeca i mladi ljudi rado i lako razmjenjuju (za njih važne) informacije između sebe. Mladi i djeca su prirodno okrenuti jedni drugima, često su zajedno, stalo im je do mišljenja vršnjaka, razumiju se bez suvišnih ili otežavajućih okolnosti. Mladi su spremni na promjene, učenje i istraživanje novog.

RADIONICA 4

MOJA ULOGA

Cilj radionice:

- Razvoj vještine planiranja pojedinih elemenata programa u skladu sa potrebama i afinitetima u grupi

Materijal:

- Papir
- Olovke

Priprema:

Kopirati Radni list 2 u onoliko primjeraka koliko grupa ima članova ili ispisati aktivnosti iz Koraka 2 na tabli prije početka radionice.

Korak 1

Početna aktivnost: *Kreativno predstavljanje*

Jedna osoba (koja se nalazi u centru kruga) počinje aktivnost tako što uradi nešto da bi se predstavio/la. (na primjer mahne rukom, čučne). Grupa odgovara imitirajući taj pokret i govoreći „zdravo ... (ime učenika/ učenice)” tom djetetu.

Korak 2

Porazgovarajte na temu:

Uloga u programu vršnjačke edukacije koju bih najradije izabrao/la:

- u učenju i drugim školskim obavezama
- organizovanju školskih, sportskih, kulturnih i drugih aktivnosti
- zdravstveno prosvječivanje (npr. polno prenosive bolesti, problemi nasilja nad djecom) kroz rad u radionicama
- pomoć djeci sa posebnim obrazovnim potrebama
- pomoć mladima i djeci u širenju komunikacijskih vještina i kreativnog rješavanja konflikata
- pomoć djeci i mladima kod rješavanja nekih porodičnih problema
- pomoć vršnjacima sa niskim stepenom samopoštovanja, izolovanim vršnjacima i svoj djeci sa drugim znacima koji ukazuju na rizike u socio-emocionalnom razvoju
- pomoć vršnjacima čije je ponašanje na granici delinkventnog
- pomoć mladima koji eksperimentišu s alkoholom, pušenjem i drogom.

Korak 3

Nakon što djeca izaberu aktivnosti organizovati razgovor u kome će svako od njih pričati o svojim procjenama.

Korak 4

Podijeliti grupu na nekoliko manjih pomoću npr. četvorodjelnih pazli. Iako će o ovim aktivnostima biti još razgovora, novi zadatak za male grupe je da napišu odgovore na sljedeća pitanja:

- *Koju bi od aktivnosti sa liste koju ste dobili bilo moguće organizovati u našoj školi u cilju doprinosa razvoju pozitivne atmosfere?*
- *Za šta bi djeca u našoj školi bila najviše zainteresovana?*

Korak 5

Izvjestioci saopštavaju grupne zaključke o poželjnim aktivnostima i aktivnostima koje se mogu organizovati u školi.

Korak 6

Razgovarati o tome koliko djece već ima iskustva u aktivnostima koje su izabrali.

RADNI LIST 2

Izaberite uloge koje biste željeli da imate u programu vršnjačke edukacije.

- U učenju i drugim školskim obavezama.
- Organizovanju školskih, sportskih, kulturnih i drugih aktivnosti.
- Zdravstveno prosvjeđivanje (npr. polno prenosive bolesti, problemi nasilja nad djecom) kroz rad u radionicama.
- Pomoć djeci sa posebnim obrazovnim potrebama.
- Pomoć mladima i djeci u širenju komunikacijskih vještina i kreativnog rješavanja konflikata.
- Pomoć djeci i mladima kod rješavanja nekih porodičnih problema.
- Pomoć vršnjacima sa niskim stepenom samopoštovanja, izolovanim vršnjacima i svoj djeci sa drugim rizičnim znacima socio-emocionalnog razvoja (rad u radionicama).
- Pomoć vršnjacima čije je ponašanje na granici delikventnog.
- Pomoć mladima koji eksperimentišu s alkoholom, cigaretama i drogom.

- _____
- _____

RADIONICA 5**KOMUNIKACIJE ČLANOVA GRUPE****Cilj radionice:**

- Upoznavanje sa mrežom komunikacija koje će članovi grupe ostvarivati kroz stimulisanje aktivnog pristupa i kooperativnih odnosa

Materijal:

- Papir i olovke
- Kopiran Radni list 3 i isječen na tri dijela po naznačenim linijama

Korak 1**Početna aktivnost: Izazovna pantomima**

Jedan učenik/učenica ide u centar kruga i izvlači iz šešira jednu izazovnu aktivnost za pantomimu (na primjer: jesti ogromni sladoled po vreloom danu ili se kupati na sjevernom moru po jako hladnom vremenu).

Korak 2

Podijeliti grupu na tri podgrupe brojanjem.

Korak 3

Voditelj kaže:

- Sve aktivnosti u vršnjačkoj edukaciji ostvaruju se kroz vašu međusobnu komunikaciju i komunikaciju sa drugom djecom i odraslima u školi.
- Svaka grupa će dobiti po jedan list na kome su napisana tri „pravca” po kojima će se odvijati komunikacija ove grupe.
- Zadatak svake grupe je:
  - da pročita Radni list;
  - da se članovi svake grupe dogovore kako će na najzanimljiviji način upoznati ostale grupe sa zadacima koje su dobili na svom Radnom listu i da u tome svi učestvuju.

Korak 4

Svaka mala grupa upoznaje članove ostalih grupa sa svojim zadatkom na način za koji se sama odlučila.

Korak 5

U završnom krugu razgovarati o tome:

- Kako su grupe donosile svoje odluke o načinu prezentacije?
- Kako su se osjećali radeći zajedno?

RADNI LIST 3

Moja uloga u komunikaciji u grupi:

- izgrađivati i čuvati dobre odnose sa svim članovima grupe
- gajiti povjerenje kao jedno od najbitnijih kvaliteta u grupi i uopšte u odnosu sa ljudima
- razvijati saradnju (ne takmičiti se među sobom)
- biti pozitivan: ne kritikovati, omalovažavati, vrijeđati, naređivati
- ostvariti svoje komunikacije na miran način
- biti otvoren: govoriti o svojim potrebama, idejama, stavovima
- tražiti podršku ako imam neki problem
- tražiti podršku od nastavnika/nastavnica ako mislim da mi može pomoći
- pažljivo saslušati djecu i odrasle kada mi se obrate

• _____

• _____

Moja uloga u komunikaciji sa djecom u školi:

- pomoć u stvaranju i održavanju pozitivne klime u školi (predlagati aktivnosti i truditi se da se one realizuju)
- razvijati odnose povjerenja
- biti spreman/a slušati i prihvatiti dijete koje mi se obrati
- naučiti reagovati na nasilje

• _____

• _____

Moja uloga u saradnji s odraslima:

- dogovarati se sa koordinatorom za vršnjačku pomoć (pedagog, psiholog, nastavnik/nastavnica)
- po potrebi zajedno s odjeljenjskim starješinama učestvovati u planiranju i izradi određenih koraka u projektu
- saradnja sa koordinacionim tijelom u školi koje je zaduženo za realizaciju cjelokupnog projekta u školi

• _____

• _____

II Program vršnjačkih edukatora za rad s učenicima/učenicama

RADIONICA 1

ŠTO JE NASILJE

Cilj radionice:

- Usmjerenje djece da prepoznaju nasilničko ponašanje i njegove vrste

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1

Početna aktivnost: Vježba ogledala

Dva učenika/učenice pokušavaju da imitiraju uzajamne radnje, istovremeno. Djeca stoje jedno naspram drugog. Dok jedno dijete izvodi neke pokrete (rukama na primjer), drugo imitira te pokrete.

Korak 2

Napraviti male grupe. Svaka mala grupe dobije isti zadatak:

- *Kada biste vi bili grupa koja treba da objasni učenicima/učenicama što je sve nasilje među djecom, odnosno koje oblike ponašanja možemo nazvati nasiljem – što biste sve ispričali.*

Porazgovarajte o ovim temama i napišite mišljenje vaše grupe. Dogovorite se i oko toga kako ćete svoje mišljenje prezentirati ostalim grupama (čitanje, pano, podjela uloga oko zadataka).

Korak 3

Nakon završetka rada grupe na uobičajen način prezentiraju svoj rad.

Korak 4

Na kraju, voditelj rezimira sve oblike ponašanja koje su djeca navela i svrstava ih u grupe. Ukoliko djeca nijesu navela sve vrste nasilja, voditelj treba da ih pomene i da navede primjer za svaku od njih:

- *Fizičko*
- *Emocionalno nasilje*
- *Seksualno nasilje i izolacija*
- *Socijalna izolacija*

Korak 5

Voditelj radionice postavlja pitanje:

- *Da li vas je ova aktivnost sa različitim oblicima nasilnog ponašanja podsjetila na neke događaje ili iskustva?*

RADIONICA 2

POVJERI SE

Cilj radionice:

- Upućivanje djece da pronađu prihvatljive načine reagovanja na nasilje, kao i da prepoznaju sopstvene otpore u odnosu na nasilje

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1

Početna aktivnost: *Stvaranje muzike u odjeljenju*

Svira se na ručno napravljenim ili pravim instrumentima ili predmetima (reciklažni materijal) koji daju zvuk: konzerve, staklene flašice, udaraljke i bilo koji drugi predmet koji može proizvoditi zvuk. Jedan učenik glumi dirigenta, pokazujući drugima kako se to radi. Nakon što se uspostavi ritam dirigent postaje drugi učenik.

Korak 2

Podijeliti grupu na male, tročlane grupe igrom „atoma“.

U svakoj maloj grupi jedno je dijete ono koje „trpi nasilje“, drugo je njegov „prijatelj“, a treće „posmatrač“.

Korak 3

Svaka grupa će pokušati da se sjeti neke situacije u kojoj je jedno dijete bilo dijete koje trpi nasilje od strane drugog djeteta. Kada se sjetite te situacije, izaberite dijete koje će biti dijete koje „trpi nasilje“, koje se obraća svome drugu

ili drugarici u namjeri da mu/joj kaže šta mu se desilo. Dijete od kojeg dijete koje „trpi nasilje“ traži pomoć, treba da reaguje na nasilno ponašanje. Šta će on/ona reći ili uraditi? Posmatrač bilježi reakcije „prijatelja“.

Voditelj kaže:

- *Možete mijenjati uloge djeteta žrtve i djeteta prijatelja.*

Korak 4

Svaka mala grupa priča o svojim slučajevima „nasilja“ i o „reakcijama“ djeteta pomagača:

Situacija nasilja

Reakcija prijatelja

Korak 5

Razgovarati o svim reakcijama kao primjerenim ukoliko su one usmjerene prema prihvatanju djeteta, kada mogu poslužiti sljedeći izrazi:

- *Slušam te.*
- *Dobro je što si odlučio/la da mi to kažeš.*
- *Svaka situacija može da se riješi.*
- *Što ja mogu da ti pomognem?*
- *Ne treba da kriješ što ti se desilo.*
- *Dobro je što si riješio/la da o tome govoriš.*
- *Od koga možeš da tražiš pomoć?*

Korak 6

Razgovarati o tome kome sve dijete može da se obrati direktno ili posredstvom nekog člana grupe za vršnjačku pomoć.

Korak 7

Započeti razgovor na temu:

- *Da li imam neke svoje prepreke da govorim o nasilju ili da prijavim nasilje*

RADIONICA 3

REAGUJ NA NASILJE!

Cilj radionice:

- Razvoj pozitivnog stava o značaju reagovanja na nasilničko ponašanje

Materijal:

- Papir
- Olovke

Korak 1

Početna aktivnost: *Prenošenje zvuka, gesta*

Jedan učenik/učenica proizvodi zvuk pred drugim/om učenikom/učenicom koji/a prihvata i imitira taj zvuk, postepeno ga transformišući i prenoseći dalje.

Korak 2

Učesnicima grupe postaviti sljedeća pitanja:

- *Da li djeca u vašoj sredini (školi) reaguju na nasilje među djecom? Obrazložite svoj odgovor.*
- *Da li odrasli u vašoj sredini (školi) reaguju na nasilje među djecom? Obrazložite svoj odgovor.*

Korak 3

Napraviti podjelu velike grupe na nekoliko manjih. U svakoj maloj grupi ovo je zadata tema za razgovor.

Korak 4

Izveštavaju sve grupe. Voditelj na tabli piše: *Uvijek, Ponekad i Nikada.*

Djeca pišu svoje odgovore ispod ovih riječi.

Obrazloženja ovih odgovora ispišite posebno, takođe ispod ovih triju riječi.

Korak 5

Voditelj pita učenike/učenice:

- *Ako ne reagujemo na nasilje, što radimo za:*
  - *dijete koje je žrtva,*
  - *dijete koje je nasilnik.*

Korak 7

Djeca ponovo rade u malim grupama.

Korak 8

Izvestioci saopštavaju rezime grupne diskusije.

Korak 9

Voditelj kaže: **NE REAGOVATI NA NASILJE ZNAČI NE POMOĆI NI ŽRTVI NI NASILNIKU.**

RADIONICA 4**ŠTA JE POŠTOVANJE****Cilj radionice:**

- Razvoj pozitivnog stava djece u odnosu na jednu od značajnih vrijednosti

Materijal:

- Dvodjelne pazle

Korak 1**Početna aktivnost:** *Pantomima koja se odnosi na zanimanje*

Grupa učenika/učenica zamisli neko zanimanje ili aktivnost koju će objasniti pantomimom. Učenici/ce su podijeljeni u male grupe. Svaka mala grupa redom predstavlja neko zanimanje pantomimom dok druge grupe posmataju i pogađaju koje je zanimanje predstavljeno.

Korak 2

Veliku grupu podijeliti u parove pomoću dvodjelnih pazli.

Treba da ima onoliko polovina dvodjelnih pazli koliko ima učenika/učenica. Dijelovi papira se izmiješaju tako da svaki učenik uzme po jedan.

Korak 3

Voditelj kaže:

- *Svaki par ima isti zadatak da dočara što je to POŠTOVANJE (kako ono zvuči i izgleda) na hodniku, učionici, igralištu. Jedan par može smisliti nekoliko varijanti.*

Korak 4

Svi parovi se udalje i traže mjesto gdje će uvježbavati svoj način predstavljanja poštovanja u različitim situacijama. Kada se ova faza završi, parovi se vraćaju u krug. Voditelj pozove učenike/učenice (parovi) da odglume svoje uloge. Svaki par treba da bude podržan aplauzom.

Korak 5

Voditelj postavlja pitanja:

- *Da li je bilo teško smisliti kako poštovanje zvuči ili izgleda?*
- *Da li je poštovanje tema o kojoj se razgovara među djecom u školi?*

RADIONICA 5**PRIČA O VRIJEDNOSTIMA****Cilj radionice:**

- Razvoj pozitivnog stava u odnosu na značaj vrijednosti u ponašanju

Materijal:

- Papir
- Olovke
- Pripremiti papire veličine polovine pakpapira na kojima je ispisana riječ **VRIJEDNOSTI** (npr. vrijednosti u druženju, učenju, ponašanju)

Korak 1**Početna aktivnost:** *Zvuk kola*

Zamislite zvuk trkačkih kola. Osoba koja je sa strane prenosi taj zvuk sljedećoj osobi i tako redom. Riječ „jao” zaustavlja kola i onda se ide u suprotnom pravcu. Neka se igra nastavi sve dok svako ne dobije priliku da kaže „jao”.

Korak 2

Formirati nekoliko malih grupa, a zatim svakoj od njih dati veliki papir na kome je napisana velikim slovima riječ: **VRIJEDNOSTI**

Korak 3

Zadatak svih članova grupe je da napišu oko riječi VRIJEDNOSTI sve one koje im padnu na pamet kada pročitaju tu riječ.

Korak 4

Grupe prezentiraju svoj rad. Panoe s asocijacijama lijepe na zidove prostora za rad.

Korak 5

Voditelj postavlja pitanje:

- *Koje vrijednosti su visoko cijenjene u krugu djece sa kojom se družiš?*

Ili ako je ova formulacija previše zahtjevna:

- *Koje se ponašanje najviše cijeni u školi?*

Korak 6

Djeca ponovo rade u malim grupama.

Korak 7

U ovom krugu voditelj usmjerava grupu na razgovor o vrijednostima.

Korak 8

U završnom krugu pitati svako dijete koje bi vrijednosti po njihovom mišljenju trebalo više cijeniti.

EVALUACIJA PROGRAMA ZA VRŠNJAČKU POMOĆ

Molimo vas da što iskrenije odgovorite na postavljena pitanja:

1. Što mi se dopada u programu vršnjačke pomoći?
2. Što mislim da se moglo uraditi na drugačiji način?
3. Kako sam se osjećao/la u grupi?
4. Da li sam se osjećao/la pripadnikom/pripadnicom ove grupe:
  - U potpunosti
  - Nijesam siguran/a
  - Nijesam se osjećao/la pripadnikom/pripadnicom ove grupe
5. Moji prijedlozi za dalji rad grupe za vršnjačku pomoć:

---

6. Želim još da kažem:

Korak 3.

Korak 4.

KORAK 4: Uspostavljen sistem upućivanja na druge službe (uspostavljena saradnja sa drugima van škole)**Hronološki prikaz aktivnosti:**

- **Oblici saradnje škole i lokalne zajednice**
- **Saradnja u cilju:**
  - razvijanja socijalne podrške prevenciji nasilja
  - poboljšanja uslova rada i obogaćivanja sadržaja u školi
  - rješavanja problema
  - podrške roditeljima u akcionim grupama.
- **Aktivnosti na nivou škole:**
  - vršnjači program se odvija
  - roditeljski program se takođe odvija
  - primjena restitucije se evidentira.
- **Rad mini tima se evidentira**

U dosadašnjim koracima započeta je saradnja sa lokalnom zajednicom, najprije kroz saradnju sa socijalnom zaštitom, odnosno kroz povezivanje škole i tima za socijalni rad. Ovo je poseban vid saradnje, izuzetno značajan za školu, ali za uspješnost i motivisanost škole u borbi protiv nasilja neophodno je voditi računa da to ne bude usamljena spona sa lokalnom zajednicom. Neophodno je aktuelizovati problem vršnjačkog nasilja u čije rješavanje treba da budu uključeni svi potencijali zajednice.

Stav sredine da je nasilje uopšte, kao i vršnjačko nasilje, neprihvatljiva pojava čini društvene vrijednosti podržavajućim i usklađenim sa aktivnostima škole. Ovakvo okruženje će slati „poruke“ da nasilje nije prihvatljiva pojava i u tom slučaju će ih djeca i odrasli primati iz različitih izvora, što će snažiti njihov uticaj. Istovremeno, sredina će pokazati da pitanje vršnjačkog nasilja nije samo izolovani problem škole, nego i problem kojim se bavi društvo u cjelini, čime se postiže značajnija prevencija vršnjačkog nasilja u zajednici.

4.1. Saradnja sa lokalnom zajednicom

Okolnosti u lokalnim zajednicama su veoma različite, pa će ovaj korak biti dovoljno fleksibilan da uzme u obzir te različitosti i školama omogući svoje procjene koje će im pomoći da se organizuju i prilagode sopstvenim mogućnostima, uslovima i sredinama.

Kada se govori o razvijanju saradnje škole i lokalne zajednice, važno je napomenuti da ta saradnja podrazumijeva kontinuitet odnosno da nakon završetka programa škola treba da nastavi da sprovodi usvojene aktivnosti koje će postati sastavni dio njenog funkcionisanja. Potrebna je valjana procjena potreba škole, mogućnosti i škole i lokalne zajednice, organizovanje pregovora o njima, a zatim, kada se postignu određeni dogovori i sprovedu u praksi, slijedi i izrada plana aktivnosti. Na prvom sastanku u školi kome će prisustvovati

predstavnicima lokalne zajednice, osim osnovnih informacija o ciljevima projekta i njegovom izvođenju u školi, potrebno je pripremiti i podatke koji se odnose na rezultate istraživanja u konkretnoj školi, podatke o rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja u školama u zemlji i svijetu, a nakon toga razgovarati o mogućnostima uključivanja lokalne zajednice i saradnje sa školom kako bi se formirao okvir za buduće djelovanje u konkretnoj zajednici. Nakon prvog sastanka na kome će biti predočene potrebe škole u cilju saradnje sa lokalnom zajednicom i pokazanih mogućnosti, u školi se mogu organizovati i odvojeni sastanci – za svaku prepoznatu temu posebno.

Ovdje će biti prikazano nekoliko oblika saradnje škole i lokalne zajednice s obzirom na oblasti i modele podrške školi i njihove ciljeve.

Oblici saradnje škole i lokalne zajednice

4.1.1. Saradnja s ciljem razvijanja socijalne podrške prevenciji nasilja

Mogući partneri škole u ostvarivanju ove saradnje su:

- mediji (lokalni radio, novine, lokalna TV),
- lokalna uprava,
- razna udruženja i sportska društva,
- kancelarija za prava djeteta,
- mjesne zajednice.

Osnovno je da partneri uključe temu zlostavljanja i zanemarivanja u svoje tekuće aktivnosti pri čemu će njihovo djelovanje biti usklađeno i dopunjavaće se tako da ova tema prisutna u kontinuitetu kroz planirane aktivnosti.

Poseban osvrt zaslužuje uloga medija, koja može biti izuzetno značajna. Razvoju saradnje sa medijima treba pokloniti posebnu pažnju i uključiti ih u praćenje školskih aktivnosti i izvještavanje o njima kako bi se na takav način stavilo težište na značaj preventivnih aktivnosti. Primjera radi, objavljivanje vijesti koje je zasnovano na netačnim, selektivnim, jednostranim podacima o tome da se dogodilo vršnjačko nasilje može imati kontraproduktivne efekte. Škola može uspostaviti saradnju sa medijima o izvještavanju o koracima u izvođenju planiranih aktivnosti i onome što se u zajednici realizuje postaknuto aktivnostima u školi (prilozi u emisijama, posebne emisije, napisi u štampi, intervjui, internet prezentacije). Ukoliko se stvori saradnički odnos, mediji će biti veoma zainteresovani za praćenje i izvještavanje o školskim aktivnostima, kao što nam je pokazalo dosadašnje iskustvo.

4.1.2. Saradnja u cilju poboljšanja uslova rada i obogaćivanje sadržaja u školi

Potencijalni saradnici u okviru ovog cilja mogli bi biti:

- razna udruženja roditelja

- roditelji, pojedinci, stručnjaci u svojoj struci
- roditelji koji mogu pružiti materijalnu pomoć ili usluge
- lokalni preduzetnici
- bivši afirmisani učenici/učenicice škole (naučnici, umjetnici, sportisti)
- strukovna udruženja

Do sada smo imali malo iskustva u ovoj vrsti saradnje što ne znači da je ne treba dalje razvijati i ispitivati dalje mogućnosti. Ponekad je bila ostvarivana individualna saradnja nastavnika/ nastavnica i roditelja koji su bili u prilici da, na neki način, podrže program ili neke njegove segmente. Osim ove individualne saradnje, moguće je na sastancima koji se organizuju u cilju pravljenja plana saradnje sa lokalnom zajednicom pozvati roditelje da svojim ličnim naporima daju doprinos školskim aktivnostima. Npr. roditelji stručnjaci mogu govoriti na školskim sastancima ili tribinama o različitim aspektima nasilja među djecom, mogu obezbijediti materijal za izvođenje radionica, slobodne aktivnosti, druge oblasti i oblike podrške, u skladu sa sopstvenim mogućnostima i potrebama i sl.

Slični planovi i akcije mogu se sprovesti i sa lokalnim preduzetnicima, a bivši afirmisani učenici/ učenice mogu biti veoma značajni npr. u medijskim nastupima koji se odnose na temu vršnjačkog nasilja.

4.1.3. Saradnja s ciljem rješavanja problema

Saradnju u ovom smislu moguće je ostvariti sa:

- centrima za socijalni rad
- policajcima u zajednici i policijskim stanicama
- zdravstvenim službama (pedijatrijske službe, izabrani ljekari, psihijatri i psiholozi)
- ministarstvom prosvjete i sporta
- zavodom za školstvo
- sudovima i tužilaštvom

Saradnja sa centrima za socijalni rad je već poznata i ona ide po ustaljenom protokolu.

U odnosu na aktivnosti Uprave policije, projekat „Policajac u zajednici” postao je odomaćen tako da škole već imaju razvijenu saradnju sa policijom.

Savjetodavna i terapijska pomoć djeci je najosjetljivije pitanje zbog nedovoljne zastupljenosti službi za mentalno zdravlje. Preporuka je školama da organizuju sastanke sa predstavnicima lokalnih zdravstvenih institucija o mogućnostima saradnje kada se ukaže potreba.

Da bi komunikacija sa svim učesnicima saradnje sa školom bila uspješna, potrebno je da se prilikom vođenja sastanaka prave zapisnici i rezimei dogovora s institucijama i sa pojedincima, da se prate ostvareni koraci i da se o njima u kontinuitetu izvještava.

Direktor škole rukovodi svim aktivnostima koje su usmjerene prema lokalnoj zajednici i njemu u tom poslu treba da pomaže koordinacioni tim, a sam direktor će, prema svojoj procjeni, uključivati i članove školskog kolektiva kao stručne saradnike i nastavnike.

4.1.4. Saradnja sa roditeljima u akcionim grupama

Do sada smo se upoznali sa tri načina rada sa roditeljima: u okviru roditeljskih sastanaka, sastanaka savjeta roditelja i edukativnih grupa u školi. Osim rada sa savjetom roditelja, ostali vidovi okupljanja roditelja planirani su u informativno-edukativne svrhe kako bi se roditelji upoznali s pojavom vršnjačkog nasilja u školi kao i ciljevima projekta i planiranim aktivnostima. U okviru savjeta roditelja preporučuje se razvijanje još jedne komponente njihovog mogućeg djelovanja, a to je povezivanje škole i

lokalne zajednice. Pored iskazivanja spontanijih ideja, na sastancima savjeta treba posvetiti pažnju planiranju realizacije onih ideja koje će školi biti od pomoći za saradnju sa lokalnom zajednicom. Uvijek je, na primjer, dobrodošla saradnja sa roditeljem koji radi kao novinar i koji se može angažovati oko medijske prezentacije školskih aktivnosti, ili angažovati roditelja koji će djeci pomoći da osmisle ili izvedu neke druge aktivnosti, kao što su ideje za školske izložbe i sl.

Nekoliko je konkretnih oblika pomoći roditelja:

1. Roditelji čije zanimanje može pomoći djeci, kao što su psiholozi, ljekari, pedagozi, socijalni radnici, specijalni pedagozi. U obezbjeđivanju prostora škole mogu pomoći električari, u pripremi školskog lista – likovnjaci, dizajneri i grafičari, a muzičari i glumci oko priprema dječijih nastupa itd.
2. Roditelji koji imaju mogućnosti da utiču na povezivanje škole i lokalne zajednice preko različitih udruženja, sportskih društava, lokalnih medija.
3. Roditelji koji mogu dati materijalne doprinose školi – organizovati različite aktivnosti kojima će se prikupljati materijalna sredstva za školu.

Sve ideje su dobrodošle i o njima će se diskutovati na sjednicama savjeta roditelja, a aktivnosti za njihovu realizaciju odvijace se u saradnji sa zaduženom osobom iz koordinacionog tijela. Aktivnosti roditelja treba da budu usklađene sa cjelokupnim aktivnostima u školi, poznate svima, a o načinu oglašavanja aktivnosti roditeljskih akcionih grupa brine koordinaciono tijelo odnosno njegov član tima zadužen za ovu saradnju. Oglasna tabla je dobro mjesto za predstavljanje aktivnosti roditelja kako bi svi sa njima bili upoznati.

5.
Korak

KORAK 5: Učenici/učenicama traže pomoć kroz zaštitnu mrežu**Hronološki prikaz aktivnosti:**

- **Pomoći učenicima/učenicama da reaguju na nasilje tako što će:**
  - prijaviti nasilno ponašanje
  - podržati moguće postupke u tom smislu
  - pratiti primjenu interventne metode i evidentiranja
  - pratiti traženje pomoći učenika/učenica
  - edukovati motivisane nastavnike/nastavnice za preventivni program
  - ojačati slabije korake
  - organizovati supervizijske sastanke dva puta mjesečno
  - organizovati medijske prezentacije.
- **Aktivnosti na relaciji škola – lokalna zajednica u toku**

U prethodnim koracima postavljene su i teku sve aktivnosti projekta i očekivalo bi se da u školi već postoje promjene koje su u vezi s opažanjem nasilnog ponašanja, kao i reagovanje kada se ono desi.

U okviru petog koraka razgrađuju se još neke mogućnosti podsticanja učenika/učenica da prijavljuju nasilno ponašanje, posebno ono koje se dogodi van vidokruga nastavnika/nastavnica iako se vodi računa o boljoj organizaciji dežurstava, koja u svakom slučaju smanjuju broj mogućih mjesta na kojima se događa nasilje među djecom.

Iako je, posebno u grupama učenika/učenica u određenim školskim prostorima, nekada teško nastavniku/nastavnici da se orijentiše u pogledu procjene nasilnog ponašanja, preporuka je da je neophodna njegova brza reakcija i brzo obraćanje pažnje na događaj u kome učestvuju djeca. Ne smije se ležernošću reagovati u smislu da je riječ o „uobičajenoj slici“. Takođe je važno da se ne dogodi i suprotna greška u opažanju pa da se svako dječje komešanje doživi kao moguća opasnost od nasilja.

Sva znanja koja su do sada stekli nastavnici/nastavnice koristiće im da jasno diferenciraju nasilno ponašanje i da ne budu pod uticajem predrasuda koje, kako smo vidjeli, mogu „zamagliti opažanje“ nasilnog ponašanja učenika/učenica. Očekuje se da će nastavnici/nastavnice kontrolisati moguće etiketiranje učenika/učenica (on/ona je „zlostavljač“) ili koristiti neke slične termine.

Uvijek ima situacija (obično kada se radi o događajima u grupi učenika/učenica) kada sam nastavnik/nastavnica nije siguran/a u procjenu situacije i u tom slučaju je bolje dati neku opasku ili komentar opšteg tipa poput „ne smijemo dovoditi jedni druge u neprijatne situacije“, kojim će taj događaj prekinuti.

Radi lakše orijentacije o mogućnostima intervenisanja kada se nasilje dogodi u školi, u daljem tekstu nabrojano je još nekoliko uputstava.

Ukoliko se radi o nasilnom ponašanju koje je sasvim očigledno, bilo da je riječ o fizičkom, verbalnom ili drugom obliku nasilnog ponašanja važno je da bilo ko, bilo koja zaposlena odrasla osoba u školi, prekine tu situaciju. Nakon prekida kontakta, ne treba udaljavati djecu koja su posmatrala događaj niti raspravljati o tome što se desilo i koji su razlozi nasilnog ponašanja. Ponašanje treba nazvati nasilnim i pozvati se na školska pravila. S pažnjom se treba odnositi prema djetetu koje je pretrpjelo nasilje i u tom momentu ga ne ispitivati o situaciji koja se desila kako bi ga sačuvali od razotkrivanja i neprijatnosti. Ako je moguće, odmah dogovoriti posljedice za dijete koje se ponašalo nasilno. Ne tražiti od djece da se izvinjavaju ili nadoknađuju štetu dok je „situacija svježija“. O tome razgovarati kada atmosfera bude mirnija, sa manje snažnih emocionalnih reakcija. Ukoliko se radi o „lakšim“ prekršajima pravila, efikasno je odmah mirnim i pribranim tonom odrediti posljedice na osnovu liste prethodno dogovorene u učionici. Ukoliko je riječ o ozbiljnijim prekršajima pravila, odnosno o ponovljenim prekršajima, dijete će biti upućeno odjeljenjskom starješini, koji će primijeniti restituciju. Učenici/učenice koji su se ponašali na način koji zlostavlja druge treba da znaju da će biti pod nadzorom kako bi se spriječile eventualne namjere da se osvete. Zaposleni u školi o događaju obavještava dežurne nastavnike, pravi se zapisnik prema dogovorenom obrascu za praćenje. Zapisnik treba da sadrži opisane ključne momente događaja i predaje se odjeljenjskom starješini učenika/učenice koji/koja se ponašao/la nasilno.

O nasilju koje se desi van vidokruga nastavnika/nastavnica mogu izvjestiti i učenici/učenice posmatrači, dijete koje je pretrpjelo nasilje ili roditelji. U tom slučaju, nastavnik/nastavnica treba mirno da sasluša iskaze i odredi posljedice.

Zahvaljujući ovom reagovanju na nasilno ponašanje očekuje se da će se djeca ohrabriti da prijavljuju nasilno ponašanje i traže pomoć. U toku ove procedure nastavnik/nastavnica ne treba da ulazi u isljeđivanje o događaju, ko je prvi počeo i ko je za što kriv, nego zahtijeva opis situacije kako bi mogao procijeniti koje je pravilo prekršeno, koja je vrijednost narušena i to hoće li učenik/učenica prihvatiti da nadoknadi štetu ili će prihvatiti neku od dogovorenih posljedica.

Podsjećanja radi, određivanje posljedica pripada postupku korigovanja ponašanja, a postupak traženja nadoknade štete ili ispravljanja greške je postupak restitucije.

4.1. Postupci kada se nasilje desi

Prikaz nivoa nasilnog ponašanja i protokoli postupanja:

Stepen zlostavljajućeg ponašanja	Odgovor škole
Nizak – Kršenje pravila	Zaustavljanje – pravilo – posljedice – disciplinovanje
Ponovljeno nasilje	Obrazac za praćenje učenika/učenica – restitucija – procjena potrebe kontakta sa roditeljima
Teško nasilje – kontinuirana zloupotreba moći	Psihosocijalna procjena – prijava drugim službama – uključivanje roditelja – reagovanje prema školskim pravilnicima
Nekontrolisano – van mogućnosti kontrole djeteta	Upućivanje na terapiju – smještaj u drugo okruženje

Da rezimiramo: ukoliko je stepen kršenja pravila nizak, nastavnik/nastavnica će primijeniti korigovanje ponašanja, odnosno odrediće dogovorenu posljedicu. Ukoliko je nasilno ponašanje takvo da predstavlja ozbiljnije kršenje pravila ili se nasilno ponašanje ponavlja, odjeljenjski starješina će krenuti u proceduru restitucije. Ako se radi o teškim oblicima nasilja, razmotriće se koje su efikasne tehnike rada u školi. Stručni saradnik će procijeniti mogućnosti individualnog rada sa djetetom, uključivanje u grupe psihosocijalne podrške, ostvariće kontakt s roditeljima u cilju pomoći djetetu. Kada je ponašanje djeteta neprilagođeno do te mjere da su česti agresivno-impulsivni ispadi u ponašanju i dijete teško ostvaruje kontrolu svoga ponašanja, čime čini štetu drugoj djeci i samom sebi, uz saglasnost roditelja (staratelja) dijete se upućuje na druge službe koje mu mogu pomoći, kao što je upućivanje na terapiju, upućivanje socijalnoj službi i smještaj u drugo školsko okruženje.

Ukoliko iscrpi sve mogućnosti koje pružaju procesi korigovanja ponašanja i restitucije, a ponašanje učenika/učenica koje je nasilno je i dalje grubo i bez promjene, škola koristi postupke predviđene pravilnikom o disciplinskim mjerama.

U svim situacijama nasilja odjeljenjski starješina uspostavlja odnos i pokreće postupak sa:

1. učenikom/učenicom čije je ponašanje nasilno
2. učenikom/učenicom koji proživljava nasilje
3. učenicima/učenicama koji posmatraju nasilje.

O ulogama nastavnika/nastavnica u ovim situacijama treba naglasiti sljedeće:

1. Postupak korigovanja ponašanja ili određivanje dogovorenih posljedica u slučajevima lakših kršenja pravila vrši nastavnik/nastavnica koji/koja se zatekao/la u situaciji u kojoj je pravilo prekršeno. Kada se radi o nadoknadi štete nastavnik/nastavnica koji/koja je prisustvovao/la događaju o njemu obavještava odjeljenjskog starješinu koji radi nadoknadu štete, odnosno proces restitucije. Ovo se radi zbog toga što razgovor o nadoknadi štete zahtijeva više vremena o vrijednostima i nadoknadi štete, a i kasniju provjeru (da li je ta nadoknada prihvatljiva za učenika/učenicu koji/a je proživio/la nasilje). Oba procesa nastavnik/nastavnica vodi mirno i jasno i time omogućava učenicima/učenicama da ponovo uspostave sistem vrijednosti i pravila. Brigom, toplinom, jasnoćom u komunikaciji i zahtjevnošću u odnosu na pravila nastavnik/nastavnica će pokazati učeniku/učenici da vjeruje u mogućnosti uspostavljanja njegove/njene bolje kontrole ponašanja.
2. S učenikom/učenicom koji/a je proživio/la nasilje uvijek razgovarati nasamo, istoga dana kada se nasilje desi, a zatim i povremeno (na svakih nekoliko dana) kako bi nastavnik/nastavnica bio/la siguran/na da taj učenik/učenica nije više u opasnosti od djeteta koje ispoljava nasilno ponašanje. Raspitati se o činjenicama koje mogu ukazivati na to da je dijete bezbjedno ili nije, obratiti pažnju na djetetov doživljaj bezbjednosti, ali to činiti tako da se ne narušava njegova privatnost, jer bi u tom slučaju moglo biti

doživljeno kao „slabo“ od strane drugih učenika/učenica. Nastavnik/nastavnica treba da ima na umu značaj ovih razgovora za dijete kome je uvijek potrebna podrška da odluči da se obrati nekome ko može da mu pomogne. Uvijek istaći da je njegov/njen postupak značajan ne samo za njega/nju nego i za ostalu djecu jer niko ne treba biti zlostavljan. Pitajte učenika/učenicu što mu može pomoći da se osjeća sigurno i ukoliko je to moguće pružite mu tu vrstu podrške. Nastavnik/nastavnica može sam/a predložiti neke vidove podrške kao što je prisustvo vršnjaka pomagača, roditelja. Posebnu pažnju zahtijevaju oni učenici/učenice koji su bili izloženi dugotrajnom ili ponovljenom nasilju. Nastavnik/nastavnica takođe može posavjetovati učenika/učenicu da se obrati za pomoć stručnoj službi, ukoliko sam/a procijeni da takva potreba postoji. U slučaju da nastavnik/nastavnica zna da je dijete već duže izloženo vršnjačkom nasilju i da je zbog toga veoma napeto, izolovano, da pokazuje poteškoće u učenju i slične znakove, potrebno je da predloži ovu vrstu podrške.

U okviru stalnog praćenja djeteta koje je pretrpjelo nasilje, osim što razgovara sa djetetom, nastavnik/nastavnica u komunikaciji sa svojim kolegama može pribaviti više podataka o tome da li je dijete i dalje izloženo nasilnom ponašanju.

U školama ne treba pozivati zajedno dijete koje je pretrpjelo nasilje i dijete koje se ponaša nasilno radi pomirenja.

Ne treba uticati na to da se dijete koje se ponašalo zlostavljajuće izvinjava djetetu koje je zlostavljano, jer izvinjenje ne pomaže zlostavljanom djetetu, a ponižava dijete koje je zlostavljalo. Time se krug zlostavljanja ne prekida.

Evo još nekih važnih postupanja prema djetetu koje je doživjelo nasilje:

- Zamoliti učenika/učenicu da i dalje prijavljuje nasilje bilo od strane istog ili drugih učenika/učenica, jer je to vrlo važno da bi nastavnici/nastavnice mogli pomoći da se ono zaustavi.
- S obzirom na činjenicu da su zlostavljana djeca povučena, socijalno izolovana od ostalih učenika/učenica, nastavnik/nastavnica će voditi računa da ovi učenici/učenice izgrade bolje kontakte sa svojim vršnjacima, tako što će ih uključivati u aktivnosti koje jačaju njihove socijalne vještine.
- Ukoliko nastavnik/nastavnica procijeni da je moguće, uključite i roditelje koji svojim angažovanjem mogu pomoći djetetu da razvije i učvrsti prijateljstva sa svojim vršnjacima. Ako im u tome može pomoći i školski psiholog, sugerisati saradnju sa njim. Upućivanje psihologu treba raditi s oprezom da roditelji ne shvate da je njihovo dijete označeno, obilježeno i zlostavljano i da ima probleme. Roditeljima treba objasniti i korake koji su preduzeti u pristupu djetetu koje je bilo nasilno. Saradnju sa psihologom predstaviti kao mogućnost podsticanja razvoja djetetovih potencijala, što će mu pomoći da postane sigurnije, ima više samopouzdanja i pozitivniju sliku o sebi.

Cio postupak saradnje sa djetetom koje je proživjelo nasilno ponašanje učenika/učenica, kao i sa njegovim roditeljima, treba sprovesti u atmosferi povjerenja i poštovanja djetetove privatnosti.

3. Da bi se smanjio strah djece svjedoka nasilnog ponašanja, kao i nekonstruktivni načini njihovog reagovanja u situacijama vršnjačkog nasilja, najvažnije je djecu podsticati na očuvanje pravila i vrijednosti, kao i na ponašanje koje je u skladu sa tim. **Jedina primjerena reakcija je upućivanje na kršenje pravila i vrijednosti, a ukoliko to ne uspije, učenik/učenica obavještava nastavnika/nastavnicu.** Učenike/učenice uvijek podržati u prijavljivanju nasilnog ponašanja.

Konstruktivna uloga djece posmatrača nasilnog ponašanja je i izražavanje saosjećanja sa djetetom koje je pretrpjelo nasilje, potreba da mu kažu da im je žao što se to desilo, pozovu ga u društvo, pričaju sa njim, podstiču ga da nasilje prijavi odjeljenjskom starješini, pođu sa njim kod odjeljenjskog starješine i slično.

Vrlo pozitivna uloga djece posmatrača je i njihov mogući uticaj na druge posmatrače nasilnog ponašanja (kojima to može biti prilika za navijanje i zabavu), koje će pokušati da zamole da se izmaknu iz takve situacije.

Korak

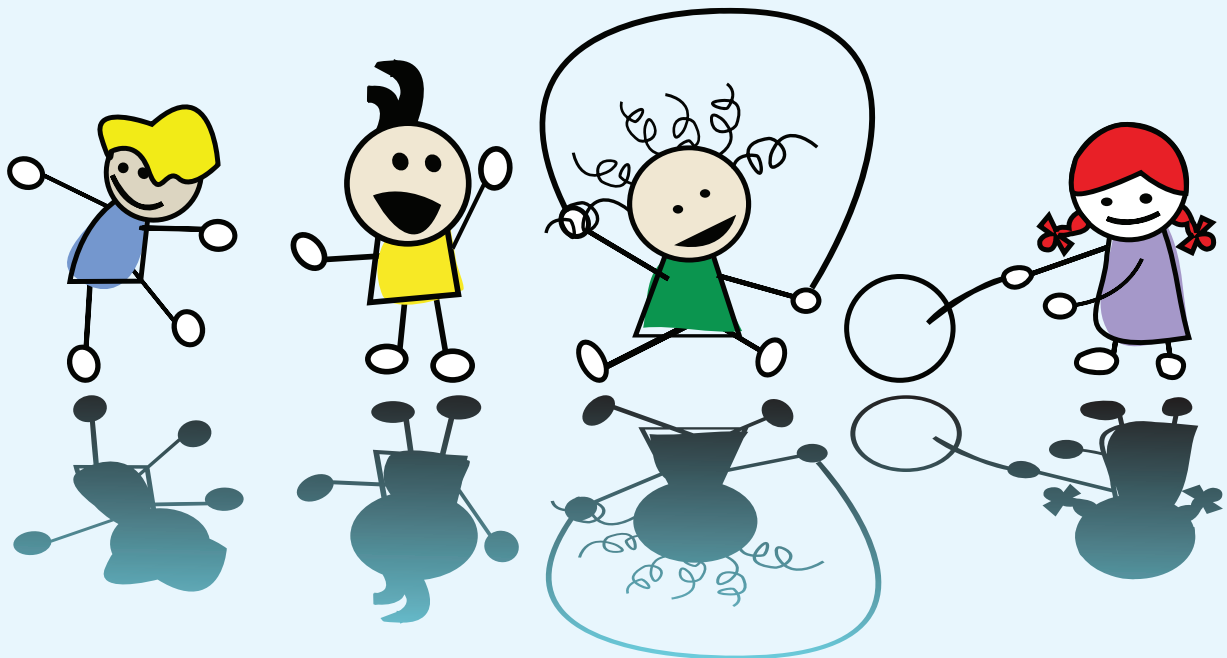
6.

KORAK 6: Koraci za pomoć poznati su učenicima/učenicama i mreža pruža adekvatan odgovor na njihove potrebe (škola djeluje po protokolu)

Hronološki prikaz aktivnosti:

- Svi u školi postupaju po protokolu
- Škola odlučuje o načinu evidentiranja prijava
- Rad s odjeljenjima (preventivni program)
- Saradnja sa specijalizovanim službama
- Susreti podrške s mentorima (supervizije – dva sastanka mjesečno)
- Saradnja sa službama van škole
- Medijska prezentacija

Do sada je razvijen sistem evidentiranja svakog slučaja nasilja posebno: nastavnici/nastavnice već imaju pregled situacije i evidenciju o učenicima/učenicama u vezi sa kršenjem pravila, a između ostalog i s onima koji ponavljaju svoje nasilno ponašanje. O ovim učenicima/učenicama neophodno je razgovarati sa stručnim saradnicima kako bi se razvijao individualni program rada za ovu djecu, a ako to nije dovoljno, potrebno je zatražiti i pomoć stručnjaka van škole.

Korektivno ponašanje ovih učenika/učenica će, naravno, i dalje biti podsticano od strane nastavnika/nastavnica, kao i od strane svih u školi koji će u saradnji sa roditeljima razvijati afirmativni pristup djetetu. Potrebno je zapažati sve što je dobro i pozitivno u ponašanju, iako naizgled to nijesu tako krupne promjene (npr.: *Danas si donio domaći zadatak. Čujem da redovno donosiš opremu za fizičko vaspitanje. Drugovi kažu da je bilo lijepo juče na utakmici sa tobom.*). Kritikovanje, pridikovanje i kažnjavanje neće pomoći djetetu da koriguje svoje ponašanje.

Odnos saosjećanja i prihvatanja djetetovih osjećanja stvara mogućnost razvoja odnosa povjerenja s učenikom/učenicom.

Povjeravanje učeniku/učenici zadataka u kojima može biti uspješan/a i zadovoljan/a još jedan je način jačanje njegovih/njenih snaga koje će mu/joj pomoći u kanalsanju agresivnosti.

Znanje koje su nastavnici/nastavnice stekli o karakteristikama učenika/učenice koji/a se ponaša nasilno, u svakom slučaju, biće olakšica u njihovoj orijentaciji ka pomoći djeci da pokušaju da izgrade ono što im nedostaje. Ovo će pomoći nastavnicima/nastavnicama i da lakše izađu na kraj sa svojom „ljutnjom“ i da uspostave kontrolu nad situacijom. Pored svega onoga što je rečeno o djeci koja trpe

nasilje, pažnju treba pokloniti razvoju individualnih planova podrške. Za uspješno sprovođenje individualnog plana podrške neizostavna je saradnja sa roditeljima koja je, kao što je više puta bilo rečeno, prilično osjetljivo pitanje. Saradnja i sa roditeljima djece koja su sklona nasilnom ponašanju, kao i saradnja sa roditeljima djece koja trpe nasilje može biti vrlo veliki izazov za nastavnika/nastavnicu. Roditelji djece koja se ponašaju nasilno najčešće su nepristupačni, imaju tolerantniji odnos prema nasilnom ponašanju i tendenciju okrivljavanja drugih za ponašanje sopstvenog djeteta. Nastavnicima/nastavnicama nije lako da se u toku razgovora sa njima emocionalno distanciraju i drže stvari pod kontrolom. S druge strane, roditelji djece koja su pretrpjela nasilje najčešće okrivljuju školu za nasilje koje se desilo, očekuju od škole da reaguje tako što će kazniti neprimjereno ponašanje. Pokušaj škole da pruži pomoć djetetu koje se ponašalo nasilno mogu razumjeti kao neprimjereno reagovanje škole. I to je jedan od vrlo važnih razloga uključivanja roditelja u ciljeve i aktivnosti programa.

Kako će škola sarađivati sa roditeljima zavisi i od njenog odnosa prema događaju. Škola treba da prihvati odgovornost za događaj koji se desio u školskom prostoru, što je njena zakonska obaveza, upozna roditelje sa svim učinjenim procedurama i ako je potrebno, dalje ih izvještava o tome. Isto tako, treba postupiti i prema roditeljima djeteta koje je sklono da se ponaša nasilno i realizovati postupke koji neće učiniti da roditelji razviju doživljaj da je na njih prebačena odgovornost. Roditelje treba upoznati s postupcima i procedurama koji se u školi sprovedu u cilju pomoći i podrške njihovom djetetu i, ako je potrebno, izvještavati ih o daljim aktivnostima u tom pravcu.

Ukoliko se na opisani način ne postigne saradnja sa roditeljima, škola se može obratiti službama socijalne zaštite, odnosno opštinskom centru za socijalni rad.

U slučaju da se sa roditeljima uspostavi saradnja, a škola nema adekvatne unutrašnje resurse za pomoć djetetu, ona može ostvariti saradnju sa drugim službama i institucijama za koje procijeni da mogu biti od pomoći.

6.1. Vođenje evidencije i postupanje prema protokolu

Kako će škola osmisliti način evidentiranja i postupanje prema protoklu zavisi od odluke same škole. Kao što je već rečeno, pismene prijave se predaju odjeljenjskom starješini. On ima zabilješku svih događaja i postupaka. Podaci se mogu čuvati i u elektronskoj formi.

Evidentiraju se i slučajevi zlostavljanja i zanemarivanja koji se upućuju mini timu škole, kao i cjelokupna prepiska sa socijalnom službom i njihove povratne informacije, a zavisno od slučaja i sa drugim institucijama ostalih sistema.

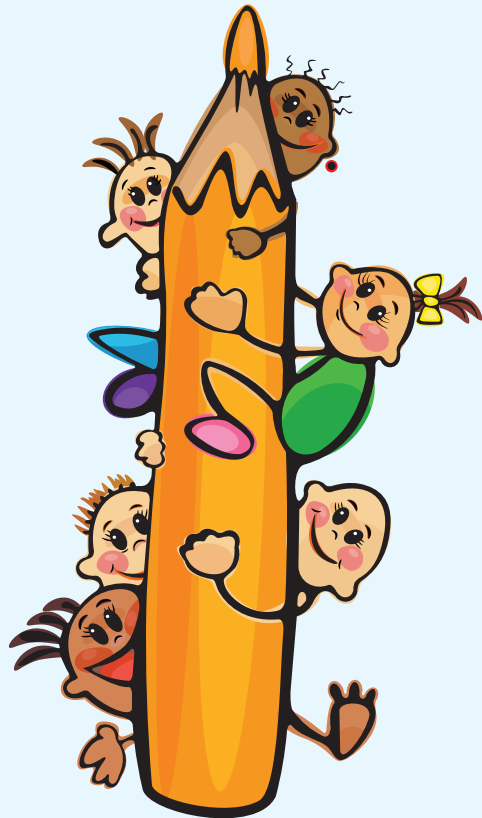

7.
Korak

KORAK 7: Učenici/učenice, roditelji i nastavnici/nastavnice smatraju školu sigurnim okruženjem za djecu**Hronološki prikaz aktivnosti:**

- Sumiranje rezultata o realizaciji programa
- Izveštavanje na osnovu indikatora po koracima izvođenja programa (svi + koordinacioni tim + nastavničko vijeće + savjet roditelja + mentori)
- Sticanje priznanja „Škola bez nasilja“ (svi)

U dosadašnjim koracima uspostavljene su procedure i usvojena znanja koja su pomogla djeci da:

1. znaju što je vršnjačko nasilje u školi i da su svjesni problema nasilja
2. uspostave pravila i donesu odluke o zlostavljajućem ponašanju
3. ostvare interventni i preventivni program kada je vršnjačko nasilje u pitanju
4. upoznaju sistem zaštite
5. koriste mogućnosti zaštite kao sistem koji je njima prilagođen
6. dobijaju pomoć kada je zatraže
7. osjećaju se zaštićeno

Svi koraci proizilaze jedan iz drugog i nije moguće preći na sljedeći ukoliko prethodni nije završen. Program dozvoljava unapređivanje i razvoj tako da se njegove slabije tačke mogu mijenjati.

Ukoliko škole na zadovoljavajući način realizuju svih sedam koraka ovog programa, kandidati su za plaketu „Škola bez nasilja” koju će dobiti od UNICEF-a i Ministarstva prosvjete i sporta.

7.1. Kriterijumi za proglašenje „Škole bez nasilja”

Bez obzira na očekivanu različitost u školama u pogledu izvođenja projekta, potrebno je odrediti kriterijume koje škola treba da zadovolji da bi bila proglašena za „Školu bez nasilja”.

Kriterijumi su prikazani u sljedećoj tabeli.

	Aktivnosti	Indikatori postignuća
Korak 1.	<ul style="list-style-type: none"> • Osnivanje koordinacionog tijela • Prezentacija programa na sjednici nastavničkog vijeća • Edukacija nastavnika/nastavnica za primjenu i obradu upitnika za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi. Inicijalno anketiranje nastavnika/nastavnica • Prezentacija rezultata istraživanja upitnikom za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi i upitnikom koji popunjavaju nastavnici/nastavnice 	<ul style="list-style-type: none"> • Sastanci i zapisnik o formiranju koordinacionog tijela • Sastanak nastavničkog vijeća (zapisnik o upoznavanju sa programom – broj prisutnih nastavnika/nastavnica) • Popis edukativnih materijala koje škola koristi • Broj i vrsta ostalih sastanaka • Rezultati upitnika za ispitivanje vršnjačkog nasilja u školi • Rezultati upitnika za nastavnike • Zapisnik o prezentaciji rezultata istraživanja
Korak 2.	<ul style="list-style-type: none"> • Obuka nastavnika/nastavnica za rad sa učenicima/učenicama o vrijednostima i pravilima – radionica • Formiranje pravila i vrijednosti • Radionice sa temom nasilja među djecom • Prvi roditeljski sastanak • Edukacija o restituciji • Formiranje mini tima i informisanje nastavnog osoblja • Sastanak: koordinacioni tim+uprava+ tim centra za socijalni rad – protokol postupanja za školu • Sastanci s udruženjima roditelja (koordinacioni tim+uprava+udruženje) 	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljena pravila škole • Dopunjen Pravilnik o disciplinskim mjerama i kućnom redu • Planovi rada za edukaciju nastavnika/nastavnica i nenastavnog osoblja • Planovi rada za edukaciju učenika/učenica • Broj i vrsta sastanaka (roditelji, udruženja) • Formiran mini tim za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja (zapisnik)
Korak 3.	<ul style="list-style-type: none"> • Edukacija na času odjeljenjskog starješine – sva odjeljenja primijenjena • Sistem evidentiranja restitucije ponašanja • Primjenjuju se preventivne mjere • Edukuje se grupa za vršnjačku pomoć • Procedure postupanja se poštuju i evidentiraju • Održan sastanak savjeta roditelja • Formirana grupa i započetak radioničarski rad sa roditeljima 	<ul style="list-style-type: none"> • Svi zapisnici i izvještaji sa sastanaka • Evidencija prijavljenih slučajeva nasilja • Evidencija postupanja prema mini timu i CSR • Evidencije o novim zaduženjima • Izvještaj sa prijedlozima sa sastanka savjeta roditelja • Evidencija o broju roditeljskih grupa za rad u radionicama • Planovi odjeljenjskih starješina za tekući mjesec o radionicama na času odjeljenjskog starješine (preventivni program) • Radionice o restituciji završene • Vršnjačka grupa osnovana • Organizovana soba za time out
Korak 4.	<ul style="list-style-type: none"> • Sastanci s institucijama, udruženjima, medijima i pojedincima iz lokalne zajednice – definisanje uloge, očekivanja i načini djelovanja 	<ul style="list-style-type: none"> • Evidencija o dogovorima • Evidencija o ostvarenim aktivnostima
Korak 5.	<ul style="list-style-type: none"> • Učenici/učenice se obraćaju vršnjacima pomagačima, pišu za kutiju povjerenja, pano za pomoć, prijavljuju odraslima nasilje • Žrtve se uključuju u mrežu pomoći (grupe, prijateljstva) • Pomoć traže i učenici/učenice koji se ne pridržavaju pravila 	<ul style="list-style-type: none"> • Broj učenika/učenica koji traži pomoć • Broj slučajeva koje su prijavili posmatrači • Broj prijavljenih slučajeva mini timu i CSR • Analiza vrsta problema saopštenih u pismima u kutiji povjerenja • Evidencija o pruženoj pomoći (vrste, načini)
Korak 6.	<ul style="list-style-type: none"> • Svi su upoznati, a posebno djeca žrtve nasilja i ona koja se ponašaju nasilno, o mehanizmima reagovanja prilagođenim učenicima/učenicama, kao i o preventivnim mjerama 	<ul style="list-style-type: none"> • Broj i vrsta intervencija u protokolu praćenja učenika/učenica
Korak 7.	<ul style="list-style-type: none"> • Škola prati, procjenjuje, dokumentuje cio programski proces i o tome obavještava svoje zaposlene, učenike/učenice i roditelje • O školskim aktivnostima kroz postignuća informiše se jasnost • Upitnikom se procjenjuje mišljenje djece i odraslih 	<ul style="list-style-type: none"> • Cjelokupna dokumentacija o izvođenju programa (zapisnici, statistike, fotografije, akcije, rezultati upitnika)

PRILOG 1

Indikatori zlostavljanja i zanemarivanja djeteta

- **Pokazatelji/znaci fizičkog zlostavljanja** koji se mogu zapaziti u školi:
  - Različite povrede i njihovo višestruko ponavljanje, kao i kontradiktorni podaci o njihovom nastanku treba da pobude sumnju da su povrede nastale kao posljedica nasilja nad djetetom: površne ozljede lica i usta, mišićnog i koštanog sistema.
  - **Povrede mekih tkiva i koštano-zglobnog sistema.**
  - **Modrice** su često prvi vidljivi znaci nasilja. Treba obratiti pažnju na sljedeće karakteristike modrica:
    - **Lokalizacija** – modrice na licu, ušima, vratu, butinama, nadlakticama (nastale kao pokušaj djeteta da se brani), na leđima. U genitalnom predjelu su lokalizacije modrica koje mogu ukazivati na to da je dijete pretrpjelo nasilje.
    - **Oblik** – ponekad se može prepoznati predmet od koga je modrica nastala (šaka, prut, štap, kaiš itd.).
    - **Starost modrica** – boja govori o starosti modrice (plavoljubičasta, zelena, žuta, smeđa). Prisustvo modrica različite boje, odnosno različite starosti još ako se, pri tome, može prepoznati i oblik predmeta od koga je nastala povreda, kao i lokalizacija, može biti razlog sumnji da se radi o fizičkom zlostavljanju.
    - **Prelomi** – ekstremiteta, lobanje, rebara, ključne kosti, kao i rentgenski nalazi zacjeljenih, neliječenih povreda.
    - **Opekotine** – posebne one koje ukazuju na upotrijebljeni predmet (cigareta, pegla) ili način nastanka opekotine, kao što je potapanje djeteta u vrelu vodu npr. Za razliku od slučajno nastalih opekotina, ove opekotine imaju jasne, oštre granice. One su dublje i često su inficirane, odnosno zanemarene.
    - **Münchausenov sindrom** – razboljevanje djeteta u prisustvu roditelja.
    - **Znaci vezivanja i zatvaranja djeteta.**
    - **Izjava djeteta da je zlostavljano.**

Svaka izjava djeteta zaslužuje da bude provjerena, bez obzira na uzrast djeteta ili druge okolnosti.

• **Indikatori emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja**

Zbog čega je važno dobro prepoznati emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje? Odgovor leži u tome da ova vrsta zlostavljanja ili zanemarivanja pogađa dijete momentalno, ali u razvojnom smislu ima dugoročne posljedice, koje često nijesu vidljive i očigledno manifestovane.

Kako se može prepoznati dijete koje je emocionalno zanemareno ili zlostavljano? Mora se reći da sigurni znaci ne postoje, ali postoje neki pokazatelji koji bi mogli pobuditi sumnju da se radi o emocionalnom zlostavljanju ili zanemarivanju. Pokazatelji, kao i posljedice emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja, zavise od uzrasta, ali i od drugih okolnosti. Najvidljiviji pokazatelji zlostavljanja i zanemarivanja koji se mogu registrovati na nekoliko nivoa su:

- **Fizički pokazatelji emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja:** usljed regresije, dešava se usporen razvoj psihičkih funkcija, usporenost u fizičkom razvoju koja nije organskog porijekla, enureza (noćno mokrenje), enkompreza (nekontrolisana stolica), poremećaji sna, samopovređivanje (lupanje glavom, ujedanje), glavobolje i sl.

- **Bihevioralni pokazatelji (pokazatelji na nivou ponašanja djeteta):** neuobičajene emocionalne reakcije, koje se najčešće manifestuju kao fobije (bezrazložni strahovi), hipohondrija (prekomjerna i neopravdana zabrinutost za svoje zdravlje), prisilne misli i radnje, anksioznost (osjećanje neodređenog straha, strijepnja), depresivnost, koja u nekim slučajevima može dovesti i do pokušaja suicida. Dijete izgleda kao "starmalo", gotovo prerano sazrelo, uspjeh u školi mu je promjenljiv, a ponekad i veoma loš.

• **Indikatori emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja kod djece školskog uzrasta**

Nespecifični pokazatelji:

- usljed regresije (ponašanja koje ne odgovara uzrastu već je tipično za niži uzrast), dešava se usporenost u psihofizičkom razvoju;
- usporenost u fizičkom/tjelesnom rastu koja nije organskog porijekla;

- enureza/enkompreza (nekontrolisano mokrenje i stolica);
- autodestruktivno ponašanje (udaranje glavom, ujedanje);
- poremećaji spavanja;
- neuobičajene emocionalne reakcije koje se manifestuju kao fobije, hipohondrija (neopravdana zabrinutost za svoje zdravlje), opsesivnost (prisila);
- ekstremi u ponašanju;
- plašljivost (strah od fizičkog kontakta i hipervigilnost, odnosno nemogućnost usmjeravanja i zadržavanja pažnje);
- neprimjereno, „pretjerano zrelo“ ponašanje;
- iznenadne promjene uspjeha u školi (najčešće kao slabije školsko postignuće) i izgleda djeteta;
- pokušaj samoubistva;
- napušteno dijete od strane jednog ili oba roditelja;
- izjava djeteta ili svjedoka zlostavljanja djeteta.

• **Pokazatelji zanemarivanja**

Izgled djeteta:

- „tup“, „prazan“, „ukočen“ pogled;
- higijenska zapuštenost;
- bljedilo koje ukazuje na anemiju;
- naborana i osušena koža;
- naduvenost stomaka;
- visina i tjelesna težina su često ispod prosjeka za uzrast;
- inficirane povrede itd.

Ponašanje djeteta:

- kašnjenje govora;
- kašnjenje razvoja motornih funkcija;
- neusklađeno traženje ljubavi;
- osjećajna bezizražajnost i uzbuđenje zbog bilo čega;
- apatija, podozrivost, omalovažavanje sebe;
- sporadično, rijetko pohađanje škole;
- nepreuzimanje odgovornosti i brige.

PRILOG 2

OPŠTA PRAVILA GRUPNE KOMUNIKACIJE

1. Grupa sjedi u krugu.
2. Slušamo osobu koja govori i procjenjujemo vrijeme kada možemo da se uključimo u razgovor.
3. Govorimo sa svoje tačke gledišta (Ja mislim ... Ja osjećam ..., a ne On misli ..., On osjeća ...)
4. Ne radimo ništa što bi moglo da povrijedi nas ili druge.
5. Pravilo „dalje” (ako neki član nije spreman da govori u određenom momentu može kazati „dalje”, s tim što treba voditi računa da se ovo pravilo ne zloupotrebljava).
6. Pravilo o povjerenju (ono što se u grupi kaže ne iznosi se van grupe).
7. U grupi nema kritikovanja, moraliziranja, vrednovanja.
8. Saradnja umjesto takmičenja (grupa ne podstiče takmičarsku, već kooperativnu atmosferu tokom rada).
9. Pravilo o poštovanju vremena grupnog rada.
10. Pravilo o izostajanju (svako izostajanje iz grupe se najavljuje).

Napomena u vezi sa POČETNIM AKTIVNOSTIMA

U programima koji su namijenjeni djeci početne aktivnosti imaju funkciju lakšeg započinjanja radioničarskog rada i obično pripadaju igrama komunikacije i kooperacije. Prema našem iskustvu, dovoljno je da se za ove igre izdvoji 3-5 minuta na početku časa.

LITERATURA

1. Gossen, Diane Chelsom,
RESTITUCIJA /preobrazba školske discipline/,
Zagreb, 1994.
2. Gvozdić, Ana,
AGRESIVNOST KOD DJECE I VRŠNJAČKO NASILJE,
www.akademijauspeha.com
3. Glasser, William,
TEORIJA IZBORA,
Alinea, Zagreb, 2000.
4. Ispanović, Veronika i Lopičić, Zorka,
Seminarski materijal „Nasilje nad djecom“,
Institut za nacionalno zdravlje Crne Gore, 2003.
5. Krkeljić, Ljiljana i Slobig, Judy,
EDUKACIJA O MIRU I TOLERANCIJI: KREATIVNO RJEŠAVANJE KONFLIKATA U UČIONICI,
UNICEF, 2003.
6. Longo, Igor,
JA SAM VRŠNJAK POMAGAČ!,
www.igor-longo.com
7. Maksimović, Jelena, Raković, Dušica, Jovanović, Ivana i Čolović, Petar,
POVEZANOST VRŠNJAČKOG NASILJA, OSOBINA LIČNOSTI I VASPITNIH STAVOVA, „Primenjena
psihologija“, 2008,
Vol. 1 (3-4), str. 125-144
8. Nemet, Martina
Cyberbullying – nasilje preko interneta,
[//http.spuzva.net/](http://http.spuzva.net/)
9. NASILJE MEĐU DJECOM,
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, www.poliklinika-djeca.hr

10. Nedimović, Tanja,
VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLAMA: pojavni oblici, učestalost i faktori rizika (doktorska disertacija),
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, 2010.
11. Olweus, Dan,
NASILJE MEĐU DJECOM U ŠKOLI,
Školska knjiga, 1998.
12. Plut, Dijana, Popadić, Dragan,
U LAVIRINTU NASILJA – ISTRAŽIVANJE NASILJA U USTANOVAMA ZA DECU BEZ RODITELJSKOG
STARANJA,
Institut za psihologiju, Save the children, UK Beograd, 2007.
13. Popadić, Dragan,
NASILJE U ŠKOLAMA,
Institut za psihologiju i UNICEF, 2009.
14. Pregrad, Jasenka,
PRIRUČNIK, Projekat za sigurno i podsticajno okruženje u školama – prevencija i borba protiv nasilja među
djecom,
UNICEF Hrvatske, (2003-2005)
15. Usić, Uma,
PRIRUČNIK ZA RODITELJE I NASTAVNIKE – VRŠNJAČKA MEDIJACIJA,
OSCE, 2010.
16. ZANEMARIVANJE DJECE,
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, www.poliklinika-djeca.hr
17. Zlatanović, Ljubiša,
SOCIJALNA KOGNICIJA, – osnovne pretpostavke, pojmovi i pitanja,
„Godišnjak za psihologiju”, 2006, br. 4-5, str. 7-18
18. 25 PITANJA (I ODGOVRA).
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, www.poliklinika-djeca.hr

